

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

**СОЦІАЛЬНА ВРАЗЛИВІСТЬ НАСЕЛЕННЯ
КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ:
СТАН, ВИКЛИКИ, СЦЕНАРІЇ ПОСЛАБЛЕННЯ**

Науково-аналітичне видання

Львів – 2023

УДК 364.2:330.1 (477.8)

Соціальна вразливість населення Карпатського регіону України: стан, виклики, сценарії послаблення : електронне науково-аналітичне видання / за ред. д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів. 2023. 109 с.

На основі аналізу статистичних даних, експертних оцінок та власних досліджень охарактеризовано основні тенденції і загрози посилення соціальної вразливості населення Карпатського регіону України в умовах повномасштабної війни. Досліджено стан та особливості соціальної вразливості населення регіону. Визначено новітні виклики та загрози соціальної вразливості населення в Карпатському регіоні в умовах війни. Обґрунтовано сценарії та інструменти проактивної політики зниження соціальної вразливості населення Карпатського регіону України на етапі повоєнної відбудови.

Видання розраховане на науковців та практиків у сфері соціальної економіки і політики, соціальної безпеки та вразливості, міграції, ринку праці, регіональної економіки, державного управління, а також політиків та громадських діячів – широкого кола осіб, які виявляють інтерес до вирішення проблем соціально-гуманітарного розвитку.

ISBN 978-617-14-0151-8 (електронне видання)

Рецензенти:

Луцак Р. Р. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету;

Мокій А. І. – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»
(протокол № 7 від 25 листопада 2023 р.)

©Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ	6
1.1. Виклики соціального розвитку областей регіону в умовах повномасштабної війни	6
1.2. Соціальна вразливість населення громад і районів (на прикладі Львівської області)	14
1.3. Комплементарний аналіз соціальної вразливості в умовах соціально-економічної нестабільності	21
2. НОВІТНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНІЙ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ	46
2.1. ВПО як новий сегмент вразливості та їх вплив на соціальну інфраструктуру регіону	46
2.2. Зовнішні міграційні процеси як чинник послаблення соціальної стійкості і втрати людського потенціалу	52
2.3. Дестабілізація економічної компоненти соціальної вразливості: ринок праці і сфера зайнятості	56
3. СЦЕНАРІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПРОАКТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗНИЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ	64
3.1. Сценарії та концепційні положення проактивної політики попередження соціальної вразливості	64
3.2. Удосконалення політики зайнятості та функціонування регіональних ринків праці	79
3.3. Модернізація соціальної інфраструктури	82
3.4. Засоби посилення демографічної стабільності	87
3.5. Інструменти послаблення соціальної вразливості ВПО	96
ВИСНОВКИ	100
ДОДАТКИ	105

ВСТУП

Соціально-економічні та суспільно-політичні трансформації в Україні зумовили виникнення новітніх соціально-гуманітарних та економічних загроз, а повномасштабна війна внесла суттєві зміни у можливості регіональних соціально-економічних систем, загостривши поточні проблеми та спричинивши появу нових ризиків, викликів та загроз соціальній безпеці Карпатського регіону України. Поширення викликів як небезпеки розвитку соціальної сфери та дифузії деструктивних змін ендогенного й екзогенного середовища призвели до погіршення якості та рівня життя, девальвації освіти, звуженого відтворення людського потенціалу, порушення соціальної стійкості, поглиблення проблеми соціальної уразливості населення, а, відтак, деформації усєї соціальної системи.

Екзистенційним викликом розвитку соціальної сфери Карпатського регіону України в умовах війни стали масштабовані міграційні процеси, характер яких формалізується насамперед у критичному зменшенні інтелектуально-кадрового потенціалу території і послабленні демографічної безпеки регіону. Російське вторгнення в Україну спричинило кризу масового переміщення населення, у т.ч. за кордон, яка за своїми масштабами і динамікою стала найбільшою з часів Другої світової війни.

Міграційна криза в Україні 2022-2023 рр. характеризується високим рівнем невизначеності та хаотичними масштабними внутрішніми переміщеннями, а також посиленням соціальної вразливості ВПО, що стало одним із викликів розвитку соціальної сфери регіону, які вимагали термінового вирішення. Регіональні та місцеві органи влади стикнулися з викликом розробки та реалізації дієвого механізму вирішення найголовніших проблем ВПО. Зокрема, це працевлаштування ВПО, відновлення документів, вирішення житлових проблем, створення умов для перепідготовки фахівців, забезпечення соціального захисту ВПО, створення додаткових місць для дітей ВПО у закладах дошкільної освіти та школах, організації продовження навчання у ЗВО і ЗПТО, надання безоплатної медичної допомоги, створення умов для функціонування і розвитку релокованого бізнесу.

Викликом розвитку соціальної сфери Карпатського регіону України стало зменшення обсягів доходів населення. Реальні доходи частини населення, яка мала заощадження та стабільну роботу, значно зменшилися через інфляційні процеси та девальвацію національної валюти.

Особливою проблемою, що виникла в умовах війни, стала охорона дитинства. Важливим маркером соціально-психологічної стабільності дітей у воєнний час (уже після того, як вони фізично убезпечені від бойових дій) є захист освіти. Усі об'єкти, де здобувають освіту – дитячі центри розвитку, садочки, школи, гімназії, університети – мають бути безпечними. Особливої уваги потребують діти-сироти, кількість яких зростає.

Функціонування ринку праці областей регіону в умовах війни та воєнного стану супроводжується низкою загроз, зокрема щодо зростання безробіття, погіршення матеріального стану населення та зниження його купівельної спроможності, звуження внутрішнього ринку; посилення навантаження на соціальну інфраструктуру у зв'язку з необхідністю соціальної підтримки незайнятих внутрішньо переміщених осіб; зростання навантаження на внутрішній ринок праці та загострення конкуренції за робочі місця у приймаючих регіонах; послаблення кадрового ресурсу суб'єктів господарювання та виникнення дефіциту окремих фахівців; наявності тенденції до подальшої релокації бізнесу та міграції висококваліфікованих фахівців зі західних областей України за кордон (тенденції релокації бізнесу, відкриття нових програм стажування, працевлаштування, обміну для українських науковців, медиків та інших фахівців). Намічені та очікувані тенденції розвитку ринку праці Карпатського регіону призведуть до значних кон'юнктурних зрушень, галузевих дисбалансів і регіональних диспропорцій, врегулювання яких потребуватиме комплексної програми дій.

Вказані тенденції, які послабили соціальну резильєнтність областей Карпатського регіону України, обумовили критично гостру актуальність дослідження сучасного стану, ідентифікації викликів, а також обґрунтування сценаріїв і визначення ефективних інструментів послаблення соціальної вразливості населення регіону.

Науково-аналітичне видання підготовлене авторським колективом під керівництвом д.е.н., проф. Васильціва Т.Г.

Авторський колектив:

Васильців Т.Г., д.е.н., професор (вступ, висновки, п. 2.3, 3.1, 3.2)

Біль М.М., д.е.н., старший науковий співробітник (п. 2.1, 3.1, 3.3)

Мульська О.П., д.е.н., старший дослідник (п. 1.1, 1.2, 1.3, 3.5)

Риндзак О.Т., д.е.н. (п. 2.2)

Левицька О.О., к.е.н., старший дослідник (п. 2.3, 3.2)

Теслюк Р.Т., к.геогр.н., старший науковий співробітник (п. 3.4)

Бараняк І.Є., к.е.н. (п. 1.1, 1.2, 1.3, 3.5)

Видання підготовлене у межах виконання науково-дослідної роботи «Механізми проактивної політики зниження соціальної вразливості населення (на прикладі Карпатського регіону України)» (номер державної реєстрації 0121U112014).

1. СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

1.1. Виклики соціального розвитку областей регіону в умовах повномасштабної війни

Соціально-економічні та суспільно-політичні трансформації в Україні зумовили виникнення нових соціальних загроз, а повномасштабна війна РФ проти України внесла суттєві зміни в режим функціонування і фінансові можливості соціальної системи, загостривши поточні проблеми та спричинивши появу нових ризиків. Поширення викликів як небезпеки розвитку соціальної сфери та дифузії деструктивних змін ендogenousого й екзогенного середовища призвели до погіршення якості та рівня життя, девальвації освіти, звуженого відтворення людського потенціалу, порушення соціальної стійкості, поглиблення проблеми соціальної уразливості населення, а, відтак, деформації усієї соціальної системи.

Екзистенційним викликом розвитку соціальної сфери Карпатського регіону України в умовах війни стали *масштабовані міграційні процеси*, характер яких формалізується насамперед у критичному зменшенні інтелектуально-кадрового потенціалу території і послабленні демографічної безпеки регіону. Російське вторгнення в Україну спричинило кризу масового переміщення населення, у т.ч. за кордон, яка за своїми масштабами і динамікою стала найбільшою з часів Другої світової війни.

Готовність українців виїхати в пошуках безпеки за кордон змінювалась протягом 2022-2023 рр., на що впливали різні чинники, зокрема рівень безпеки в кожній області, забезпеченість основними інфраструктурними послугами та місцем праці, фінансові та інші можливості. За офіційними даними [1], з початку активної фази воєнної агресії РФ кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб, а негативне сальдо міграції у 2022 р. становило понад 9,4 млн осіб. За даними УВКБ ООН (станом на 29 листопада 2022 р.) понад 7,9 млн осіб виїхали з України, з них близько 4,8 млн осіб отримали тимчасовий захист [2]. За даними Міністерства закордонних справ України, станом на 1 лютого 2023 р. загальна кількість громадян України, які перебували за кордоном, становила близько 8 млн осіб, у т.ч. 5,8 млн економічно активних осіб [3]. Однак, частина українських громадян потрапили на територію РФ

¹ Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Київ, 2022. 13 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

² Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

³ Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. URL: <https://www.oporaua.org/report/viyana/24523-vpliv-povnomasshtabnoyi-viini-na-migratsiiu-ukrayintsiv-iak-masshtabi-peremishchennia-otsiniuiut-derzhava-ukrayina-ta-mizhnarodni-organizatsiyi>

внаслідок примусових депортацій. За оцінками ООН, на кінець листопада 2022 р. український кордон з РФ перетнули понад 2,9 млн осіб [4].

Критичне зменшення населення, а, відтак, і робочої сили, призвело до кадрового дефіциту в Україні. У Карпатському регіоні, де чисельність населення збільшилась за рахунок ВПО, дефіцит робітничих професій був лише частково компенсований, з одного боку, через диспропорції, а з іншого, – непрямий вплив мобілізації. Дефіцит робочої сили, особливо висококваліфікованої, призвів до формування структурного дисбалансу (кількість вакансій більша за пропозицію на ринку праці), що у підсумку стало причиною збільшення конкуренції за фахівців та підвищення заробітної плати. Так, за оцінками кадрового порталу Work.ua, «...з 24 лютого 2022 р. кількість пропозицій роботи в країні зменшилася у 15 разів (з 100 тис. до 6 тис. вакансій). Попит на роботу збільшився у 5 разів (на одне робоче місце претендувало понад 100 осіб). У червні 2022 р. кількість вакансій зросла з 21,2 тис. до 35,5 тис. а у січні 2023 р. кількість вакансій становила 60 тис. од.» [7].

За даними Львівського обласного центру зайнятості, в регіоні найбільша кадрова потреба спостерігалася у переробній промисловості (27,5 % всіх вакансій), торгівлі (13,0 %) і транспорті (9,7 %) [9]. Станом на січень 2023 р. у Львівській області найбільший попит спостерігався на водіїв автотранспортних засобів (285 вакансій), слюсарів різного профілю, зокрема ремонтників, з

Найбільші обсяги міграції за кордон були з м. Києва, Дніпропетровської та Харківської областей. За даними центру Разумкова станом на квітень 2022 р. 51,5 % опитаних українців, які виїжджали за кордон через війну були жителями східних і південних областей України, 45 % – центральних областей (зокрема 31 % – з м. Києва та Київської області), 4 % – зі західних областей [5]. За даними InfoSapiens, з Запорізької області за кордон виїхала майже чверть усього населення регіону (24 %), з м. Києва – 20 % населення, з Київської області – 19 %, з Харківської – 17 %, з Дніпропетровської та Миколаївської областей – по 16 %. Натомість, зі Луганської області – лише 1 % населення; зі західних областей України – до 10 % населення з кожної області [6].

Найбільша кількість вакансій станом на травень 2023 р. була в Київській (26 тис.), Дніпропетровській, Львівській, Одеській, Харківській областях [8].

⁴ Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

⁵ Більше половини українців, що їдуть за кордон – зі Сходу та Півдня. Опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/5/248106/>

⁶ Наскільки масштабною буде демографічна криза в Україні і як повернути біженців. URL: <https://texty.org.ua/fragments/109074/yakum-ye-masshtab-majbutnoyi-demohrafichnoyi-kryzy-v-ukrayini/>

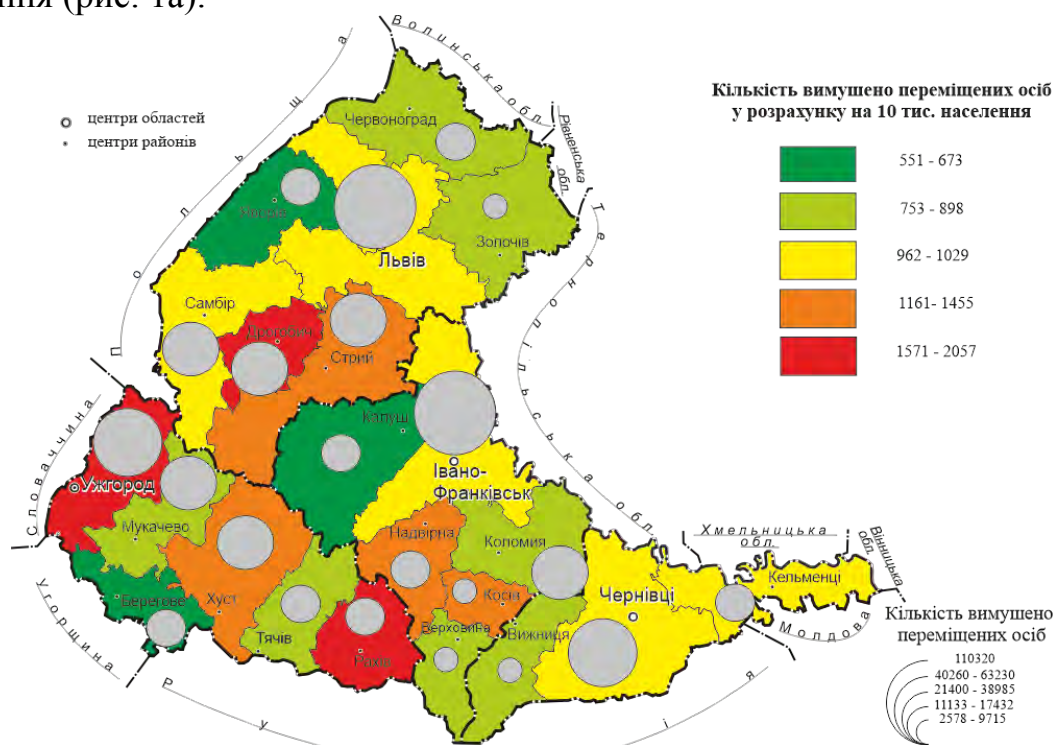
⁷ Рік війни: роботодавці успішно «відвоювали» 60% ринку праці та просуваються на схід. URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2337/>

⁸ Конкуренція суттєво знизилась: кому та в яких регіонах України зараз найлегше. URL: https://24tv.ua/vakansiyi-ukrayini-yakih-sferah-oblastyah-ukrayini-naylegshe_n2308771

⁹ У яких галузях на Львівщині найбільший дефіцит кадрів і скільки платять. URL: <https://daily.lviv.com/news/ekonomika/u-yakykh-haluzyakh-na-lvivshchyni-naibilshyi-defitsyt-kadriv-i-skilky-platyat-106873>

механо-складальних робіт, сантехніків (240 вільних місць праці) і швачок (понад 170 вакансій) [10].

Станом на 23.06.2022 р. кількість ВПО в Україні становила 6,2 млн осіб [11]. Частка ВПО у Карпатському регіоні становила 52,1 %, а у 2023 р. цей показник склав 11,7 %. У високогірних районах Карпатського регіону України (Рахівський, Ужгородський, Дрогобицький, Хустський, Надвірнянський, Стрийський та Косівський) в 2022 р. чисельність ВПО була найбільшою серед інших районів і становила понад 1,1 тис. осіб у розрахунку на 10 тис. місцевого населення (рис. 1а).

а) травень 2022 р.

Джерело: побудовано за даними [12]

У 2023 р. територіальний розподіл ВПО суттєво змінився, спостерігалася концентрація ВПО в обласних центрах Карпатського регіону України, ринок праці яких є більш привабливим (рис. 1б).

¹⁰ На Львівщині бракує водіїв, слюсарів, сантехніків і швачок: на яку зарплату. URL: <https://daily.lviv.com/news/ekonomika/na-lvivshchyni-brakuie-vodiyiv-slyusariv-santekhnikiv-i-shvachok-96246>

¹¹ Оцінка внутрішньої міграції в Україні. <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennyya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-6-23>

¹² Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення, раунд 4, 3 травня 2022 року. URL: https://migration.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R4_UKR_final.pdf

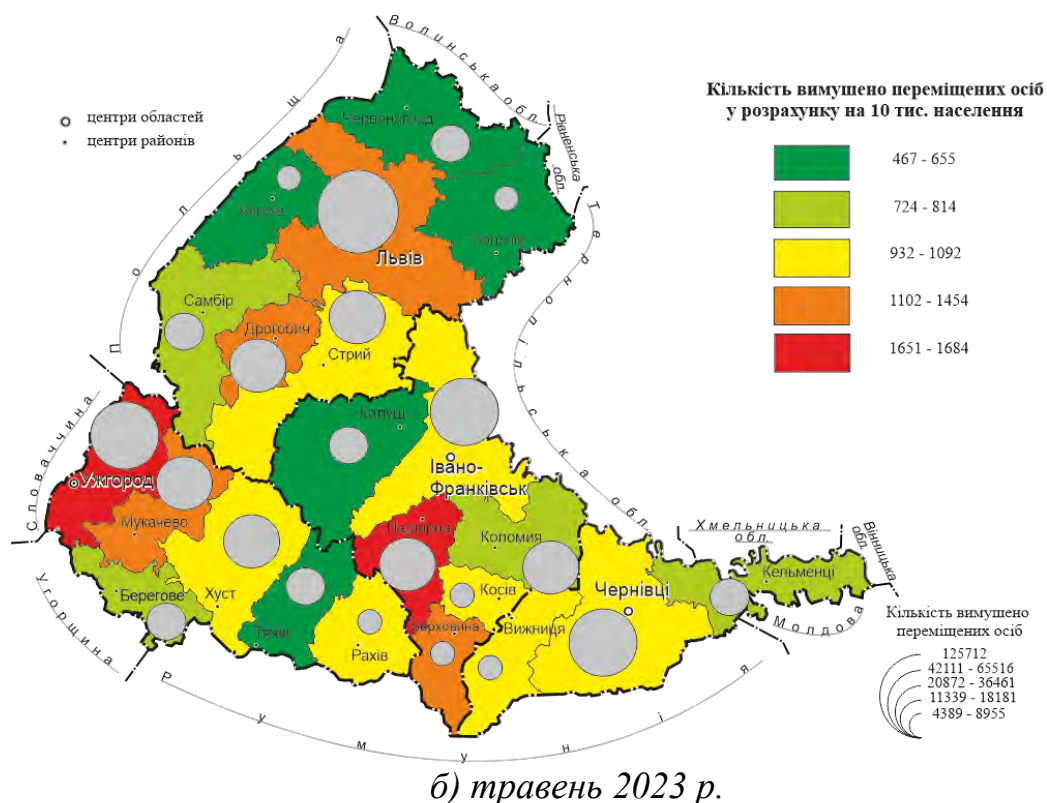

Рис. 1. Обсяги ВПО в областях Карпатського регіону України: районний зріз, 2022-2023 рр.

Джерело: побудовано за даними [13]

На травень 2023 р. в областях Карпатського регіону України найбільшою була частка ВПО віком 18-59 років, яка становить від 49 % (Закарпатська область) до 53 % (Львівська). Найменш чисельною категорією є ВПО пенсійного віку, частка яких коливається у діапазоні 14 % (Закарпатська, Івано-Франківська області) – 15 % (Чернівецька, Львівська області); третина ВПО в областях регіону – це діти (особи, віком до 18 років) (рис. 2).

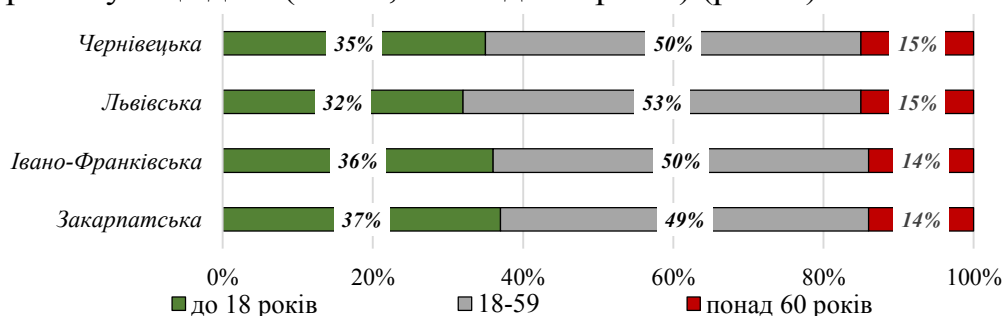

Рис. 2. Вікова структура ВПО в областях Карпатського регіону України, травень 2023 р.

Джерело: побудовано за даними [13]

Незадоволені потреби ВПО призвели до суттєвого збільшення *соціально-економічної напруги* в громадах Карпатського регіону України, екзистенційними з яких стали:

¹³ Registered IDP area baseline assessment: Ukraine - Round 24 (May 2023). URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/registered-idp-area-baseline-assessment-ukraine-round-24-may-2023>

1. *Поширення соціальної вразливості та бідності; незадовільний матеріальний стан ВПО.* ВПО у громаді є соціально вразливою категорією населення, зокрема це пенсіонери, особи з обмеженими фізичними можливостями (інваліди) і з хронічними захворюваннями, безробітні, діти, які потребують стабільного соціального забезпечення. Основними джерелами доходів ВПО є соціальні виплати, волонтерські донати, допомога від родичів. Відсутність постійного місця праці і втрата можливостей отримувати стабільний дохід є тригерами поширення бідності та значного погіршення фінансово-матеріального стану ВПО.

2. *Відсутність власного житла, фінансова неспроможність орендувати тимчасове житло, вимушеність проживати у родичах чи у місцевого населення.* Ситуація з житлом загострюється і через погіршення умов проживання ВПО у колективних закладах (у середньому площа помешкання ВПО не перевищує 40 кв.м при проживанні 2-3 осіб), а також обмеженим доступом до гарячого водопостачання і туалету.

3. *Втрата роботи, неофіційна зайнятість ВПО на місцевому ринку праці, поширення прекаріату серед економічно активних ВПО,* неможливість працювати дистанційно і виконувати оплачувані робочі завдання, низький рівень оплати праці, відсутність вакансії за спеціальністю, переважання попиту на некваліфіковану роботу. Значна частка ВПО залишаються безробітними, окремі з них «де-факто» працюють на попередній роботі, «де-юре» – не працюють. Частина ВПО, яка задіяна на місцевому ринку праці, працює неофіційно, їх зайнятість має характер тимчасової і сезонної праці. Однак, така зайнятість створює можливості отримувати хоч якийсь заробіток і адаптуватися до життя у громаді.

За 2021-2022 рр. (січень-липень) кількість безробітних у Карпатському регіоні України зменшилась близько на третину (з 115,9 тис. до 77,6 тис. осіб). Основною причиною зменшення офіційного безробіття є зовнішня міграція місцевого населення і заміщення його ВПО з інших регіонів України. Водночас із зменшенням рівня безробіття спостерігалась тенденція скорочення ділової активності бізнесу, що у підсумку призвело до суттєвого лімітування кількості вакансій. Так, у січні-липні 2022 р. кількість вільних вакансій у Карпатському регіоні становила 18,2 тис. од., що на 40 % менше, ніж у 2021 р.

Найбільша кількість безробітних серед ВПО у 2022 р. зареєстрована в Львівській й Івано-Франківській областях (від 150 до 267 осіб у розрахунку на 1 тис. безробітних осіб), зокрема статус безробітних мали понад 2,3 тис. і 1,4 тис. ВПО відповідно. У Чернівецькій області коефіцієнт навантаження безробітних ВПО на одну вільну вакансію був рівний 2,3 особи, а статус безробітних мали 931 ВПО (рис. 3). Натомість, у Закарпатській області спостерігався найменший рівень безробіття серед ВПО (67 осіб у розрахунку на всіх безробітних у регіоні), а показник навантаження безробітних на одну вільну вакансію становив 0,8 особи, що на 1,4 особи менше, ніж в Івано-Франківській області. Критична ситуація щодо навантаження кількості безробітних на 100 вакантних місць через масштабування ВПО і наслідки війни у 2022 р. спостерігалася у Путильському (865 осіб), Міжгірському (568 осіб), Воловецькому (471 особа),

Старосамбірському (404 особи) та Турківському (385 осіб) районах, а також м. Моршин (435 осіб) [14].

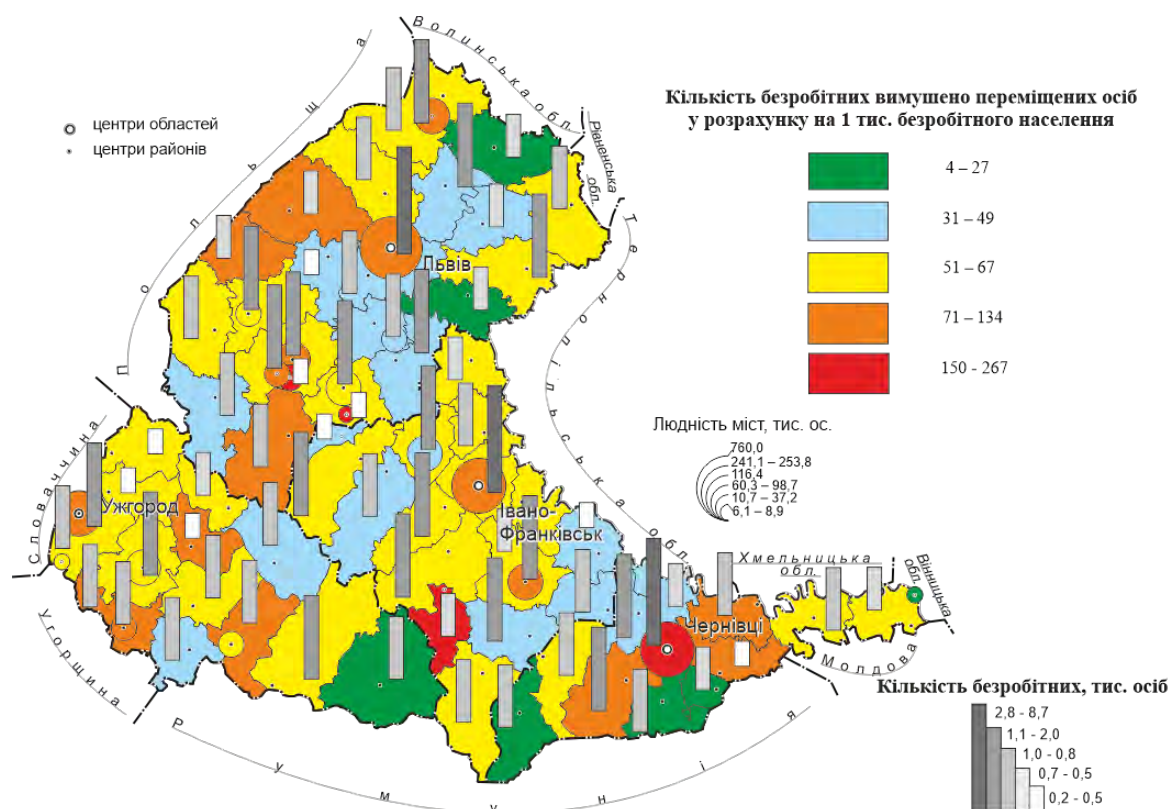

Рис. 3. Рівень безробіття в Карпатському регіоні України в умовах вимушеної міграції населення, січень-липень 2022 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [15]

Загалом у Карпатському регіоні України у 2022 р. було зареєстровано понад 5,4 тис. безробітних ВПО і понад 77 тис. місцевих мешканців, що на 38 тис. менше, ніж у 2021 р. Покращення ситуації щодо обсягів зареєстрованого безробіття не свідчить про тренд вирівнювання структурних диспропорцій регіонального ринку праці, а про зростання обсягів зовнішньої трудової міграції і прихованого безробіття.

За даними Міністерства економіки України, у 2022 р. в Україні кількість безробітних становила близько 2,6 млн осіб, що вдвічі більше, ніж у 2021 р. Головним чинником збільшення рівня безробіття було зменшення на ринку праці пропозицій щодо працевлаштування [16]. Натомість, за оцінками НБУ, відсутність нових значних шоків у 2023-2025 рр. сприятиме відновленню ринку праці на тлі економічного відновлення та суттєвої міжнародної фінансової допомоги, а рівень безробіття у 2023 р. становитиме 18,3 %, у 2024 р. – близько 16,5 %, а у 2025 р. – 14,7 % [17].

¹⁴ Державний центр зайнятості. URL: <https://dcz.gov.ua/>

¹⁵ Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення, раунд 4, 3 травня 2022 р. URL: https://displacement.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/DTM%20Ukraine_Rd%2010%20-%2019August_Recorded_IDP_21_Oblasts_2022_Public_Raion_UK.pdf

¹⁶ До кінця року в Україні буде близько 2,6 млн безробітних. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=99982>

¹⁷ Рівень безробіття в Україні. Оцінка НБУ. <https://suspilne.media/467438-do-kinca-roku-riven-bezrobitta-v-ukraini-standovitime-183-nbu/>

4. *Наявність гострої необхідності у підвищенні кваліфікації, навчанні та перекваліфікації ВПО.* Значна частина ВПО мають бажання і позитивні наміри працювати не за спеціальністю. Так, змінити рід занять підтверджено намірами пройти курси з отримання додаткових знань і навичок щодо володіння комп'ютером і новими програмними засобами, отримати навички графічного дизайну чи інших ІТ-спеціальностей, а також фінансової грамотності і основ ведення підприємницької діяльності.

5. *Доступ до безоплатних медичних послуг.* Доступ ВПО до безоплатних медичних послуг не виправдано пов'язаний із взяттям на облік і реєстрацією місця проживання. Є також проблема неврахування ВПО під час розподілення державою життєво необхідних медичних препаратів для хворих, які їх потребують. Найбільш задоволеною є потреба у первинній медичній допомозі, натомість, *вторинна медична допомога є менш доступною для ВПО.*

6. *Більшість ВПО з інвалідністю має потреби в отриманні медичної реабілітації, зокрема це лікувальна фізкультура та масаж, медичне спостереження, санітарно-курортне лікування.*

7. *Конфлікти з місцевим населенням, органами місцевої влади, упереджене ставлення до ВПО.* Причинами конфліктів за участі ВПО є побутові умови, мовні, конфесійні та культурно-ціннісні протиріччя. Проблеми упередженості до ВПО виникали найчастіше під час оренди або купівлі житла, отриманні медичних послуг та працевлаштуванні.

Викликом розвитку соціальної сфери Карпатського регіону України стало зменшення обсягів доходів населення. Реальні доходи частини населення, яка мала заощадження та стабільну роботу, значно зменшилися через інфляційні процеси та девальвацію національної валюти. Так, інфляція у 2022 р. становила близько 30 %, а на продовольчі товари та послуги – понад 50 %^[18], а рівень девальвації національної валюти, незважаючи на реалізацію стабілізаційних інструментів НБУ та КМУ, – близько 50 %^[19].

Проблема соціальної уразливості, особливо поширення фінансово-матеріальної бідності, актуалізувалася новими темпами, оскільки реальні доходи населення у національній валюті зменшилися майже удвічі. За даними Світового банку, частка населення в Україні, яка знаходиться за межею бідності, від початку повномасштабної війни збільшилася з 2 % до понад 25 %^[20], а до кінця 2023 р. частка населення в Україні, яка знаходиться за межею бідності, може зрости до 55 %^[21]. Найбільш відчутні наслідки бідності зафіксовані в сільській місцевості^[22].

¹⁸ Індекс інфляції. <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2022/>

¹⁹ Девальвація української гривні. <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/devaluation/>

²⁰ Як змінювався рівень бідності в Україні: аналіз від Світового банку. <https://pon.org.ua/novyny/10337-yak-zminuvavsia-riven-bidnosti-v-ukraini-analiz-vid-svitovogo-banku.html>

²¹ 7 мільйонів українців вже за межею бідності: Світовий банк озвучив сумний прогноз. <https://www.unian.ua/economics/finance/riven-bidnosti-v-ukrajini-7-milyoniv-lyudey-vzhe-za-mezheyu-12240069.html>

²² Pawn shops and bread queues: poverty grips Ukraine as war drags. <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/30/ukraine-war-poverty-irpin-pawn-shops-bread-queues>

Оцінки НБУ в 2022 р. засвідчили, що середня номінальна зарплата в Україні зросла на 0,5 %, однак, реальні доходи (з врахуванням рівня інфляції) зменшилися на 15,8 % [23]. Примітно, що індекс реальної заробітної плати як показник, що характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати, у 2022 р. становив 82,5 % [24]. У 2023 р. через збереження дефіциту кваліфікованої робочої сили в окремих секторах та значні диспропорції на ринку праці номінальні зарплати, за прогнозами НБУ, зростуть на 30 %, а в 2024 р. – ще на 28 % [25].

Тригером поширення бідності серед найбільш уразливих категорій населення у 2023 р. є відсутність гідного соціального забезпечення. У 2023 р. не передбачено підвищення мінімальних доходів (у 2022 р. становили 167 дол. США) і прожиткового мінімуму (65 дол. США). Однак, незважаючи на великий дефіцит державного бюджету, соціальне забезпечення ВПО відбувається у повному обсязі та становить 50 дол. США для дорослих осіб і 75 дол. США на кожну дитину або дорослого з інвалідністю [26].

Примітно, що найнижчий рівень доходів, за даними ООН, мали ВПО, особи з інвалідністю та особи похилого віку – категорії населення, які у 2022 р. становили 45 % населення України [27]. Результати дослідження ООН засвідчили, що 44 % домогосподарств України не можуть дозволити собі найнеобхідніше, частка домогосподарств з недостатнім рівнем споживання продуктів харчування зросла до 30 % [28].

Соціально-економічні диспропорції, суспільна невизначеність та війна загалом призвели до критичного послаблення демографічної стійкості та безпеки усіх регіонів України. Так, за прогнозами Ради ЄС, унаслідок війни та залежно від її тривалості населення України може скоротитися на 24-33 % [29]. Підтвердженням цієї загрози є зменшення чисельності тих, хто живе й працює в Україні зараз, а від початку війни кількість населення скоротилася на 6,7 млн

Бідністю у Світовому банку вважають ситуацію, за якої населення проживає менше ніж на 5,5 дол. США на день. У 2006-2007 рр. рівень бідності в Україні, за оцінкою Світового банку, був вищим, ніж під час повномасштабної війни – 26,6 % та 26,4 % відповідно. У 2008 р. рівень бідності становив 19,3 %, 2010 р. – 15,2 %, 2011 р. – 12,4 %, 2012 р. – 11 %, 2013 р. – 8,4 %. У 2014-2016 рр. рівень бідності в країні знову почав зростати, а у 2016 р. досягнув позначки 15,4 %. У 2017 р. 10,8 % населення України проживало за межею бідності, у 2018 р. – 9,4 %, у 2019-2020 рр. – 7,1 %.

²³ Коли почнуть зростати зарплати в Україні – прогноз НБУ. <https://www.unian.ua/economics/finance/zarplati-ukrajinciv-vpali-na-16-koli-chehati-zrostannya-12131646.html>

²⁴ Індекс реальної заробітної плати. <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/index/>

²⁵ Реальна заробітна плата. <https://finbalance.com.ua/news/realna-zarplata-v-2022-rotsi-vpade-na-chvert---otsinka-nbu>

²⁶ Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб. <https://www.msp.gov.ua/projects/821/>

²⁷ ООН оцінила наслідки війни в Україні. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3724982-oon-ocinila-naslidki-rosijskogo-vtorgnenna-dla-ukrajinciv-ak-vpali-dohodi.html>

²⁸ Зниження рівня життя: ООН оприлюднила доповідь про наслідки війни в Україні. <https://suspilne.media/468296-18-bezrobotnih-ta-znizenna-rivna-zitta-oon-opriludnila-dopovid-pro-naslidki-vijni-v-ukraini/>

²⁹ Гірше за Голодомор: через вторгнення РФ Україна може втратити до 33% відсотків населення – дослідження NoBRAINERData. <https://prm.ua/hirshe-za-holodomor-cherez-vtorhnennia-rf-ukraina-vtratyt-do-33-vidsotkiv-naselennia-doslidzhennia-nobrainerdata/>

осіб [30]. Крім того, змінилася статеві-вікова структура населення, частка молоді й осіб фертильного віку суттєво скоротилася [31].

Варто зазначити, що повномасштабна війна та її негативні наслідки лише поглибили демографічні проблеми, що накопичувалися протягом тривалого періоду, зокрема, це скорочення чисельності населення України через перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності; високі показники смертності чоловіків працездатного віку (очікувана тривалість життя чоловіків майже на 10 років менше (65,1 року), ніж у жінок (74,4 року) [32]; старіння населення (частка осіб віком до 17 років у структурі постійного населення країни у 2021 р. становила 17,9 %, що на 2,5 в.п. менше, ніж у 2019 р.).

Особливою проблемою, що виникла в умовах війни, є охорона дитинства. Велика частка дітей в Україні (понад 7,5 млн осіб) потерпають від наслідків війни [33]. Важливим маркером соціально-психологічної стабільності дітей у воєнний час (уже після того, як вони фізично убезпечені від бойових дій) є захист освіти. Усі об'єкти, де здобувають освіту – дитячі центри розвитку, садочки, школи, гімназії, університети – мають бути безпечними. Особливої уваги потребують діти-сироти, кількість яких зростає (за інформацією Національної соціальної сервісної служби України, станом на 1 серпня 2022 р. понад 3,2 тис. дітей залишилися без батьківського піклування [34]).

Отже, у Карпатському регіоні України існує необхідність побудови сучасної моделі розвитку соціальної сфери на засадах цифровізації, рівного доступу до соціальних послуг та благ, високого рівня соціального захисту, безперешкодної участі усіх членів суспільства у життєдіяльності громад. Модель із врахуванням європейських принципів і вітчизняних поточних трендів і стандартів життя дозволить покращити рівень соціального захисту та якість суспільної життєдіяльності, підвищити опірність негативним демографічним трансформаціям і соціальним ризикам, зменшити фінансово-матеріальну бідність, зміцнити соціальну згуртованість.

1.2. Соціальна вразливість населення громад і районів (на прикладі Львівської області)

В умовах глобальних викликів (пандемія Covid-19 у 2020-2021 рр., повномасштабна війна РФ проти України у 2022-2023 рр., тимчасова окупація територій з 2014 р.), з одного боку, фінансово-адміністративна реформа, посилення фінансової автономії громад, орієнтація на місцевий економічний

³⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

³¹ The-War-and-the-Future-of-Ukraines-Population. <http://migrantlife.wp.st-andrews.ac.uk/files/2022/03/The-War-and-the-Future-of-Ukraines-Population.pdf>

³² Демографічна ситуація. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/08/zb_tabl_nas_2021.xls

³³ Війна позбавила батьківського піклування понад 3 тисячі дітей – соціальна сервісна служба. <https://life.pravda.com.ua/society/2022/08/12/249998/>

³⁴ Показники діяльності ДМС за 9 місяців 2022 р. https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2022_9.pdf

розвиток, з іншого боку, стали водночас тригерами поступу та детермінантами послаблення соціально-економічної резильєнтності територій. Примітно, що саме реформа децентралізації дала можливість громадам самостійно акумулювати та розпоряджатися фінансовими ресурсами, ухвалювати рішення і нести відповідальність за них, створювати додаткові робочі місця, залучати інвестиційні ресурси, забезпечувати населення якісними соціальними послугами (освітні, медичні, та ін.). Такі умови уможливили самостійне формування і забезпечення соціально-економічної стійкості громад як базису підвищення рівня життя місцевих жителів, каталізатором зменшення фінансово-матеріальної бідності та соціальної уразливості, тригером забезпечення високих стандартів та якості життя населення.

Соціальну вразливість територіальних громад доцільно розглядати у проекції дослідження соціальної резильєнтності територій, зниження рівня якої свідчить про поширення і поглиблення проблеми бідності. Формування інформаційно-аналітичного базису дослідження соціальної вразливості громад має статистичні обмеження як у динаміці, так і у розрізі груп показників (змістовно-компонентного наповнення). Інформаційно-аналітичний базис дослідження – 73 територіальні громади Львівської області. Період дослідження – 2021-2022 рр., які характеризуються суттєвим поглибленням і поширенням соціальної уразливості, виникненням нових соціально вразливих категорій населення, зокрема через наслідки пандемії Covid-19 і повномасштабної війни РФ проти України.

Екологічна детермінанта соціальної резильєнтності територіальних громад Львівської області у 2022 р. мала найменшу вагову значущість і становила 1,1 %, що на 8,5 в.п. менше, ніж у 2021 р. (рис. 4). Натомість, найбільший ваговий вплив на формування соціальної резильєнтності у 2021 р. мав індикатор «Видатки місцевого бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення у розрахунку на одного мешканця» (19,1 %), значення якого у 2022 р. збільшилося до 20,4 % (найбільше серед усіх індикаторів за досліджуваний період). Варто відзначити, що на забезпечення соціальної резильєнтності територіальних громад Львівської області видатки місцевого бюджету на позашкільну освіту характеризувалися найменшою ваговою значущістю (1,6 % і 1,3 % у 2021-2022 рр. відповідно).

Ваговий вплив індикаторів «Видатки місцевого бюджету на духовний і фізичний розвиток у розрахунку на одного мешканця» і «Видатки місцевого бюджету на дошкільну освіту, у розрахунку на одну дитину віком до 6 років» коливався у діапазоні 15,1-15,5 % і 14,7-17,1 % відповідно. На забезпечення соціальної резильєнтності територіальних громад Львівської області у 2021 р. значну вагову значущість мав показник «Видатки місцевого бюджету на житлово-комунальне господарство у розрахунку на одного мешканця» (16,5 %), який у 2022 р. збільшився до позначки 19,8 %. Коефіцієнти вагової значущості індикатора «Видатки місцевого бюджету на загальну середню освіту у розрахунку на одну особу віком від 6 до 18 років» становили 2,9 % у 2021 р. і 7,9 % у 2022 р.

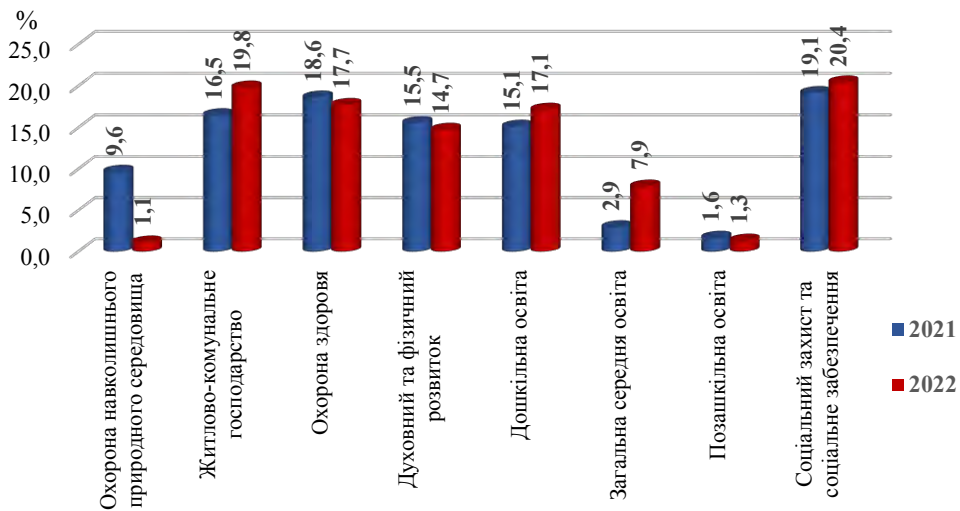

Рис. 4. Вагові коефіцієнти індикаторів соціальної резильєнтності територіальних громад Львівської області, 2021-2022 рр., %

Варто наголосити, що система управління місцевими фінансами, податкова система, характер міжбюджетних відносин в Україні за 2014-2022 р. зазнали суттєвих трансформацій, обумовлених реформою децентралізації. Важливе завдання територіальних громад в існуючих умовах – формування такого обсягу фінансових ресурсів, а, відтак, і фінансово-економічного потенціалу, який сприяв би місцевому економічному поступу, дозволив би забезпечити соціальну резильєнтність територій, мінімізувати соціальну уразливість населення, у т.ч. підвищити фінансово-матеріальний добробут, якість життя і соціально-трудових відносин місцевих жителів.

Значення емпіричного показника соціальної резильєнтності територіальних громад Львівської області у 2021 р. знаходилися у межах 0,749-0,037 (рис. 5). Лише одна територіальна громада (Львівська) перебувала у зоні соціальної резильєнтності, емпіричний показник якої становив 0,759. У діапазоні втрати опірності перебувало п'ять громад області, а саме Сокільницька, Самбірська, Славська, Пустомитівська та Солонківська, емпіричні показники яких становили 0,498; 0,487; 0,406; 0,404 і 0,403 відповідно. Критичний стан соціальної уразливості спостерігався у 8 з 73 громад Львівської області (Бісковицька, Ралівська, Добросинсько-Магерівська, Поморянська, Хирівська, Козівська, Стрілківська, Боринська).

Основною причиною перебування значної частини громад регіону в 2021 р. у зоні соціальної уразливості або у критичному стані соціальної резильєнтності є те, що основу їхнього фінансового забезпечення становили міжбюджетні трансферти. Зменшення фінансової автономії, неефективне використання фінансових ресурсів і збільшення тиску на видаткову частину місцевих бюджетів призвело до послаблення соціально-економічної стійкості, а, відтак, поширення соціальної уразливості населення, особливо фінансово-матеріальної бідності.

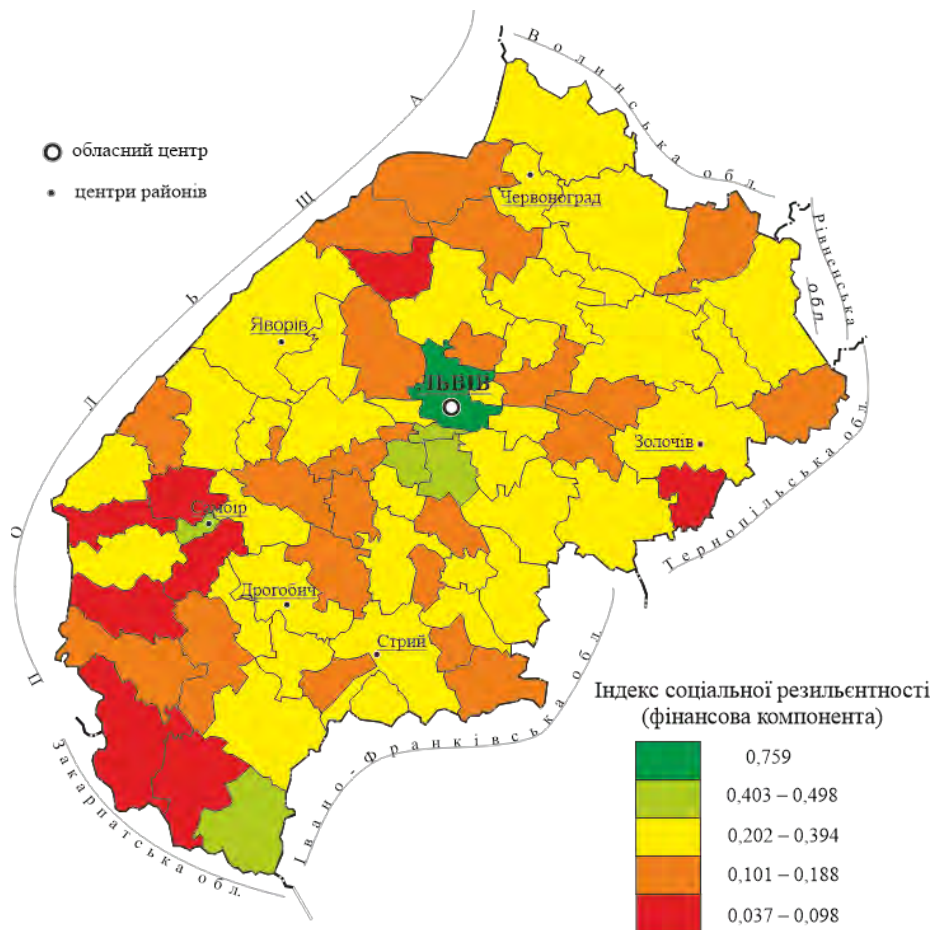

Рис. 5. Соціальна резильєнтність – вразливість (фінансова компонента) територіальних громад Львівської області: мультиплікативний підхід, 2021 р.
Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Так, повномасштабна війна РФ проти України загострила ситуацію щодо соціальної резильєнтності територій, збільшивши тиск на місцеві бюджети через виникнення нової категорії населення – ВПО, потік яких був динамічний, масштабний із непередбачуваними наслідками для розвитку громад. Забезпечення потреб ВПО, їхня інтеграція та асиміляція у приймаючі громади вимагали від органів місцевого самоврядування відповідного ресурсного забезпечення і реалізації спеціальних антикризових інструментів управління громадою в умовах шоків. Така ситуація призвела до збільшення незапланованих видатків з місцевих бюджетів на соціальне забезпечення та захист ВПО при зменшенні видатків на інші детермінанти соціальної резильєнтності, зокрема захист охорони навколишнього середовища, позашкільну освіту, духовний розвиток.

Результати дослідження підтверджують тезу про послаблення соціальної резильєнтності громад у Львівській області за 2022 р. (рис. 6). Лише Львівська громада перебувала у зоні запасу міцності соціальної резильєнтності, емпіричний показник якої рівний 0,659. Такі громади, як Славська, Яворівська, Пустомитівська, Підберізцівська, Соکیلницька, Новояворівська та Солонківська характеризувалися втратою опірності, а значення емпіричних показників соціальної уразливості становили 0,509; 0,498; 0,495; 0,464; 0,464;

0,425 і 0,410 відповідно. Варто відзначити, що Самбірська громада, балансуючи у 2021 р. у зоні «Втрата опірності», у 2022 р., за результатами дослідження, опинилася у діапазоні соціальної уразливості (спостерігалось зменшення емпіричного показника з 0,487 до 0,387). Критичний рівень соціальної вразливості у 2022 р. демонстрували Стрільківська, Хирівська, Ралівська, Бісковицька, Добросинсько-Магерівська, Поморянська, Козівська. Соціальною уразливістю були детерміновані 26 громад Львівської області.

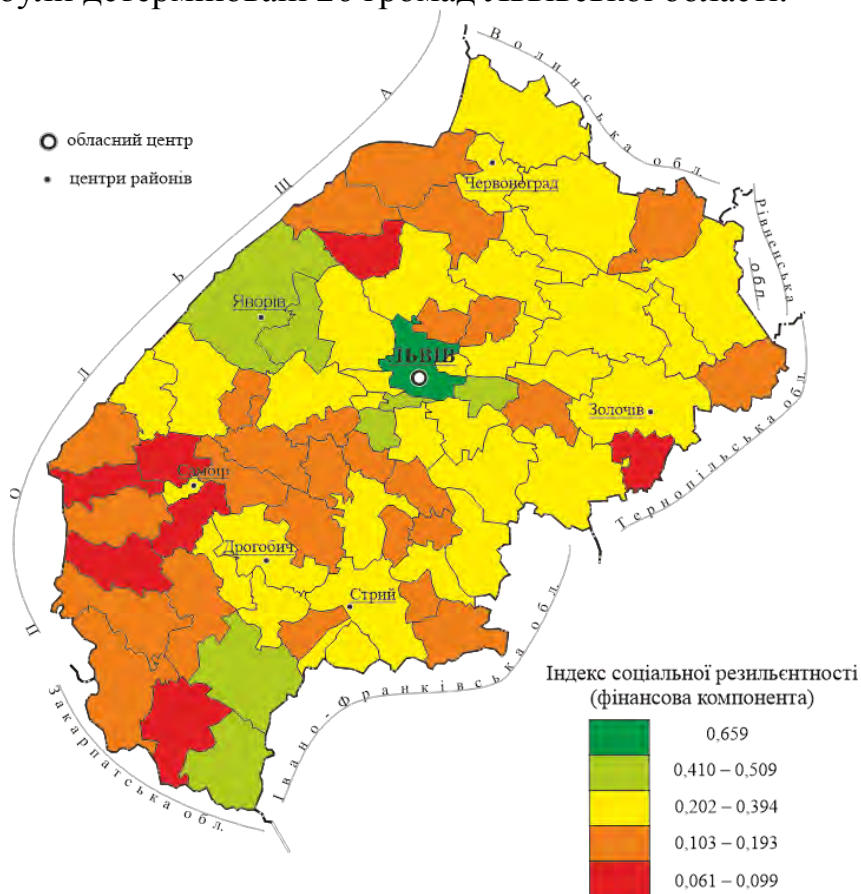

Рис. 6. Соціальна резильєнтність – вразливість (фінансова компонента) територіальних громад Львівської області: мультиплікативний підхід, 2022 р.
Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Ті громади, які у період війни демонстрували структурні зміни у видатковій частині місцевих бюджетів, зокрема збільшення видатків на соціальний захист місцевих жителів і ВПО, змогли забезпечити помірний рівень фінансово-матеріального добробуту населення і розвиток людського потенціалу. Закономірно, що нарощення фінансового потенціалу громад дозволило забезпечити економічний поступ території через збільшення кількості суб'єктів господарювання, а, відтак, створення нових робочих місць, реалізацію інтересів представників громади, розвиток соціальної інфраструктури, що у результаті сприяє формуванню належного рівня життя населення загалом, гарантуванню соціальної стійкості та зменшенню соціальної уразливості всіх категорій населення, у т.ч. ВПО.

Умови невизначеності, в яких Україна перебувала у 2022 р., ускладнили процес прийняття обґрунтованих рішень на місцевому рівні щодо задоволення

базових потреб ВПО як найбільш вразливої верстви населення і забезпечення доступу до соціальних та інших послуг місцевих жителів зокрема. ВПО потребували значної підтримки з боку приймаючих громад, особливо на початковому етапі (адаптації) вимушеної міграції та у період подальшої інтеграції, тим самим спричинивши значний соціальний тиск, навантаження на ринки праці, а також на місцеві бюджети. Відтак, органи місцевого самоврядування, долаючи нові виклики через посилення фінансових, житлових, соціальних, безпекових проблем, які вимагали ситуативного та швидкого вирішення, потребували сприяння в пошуку ресурсів та належного фінансування з боку держави. Так, у 2021 р. серед 7 районів в області лише Львівський район перебував у зоні втрати опірності (емпіричний показник становив 0,438), а Дрогобицький і Золочівський райони характеризувалися помірним рівнем соціальної резильєнтності (0,350 і 0,366 відповідно). Примітно, що Стрийський і Яворівський райони були детерміновані високими показниками як соціальної вразливості населення, так і демографічного навантаження (49,0 % і 43,4 % відповідно) (рис. 7). Натомість, для Дрогобицького району характерний помірний рівень соціальної уразливості при найменшому значенні показника демографічного навантаження серед усіх районів Львівської області у 2021 р. (0,350 і 26,2 % відповідно).

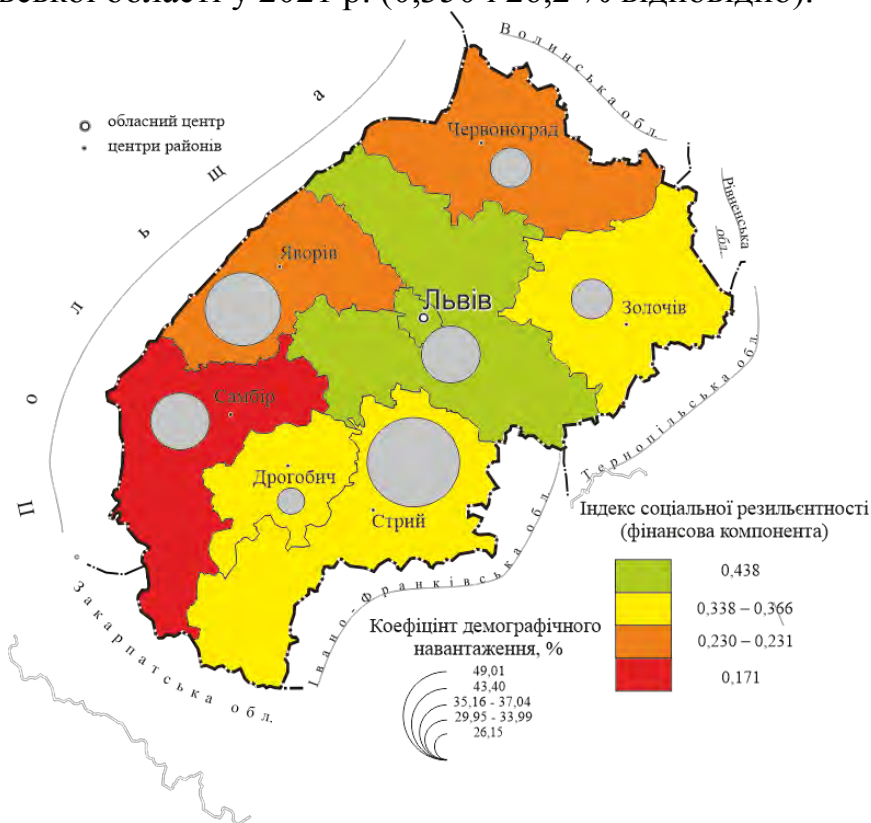

Рис. 7. Соціальна резильєнтність – вразливість (фінансова компонента): районний зріз, Львівська область, 2021 р.
Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Задоволення потреб ВПО, забезпечення належного рівня життя місцевих жителів в умовах соціально-економічної і суспільно-політичної невизначеності,

з одного боку, і збільшення фінансових можливостей із нарощенням економічного потенціалу громад, з іншого боку, є пріоритетно-стратегічними векторами проактивної політики зменшення соціальної вразливості населення, зокрема регіонально-місцевої політики забезпечення соціальної стійкості ВПО. Так, результати дослідження засвідчили значне погіршення стану соціальної вразливості у 2022 р. Золочівського і Самбірського районів на 9,4 в.п. (з 0,366 у 2021 р. до 0,332 у 2022 р.) і 9,6 в.п. (з 0,171 у 2021 р. до 0,155 у 2022 р.) відповідно, Дрогобицького району на 7,3 в.п. (зменшення емпіричного показника соціальної резильєнтності з 0,350 у 2021 р. до 0,325 у 2022 р.) (рис. 8). Покращення ситуації щодо посилення соціальної резильєнтності спостерігалось у Яворівській районі, зокрема збільшення значення емпіричного показника на 1,1 в.п. (з 0,230 у 2021 р. до 0,232 у 2022 р.).

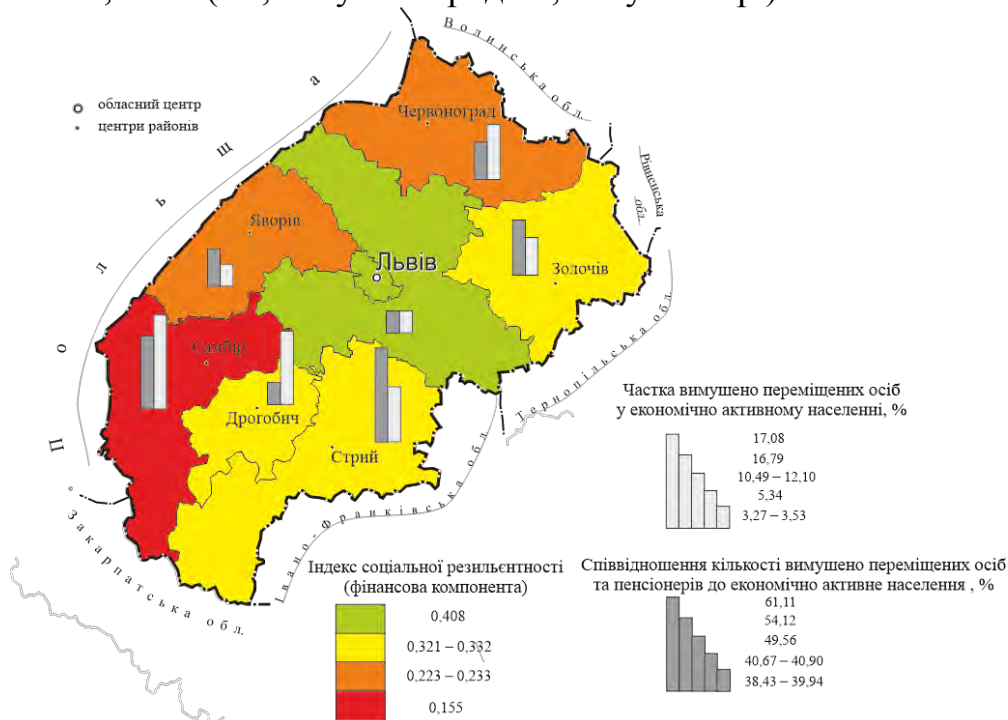

Рис. 8. Соціальна резильєнтність – вразливість (фінансова компонента): районний зріз, Львівська область, 2022 р.

Джерело: побудовано на основі даних [35] та авторських розрахунків

Варто відзначити, що частка ВПО в економічно активному населенні в 2022 р. була найбільша у Самбірському районі (17,1 %) і найменша – у Львівському та Яворівському районах (3,3 % і 3,5 % відповідно). Такий показник, як «Частка ВПО та осіб пенсійного віку до обсягів економічно активного населення» демонструє ступінь соціального тиску на громади в умовах війни, оскільки самі ці категорії населення потребують найбільшого соціального захисту та призводять до збільшення видаткової частини місцевих бюджетів. У Стрийському районі частка цих верств населення становила 61,1 %, Самбірському – 54,1 %, Золочівському – 49,6 %. Найменший тиск на місцеві бюджети у проекції фінансового забезпечення найбільш вразливих верств

³⁵ Ukraine – Area Baseline Assessment. Round 4-9. URL: <https://dtm.iom.int/>

спостерігався у Львівському та Дрогобицькому районах (частка таких осіб в економічно активному населенні становила 38,4 % і 39,9 % відповідно). Примітно, що у саме у цих районах було зареєстровано найбільшу кількість ВПО у 2022 р. порівняно з іншими районами області.

Реформа децентралізації в Україні стала інституційною основою місцевого розвитку, запровадження нових механізмів забезпечення соціально-економічної резильєнтності територіальних громад. Фінансовий потенціал громад, їх фінансова автономія і самодостатність корелює з рівнем добробуту населення, економічною безпекою і соціально-економічним розвитком територій. Зміцнення фінансової самостійності територіальних громад, нарощення обсягів власних доходів і оптимізація видаткової частини місцевих бюджетів є інструментами нарощення фінансового потенціалу як фундаменту формування економіки добробуту території та забезпечення її соціальної резильєнтності. Отже, соціальна вразливість населення має реверсний зв'язок з фінансово-економічною спроможністю територіальних громад, а їх економічний потенціал є детермінантою посилення соціальної стійкості, детермінованої високою мірою чутливості та взаємозв'язку з параметрами фінансової автономії.

Запровадження системи моніторингу соціальної резильєнтності територіальної громади, імплементація науково-методичного підходу до комплементарного оцінювання фінансово-економічної спроможності громад забезпечувати високий рівень життя та якість соціально-трудова відносин дозволить уникнути ризиків послаблення соціальної резильєнтності громад. Імплементація системного моніторингу соціальної резильєнтності також дозволить забезпечити органам місцевого самоврядування функцію моніторингу параметрів якості та рівня життя населення, а також наслідків поширення соціальної вразливості територій.

1.3. Комплементарний аналіз соціальної вразливості в умовах соціально-економічної нестабільності

Налагодження ефективних процесів господарювання, формування високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних виробничо-господарських комплексів і побудова потужної національної економіки неможливі без надійного соціального базису. Забезпечення соціальної резильєнтності країни та її регіонів є фундаментальною передумовою не лише підвищення якості життя і покращення добробуту населення, але й мінімізації соціальної вразливості окремих категорій населення і територій, зниження соціальної напруги та зростання рівня задоволеності інтересів громадян. Наявність системних дестабілізуючих впливів на розвиток суспільно-економічних відносин ускладнюють імплементацію механізмів та інструментів політики послаблення соціальної вразливості населення.

Соціальна вразливість як складне соціальне явище є об'єктом численних наукових досліджень, а її зміст характеризується поліструктурністю і розглядається на національному, регіональному та місцевому рівнях. Дослідження соціальної вразливості запропоновано здійснювати через градацію рівнів соціальної резильєнтності, яка є структурною і композиційною характеристиками стану економічної системи та відображає функціонування таких сфер, як *якість соціально-трудових відносин, рівень і якість життя, демографічна, екологічна, продовольча безпека*. Цей перелік може доповнюватись або уточнюватись як за складовими, так і за окремими індикаторами. У свою чергу соціальна стійкість є підсистемою системи вищого рівня – економічної безпеки, яка досягається таким рівнем розвитку і станом захищеності економіки, які повною мірою забезпечують потреби населення і території загалом.

У науковому дискурсі відсутня єдина загальноприйнята система індикаторів соціальної резильєнтності, зокрема, база достовірної статистичної інформації є лімітована, а дані по одним і тим самим індикаторам – статистично обмеженими, часто суперечливими чи не збігаються. Відсутність необхідних статистичних даних ускладнює процес побудови універсальної методики щодо аналізування соціальної стійкості за темпоральним і просторовим підходами. Тому екзистенційним критерієм формування інформаційно-аналітичної системи дослідження соціальної резильєнтності є можливість повного обліку її складових.

Оцінка соціальної вразливості населення передбачає такі *принципи* формування системи індикаторів моніторингу соціальної резильєнтності: *комплексності, системності, ієрархічності, адекватності, однозначності, безперервності*.

На науково-методичному фронті розробок методології дослідження соціальної стійкості, а найчастіше соціальної безпеки, частко використовують принцип *доступності*, який передбачає використання лише тих індикаторів, розрахунок яких може забезпечувати наявна статистична звітність та система обліку даних. Однак, принцип доступності у такому трактуванні суперечить принципу безперервності й унеможливорює подальший розвиток методології оцінювання соціальної резильєнтності, вразливості чи безпеки.

З урахуванням зазначених принципів систему показників оцінки соціальної резильєнтності можна зобразити формулою-функцією (3). Декомпозицію соціальної резильєнтності з використанням системно-структурного підходу подано в табл. 2.

$$f(SS) = (QSLR_t^n, LL_t^n, QL_t^n, DS_t^n, ES_t^n, PS_t^n) \quad (3)$$

де $QSLR_t^n$ – *якість соціально-трудових відносин в n-ому регіоні в t періоді*; LL – *рівень життя в n-ому регіоні в t періоді*; QL – *якість життя в n-ому регіоні в t періоді*; DS – *демографічна безпека в n-ому регіоні в t періоді*; ES – *екологічна безпека в n-ому регіоні в t періоді*; PS – *продовольча безпека в n-ому регіоні в t періоді*.

Декомпозиція соціальної резильєнтності: системно-структурний підхід

Індикатори			
Компонента I «Якість соціально-трудових відносин»			
✓ Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, у % до всього населення відповідного віку ✓ Рівень прийому працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників ✓ Кількість фізичних осіб-підприємців, од., у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, %	✓ Рівень втрат робочого часу, % ✓ Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб ✓ Рівень неформально зайнятого населення, % до зайнятого населення ✓ Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, % до середньооблікової кількості штатних працівників	✓ Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку ✓ Рівень вимушеної неповної зайнятості, % до середньооблікової кількості штатних працівників ✓ Рівень звільнення працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників	
Компонента II «Рівень життя»			
✓ Середньомісячна номінальна заробітна плата, євро, у середньому на одного штатного працівника ✓ Розмір пенсійного забезпечення, євро, у розрахунку на 1 тис. євро ВРП ✓ Наявний дохід населення, євро, у розрахунку на одну особу, ✓ Охоплення населення послугами Інтернету, % до усього населення ✓ Середній розмір державної допомоги, євро: ▪ малозабезпеченим сім'ям ▪ по безробіттю	✓ Видатки з державного бюджету, євро, у розрахунку на одну особу, на: ▪ сферу охорону здоров'я ▪ соціальний захист і соціальне забезпечення ▪ сферу освіти ✓ Середній розмір пільг і субсидій (безготівкові) на оплату ЖКГ, електроенергії, палива, євро, у розрахунку на одне домогосподарство ✓ Середній розмір призначеної місячної пенсії усіх категорій пенсіонерів, євро ✓ Співвідношення середньомісячної пенсії до зарплати, %	✓ Індекс споживчих цін, % до попереднього року ✓ Частка сукупних витрат домогосподарства на продукти харчування, %, у розрахунку на одне домогосподарство за місяць ✓ Ветхий житловий фонд, загальна площа житлових приміщень, м² у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Частка заробітної плати в загальному обсязі доходів населення, %	✓ Співвідношення прожиткового мінімуму та середньомісячної заробітної плати ✓ Сума заборгованості з виплати заробітної плати, у розрахунку на одного штатного працівника, євро ✓ Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму, % до загальної чисельності населення ✓ Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення
Компонента III «Якість життя»			

Індикатори

✓ Охоплення дітей закладами дошкільної освіти, % до кількості дітей відповідного віку ✓ Частка домогосподарств, де немає працюючих, % ✓ Частка домогосподарств, %: ▪ житло яких обладнане водопроводом та каналізацією ▪ мають зручний доступ до громадського транспорту ✓ Кількість лікарняних ліжок, у розрахунку на 1 тис. населення, од. ✓ Кількість відвідувань за зміну амбулаторно-поліклінічних закладів, од., у розрахунку на 10 тис. населення ✓ Забезпеченість населення медичним персоналом, осіб, у розрахунку на 100 тис. осіб	✓ Житловий фонд, у розрахунку на одну особу, м² загальної площі ✓ Кількість викладачів ЗВО 3 і 4 рівня акредитації, осіб, у розрахунку на 1 тис. студентів ✓ Кількість науково-педагогічних працівників із науковим ступенем кандидата та доктора наук, у розрахунку на 100 аспірантів ✓ Частка населення, яке живе у перенаселеному житлі, % ✓ Частка населення у віці від 6 років, які мають вищу освіту, % ✓ Кількість місць у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, од., у розрахунку на 100 тис. населення. ✓ Кількість закладів, од., у розрахунку на 100 тис. осіб: ▪ загальної середньої освіти, ▪ вищої освіти.	✓ Кількість виявлених злочинів, од., у розрахунку на 1 тис. населення. ✓ Захворюваність населення, кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 1 тис. населення				
Компонента IV «Демографічна безпека»						
✓ Кількість дітей, осіб, у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Сумарний коефіцієнт народжуваності ✓ Середня очікувана тривалості життя при народженні, роки ✓ Загальний коефіцієнт шлюбності, у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Частка домогосподарств, які мають 3 і більше дітей, %	✓ Кількість осіб похилого віку, у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Коефіцієнт демографічного навантаження, % ✓ Кількість інвалідів, у розрахунку на 10 тис. населення ✓ Коефіцієнт несталості шлюбів, %	✓ Кількість вибухливих, особи, у розрахунку на 10 тис. населення ✓ Частка неповних сімей з дітьми, % ✓ Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року, у розрахунку на 1 тис. новонароджених				
Компонента V «Екологічна безпека»						
✓ Забір води зі природних водних об'єктів, м³ на 1 особу ✓ Використання свіжої води, м³ на 1 особу ✓ Загальне водовідведення, м³ на 1 особу ✓ Потужність очисних споруд, м³ на 1 особу ✓ Коефіцієнт утилізації відходів ✓ Частка забудованих земель, %	✓ Частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у ВРП, % ✓ Частка поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища у ВРП, % ✓ Частка земель природно-заповідного фонду, % ✓ Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, євро, у розрахунку на одну особу ✓ Частка площі сільсько-господарських угідь, %	✓ Скидання забруднених зворотних вод у поверхневій водні об'єкти, м³, у розрахунку на 1 особу ✓ Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, т, у розрахунку на 1 тис. осіб ✓ Утворення відходів, т., у розрахунку на 1 особу				
Компонента VI «Продовольча безпека»						
✓ Співвідношення добової калорійності споживання до добової норми ✓ Споживання у співвідношенні до норми, у розрахунку на 1 особу: <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; margin-top: 5px;"> <tr> <td style="width: 25%; vertical-align: top;"> ▪ м'яса ▪ олії ▪ фруктів та ягід </td> <td style="width: 25%; vertical-align: top;"> ▪ яєць ▪ риби та рибопродуктів </td> <td style="width: 25%; vertical-align: top;"> ▪ цукру ▪ молока та молочних продуктів </td> <td style="width: 25%; vertical-align: top;"> ▪ картоплі ▪ овочів ▪ хліба та хлібопродуктів </td> </tr> </table>		▪ м'яса ▪ олії ▪ фруктів та ягід	▪ яєць ▪ риби та рибопродуктів	▪ цукру ▪ молока та молочних продуктів	▪ картоплі ▪ овочів ▪ хліба та хлібопродуктів	✓ Частка населення у віці від 18 років з зниженою масою тіла, %
▪ м'яса ▪ олії ▪ фруктів та ягід	▪ яєць ▪ риби та рибопродуктів	▪ цукру ▪ молока та молочних продуктів	▪ картоплі ▪ овочів ▪ хліба та хлібопродуктів			

Примітка: сірим фоном виділено індикатори-регресори

Джерело: систематизовано автором

Комплементарне дослідження соціальної вразливості населення передбачає побудову багатоетапної методології, яка ґрунтується на формуванні системи компонент та індикаторів (згрупованих на регресори та каталізатори), обґрунтуванні раціональної методики нормування показників, визначенні постійних чи динамічних коефіцієнтів вагової значущості індикаторів і складових, а також порогових значень. Дослідження соціальної вразливості з позиції соціальної резильєнтності має включати визначення меж безпечного існування системи. Тому концептуальним етапом дослідження є розрахунок порогових значень каталізаторів, регресорів і компонент, що дає змогу шляхом порівняння композиційних коефіцієнтів із пороговими значеннями визначити «зони вразливості/небезпеки», а також діапазони «запасу міцності».

Визначення порогових значень тісно пов'язане з поняттям динамічної стійкості соціально-економічної системи та окремих її складових. Методичний підхід до оцінювання соціальної резильєнтності як системи гомеостазу на основі порогових значень усуває недолік тих методик, які ґрунтуються на побудові рядів динаміки інтегральних індексів. Такі ряди демонструють лише зміну (збільшення або зменшення) значень емпіричного показника в окремі періоди, що не є підґрунтям для формування обґрунтованих висновків щодо причин максимізації інтегрального індексу чи відхилення від еталонного значення – порогів.

Визначення соціальної резильєнтності як здатності системи забезпечувати динамічну рівновагу (підхід «гомеостазу») дозволяє розрахувати емпіричні показники в межах порогових, зокрема граничних і оптимальних, значень. Такий підхід передбачає, що виникнення нових загроз змінює попередній стан системи, який також може бути у допустимих межах (стан динамічної рівноваги). Відтак, соціальна резильєнтність переходить у новий стан, з відмінними від попереднього характеристиками, водночас змінюється не лише структура системи (склад елементів), але і системні зв'язки між індикаторами, сила впливу структурних компонент на систему загалом. Тому гомеостаз визначає, з одного боку, здатність системи зберігати стійкість у динаміці задля забезпечення оптимального функціонування, а, з іншого, – опірність соціально-економічної системи до нових викликів і загроз.

Для кожного індикатора соціальної резильєнтності визначаються вектори порогових значень – (1) *нижнє граничне – верхнє граничне*; (2) *нижнє оптимальне – верхнє оптимальне*. Вектор оптимальних значень характеризує допустимий інтервал величин – *запас стійкості* – перетинання порогових точок яких не означає порушення стану гомеостазу (рис. 9) Натомість, порушення меж граничних порогових значень може призвести до втрати опірності або повної соціальної нестабільності. Відтак, наближення емпіричних показників соціальної резильєнтності до вектора нижніх граничних порогових значень свідчить про перехід системи від стану рівноваги до вразливості, а до верхніх – стану невизначеності. Примітно, що у діапазоні оптимальних порогових значень існує нейтральний зв'язок. Діапазон вище верхнього оптимального порогу детермінований додатним реверсним зв'язком, який веде до виникнення або соціальної стійкості у динамічній рівновазі, або

нестабільності через необґрунтоване зростання емпіричних показників, що суперечить сталому розвитку. Реверсний зв'язок (нижній вектор) призводить до послаблення соціальної безпеки, поширення соціальної вразливості, а, відтак, руйнування динамічної рівноваги соціальної системи в цілому.

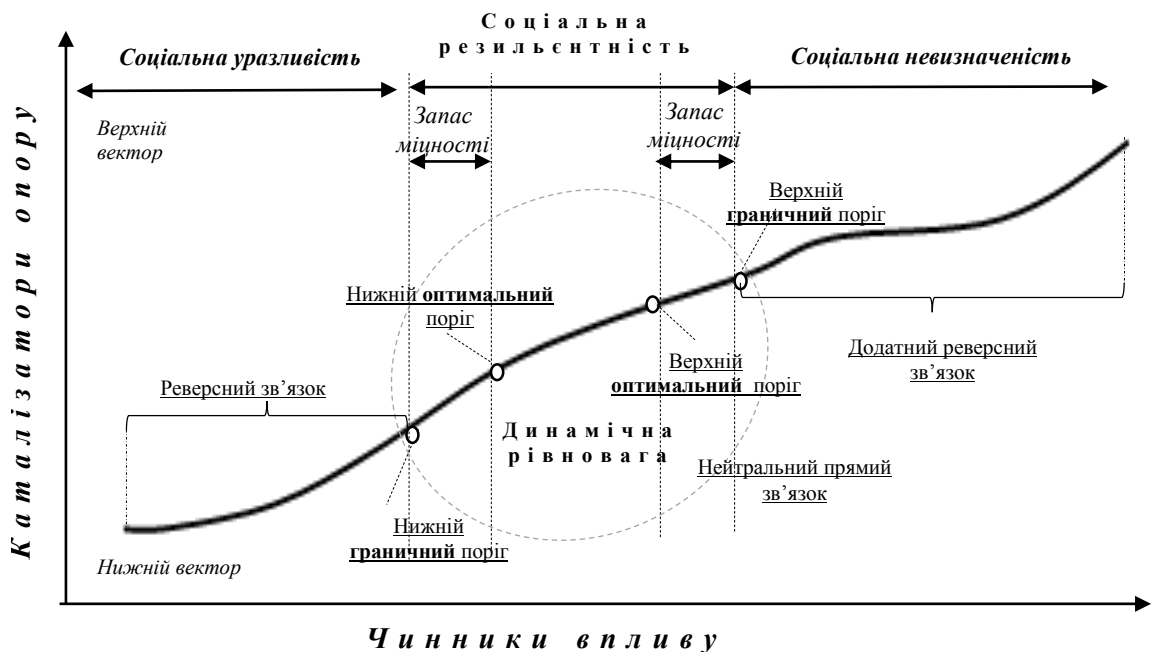

Рис. 9. Соціальна резильєнтність – вразливість: концептуально-методичний аспект

Джерело: авторська розробка

Відтак, основним постулатом гарантування соціальної резильєнтності є не максимізація її рівня (збільшення значень композиційного індексу), а забезпечення її знаходження в межах оптимальних значень (у межах «гомеостатичної рівноваги»).

Визначення динаміки композиційних коефіцієнтів соціальної резильєнтності та їх відхилень від порогових значень як емпіричного показника соціальної вразливості обумовлює імплементацію адаптивних і проактивних дій та уможлиблює наукове обґрунтування стратегічних орієнтирів індикаторів посилення соціальної резильєнтності, водночас і компонент послаблення соціальної вразливості. Так, на початковому етапі розраховуються порогові значення на рівні індикаторів кожної компоненти соціальної резильєнтності, тобто виконується послідовна декомпозиція емпіричного показника, а на завершальному етапі – усіх компонент та індексу загалом. Результатом апробації такого підходу є наукове обґрунтування необхідності регулювання ключових показників, які забезпечують соціальну стійкість на оптимальному рівні та є базисом проактивної політики зниження соціальної вразливості населення. Тому концептуальним завданням регулювання каталізаторів, регресорів і компонент соціальної резильєнтності є визначення такого їх рівня (значення показника) у системі індикаторів, що дозволить забезпечити знаходження значень композиційного коефіцієнта в межах оптимальних порогових значень.

За результатами досліджень визначено порогові значення кожного індикатора усіх компонент соціальної резильєнтності за двома векторами – граничним та оптимальним (Додаток А). Встановлено, що верхньою граничною межею рівня зайнятості населення у віці 15-70 років є 69,0 %, а нижнім оптимальним порогом – 63,7 %. Для порівняння, в Україні у 2021 р. рівень зайнятості становив 55,7 %, що на 5,7 в.п. менше, ніж встановлений нижній граничний поріг. Верхній оптимальний поріг для індикатора «Кількість фізичних осіб-підприємців, у розрахунку на 1 тис. населення» рівний 308,3 од., а в Україні за 2010-2021 рр. значення цього індикатора не перевищувало 41,5 од. Верхньою граничною межею рівня безробіття населення у віці 15-70 років (% населення відповідного віку) визначено 10,9 %. Україна у 2021 р. наблизилася до цього порогу (за офіційними даними рівень безробіття становив 9,9 %, за оцінками експертів значення цього показника значно більше), а Закарпатська область перетнула поріг з показником 11,1 %.

Компаративний аналіз фактичних і порогових значень індикаторів засвідчив критичну ситуацію у компоненті «Рівень життя», особливо для індикаторів середньомісячної номінальної заробітної плати (диференціація значень у 2021 р. у порівнянні з нижнім оптимальним порогом становила 1990 євро), середнього розміру призначеної місячної пенсії усіх категорій пенсіонерів (586 євро) і наявного доходу населення (1059 євро). У 2021 р. в Україні індекс споживчих цін становив 110,1 %, що на 8,8 в.п. більше за нижній оптимальний поріг. Верхній оптимальний поріг індексу споживчих цін визначений на рівні 88,01 %. Примітно, що за 2010-2021 рр. в Україні не спостерігалася низхідна тенденція індексу в такому діапазоні. Допомога по безробіттю в областях Карпатського регіону за 2020-2021 рр. і 2016-2017 рр. була у 2,8 раза і 5,4 раза відповідно меншою, ніж нижній і верхній оптимальні пороги відповідно.

Якість життя як комплексна багатовимірна детермінанта відображає рівень розвитку території, суб'єктивні судження про ступінь та рівень задоволення суспільними благами, характеризує середовище життя населення. Як компонента соціальної вразливості якість життя також враховує об'єктивні умови життя і діяльності населення. Варто відзначити, що порогові значення індикаторів компоненти якості життя особливо різняться з статистичними даними показників областей Карпатського регіону. Наприклад, значення індикатора «Охоплення дітей закладами дошкільної освіти, у % до кількості дітей відповідного віку» у Львівській області у 2021 р. на 38,5 в.п. менше, ніж значення верхнього граничного порогу, а в Івано-Франківській області – на 45,5 в.п. Особливо критичною виглядає ситуація щодо індикатора «Житловий фонд, у розрахунку на одну особу м² загальної площі». У Чернівецькій і Закарпатській областях цей показник у 2021 р. становив 25,9 м² і 26,5 м², що на 14,0 м² і 13,4 м² менше, ніж верхнє граничне значення. Цікавими видаються отримані порогові значення індикатора «Частка населення у віці від 6 років, які мають вищу освіту, %». Так, у 2021 р. значення середньодержавного показника становило 21,9 %, у Закарпатській області – 14,4 %, а у Львівській – 25,8 %. Однак, ці показники були меншими за значеннями, ніж нижній оптимальний

пори́г, який становить 39,8 %.

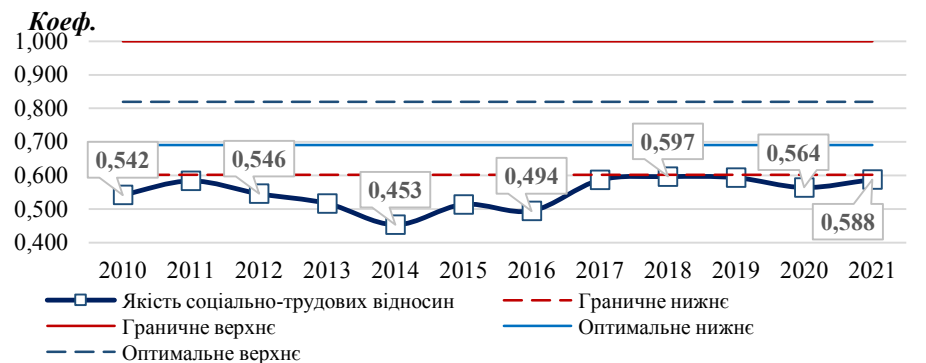
Негативні тенденції основних демографічних детермінант (народжуваність, смертність, міграція, шлюбність) у всіх регіонах України, зокрема в Карпатському, призвели до суттєвого послаблення потенціалу території до самовідтворення населення у потрібній кількості. Отримані порогові значення індикаторів компоненти «Демографічна безпека» демонструють критичні демотенденції. Так, кількість дітей, у розрахунку на 1 тис. населення, у 2021 р. у Львівській області становила 170,1 осіб, що на 48,2 особи менше, ніж нижній оптимальний поріг. Аналогічна ситуація спостерігається і в інших областях Карпатського регіону України, де диференціація значень верхнього оптимального порогу та фактичних даних досягнула 47 осіб. Для областей Карпатського регіону як прикордонних територій, де інтенсивність зовнішньої міграції є найбільшою серед інших регіонів України, важливо дотримуватися особливого типу демовідтворення із такими ключовими ознаками: збереження кількісних і розвиток якісних характеристик населення, збільшення тривалості активного життя, прогресивна статеві-вікова структура, оптимальне співвідношення внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів, зміцнення ролі інституту сім'ї, посилення соціальної відповідальності за життя і здоров'я населення. Натомість, у регіоні спостерігається протилежна тенденція. Так, кількість вибулих у Закарпатській області перевищує верхній граничний поріг у 2 рази, а у Львівській області – 3,5 рази, середньодержавне значення – 3,7 рази. Коефіцієнт несталості шлюбів у 2021 р. в Україні на 6,96 в.п. був більший, ніж верхній оптимальний поріг.

Перебування системи у діапазоні оптимальних значень індикаторів екологічної безпеки території дозволить гарантувати екологічну рівновагу та захист навколишнього середовища й умов проживання населення в цілому. Відтак, моніторинг стану індикаторів екологічної безпеки щодо допустимих меж сприятиме формуванню і реалізації прогресивної політики зменшення соціальної вразливості населення від екологічних катастроф та наслідків стихійних лих. Так, в Україні у 2021 р. рівень використання свіжої води становив 17,64 м³ у розрахунку на одну особу, а значення нижнього оптимального порогу рівне 29,45 м³. Потужність очисних споруд у Закарпатській області у 2021 р. становила 36,4 м³, що на 7,24 м³ менше, ніж визначений нижній оптимальний поріг. Натомість, цей показник у Львівській та Івано-Франківській областях у 2 рази більший, ніж верхній оптимальний поріг. Значення верхнього граничного порогу індикатора «Частка забудованих земель, %» рівне 10,9 %, що на 4,4 в.п. більше, ніж середньодержавне значення у 2021 р. Критичною видається ситуація щодо обсягів поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища. Зокрема, за 2010-2021 рр. в Україні показник не перевищував 21,0 євро (за винятком 2011 р., обсяги становили 25,1 євро), коли вектор порогових оптимальних значень рівний 23,43-37,54 євро. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у Львівській області у 2021 р. в 3 рази перевищували значення нижнього граничного порогу, а в Івано-Франківській області – в 12,7 разів.

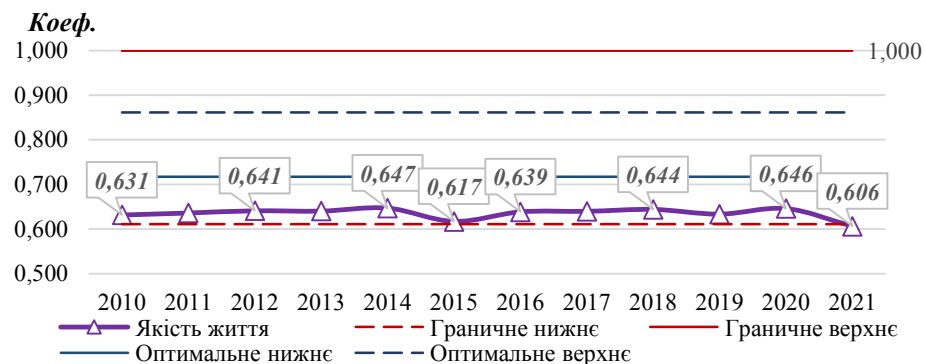
Продовольча безпека як компонента соціальної резильєнтності демонструє стан системи, за якого забезпечується продовольча незалежність території, гарантовані фізична, економічна і соціальна доступність населення до достатньої кількості поживної і безпечної їжі, відповідно до рекомендованого раціону та норм харчування. Отримані результати порогових значень індикаторів компоненти свідчать, що у Закарпатській області споживання молока та молочних продуктів, яєць, риби, овочів і фруктів знаходиться в допустимому діапазоні (від 0,7 до 0,85). Натомість, індикатори «Споживання м'яса у співвідношенні до норми, у розрахунку на 1 особу» і «Споживання олії у співвідношенні до норми, у розрахунку на 1 особу» перевищує верхнє граничне значення на 30,0 в.п. Для Івано-Франківської області перевищення верхнього граничного порогу спостерігалось за індикаторами споживання олії, картоплі, цукру, хліба та хлібобулочних виробів; Львівської області – цукру, олії, картоплі; Чернівецької області – цукру, олії, хліба та хлібобулочних виробів (на близько 25-30 в.п.). Варто відзначити, що для областей Карпатського регіону України не властиве перевищення граничних і оптимальних порогів індикатора «Частка населення у віці від 18 років з пониженою масою тіла, %».

Із застосуванням структурно-темпорального підходу побудова індексів соціальної резильєнтності дозволяє порівнювати в одному масштабі динаміку індексів компонент і порогових значень. Такий компаративний аналіз сприяє ідентифікації стану соціальної резильєнтності, а відхилення від порогових значень свідчить про стан соціальної вразливості території. За результатами розрахунків існуючий стан соціальної резильєнтності населення у Закарпатській області за двома компонентами («Якість соціально-трудова відноси» і «Рівень життя») перебував у небезпечній, критичній зоні – на межі нижче нижнього порогового значення. Соціальна стійкість за компонентами «Якість життя», «Демографічна безпека» і «Продовольча безпека» балансують між нижніми оптимальним і граничним значенням, а «Екологічна безпека» – у передкризовій зоні. Так, середнє значення емпіричного показника якості соціально-трудова відносин у Закарпатській області за 2010-2021 рр. становило 0,548, що на 5,3 в.п. менше, ніж нижній граничний поріг, і на 14,2 в.п., ніж нижній оптимальний поріг. Така динаміка відхилень поточних значень компонентного індексу від середніх значень порогів визначає незадовільний стан сфери зайнятості та низький рівень конкурентоспроможності ринку праці в регіоні (рис. 10).

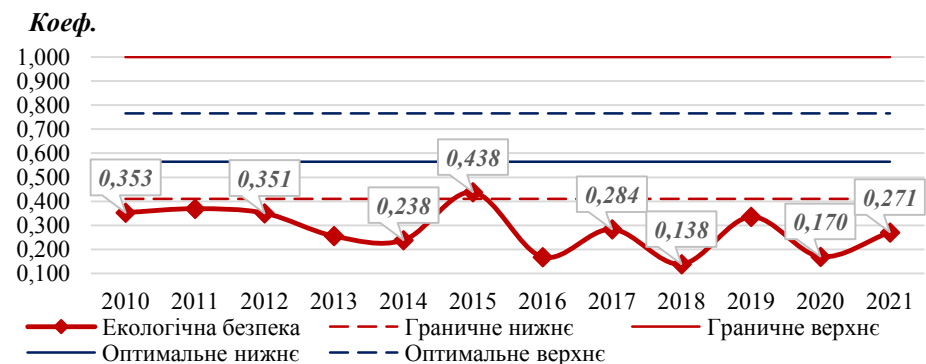
Критична ситуація щодо соціальної резильєнтності в Закарпатській області спостерігається за компонентою «Рівень життя», де відхилення від нижнього граничного порогу становило 43,6 в.п., а від нижнього оптимального – 50,9 в.п. Головною причиною низького рівня життя у Закарпатській області є перебування низки індикаторів нижче нижнього граничного порога, що становить загрозу для забезпечення гідних умов життя, але є тригерами поширення соціальної вразливості населення. Зокрема, це середньомісячна номінальна заробітна плата, пенсійне забезпечення, наявний дохід населення та індекс споживчих цін.

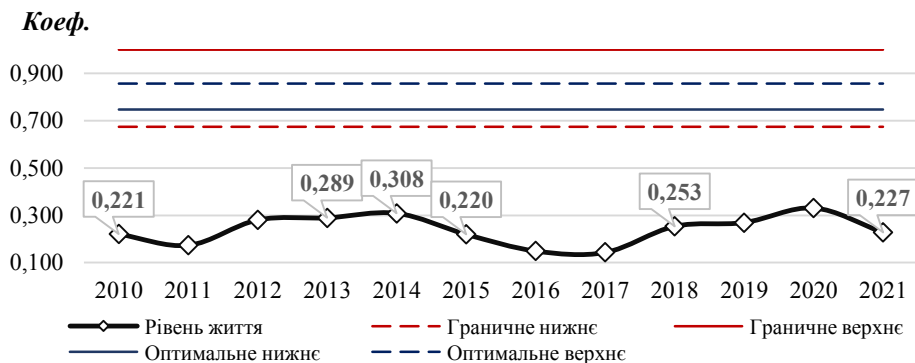
а) компонента «Якість соціально-трудових відносин»

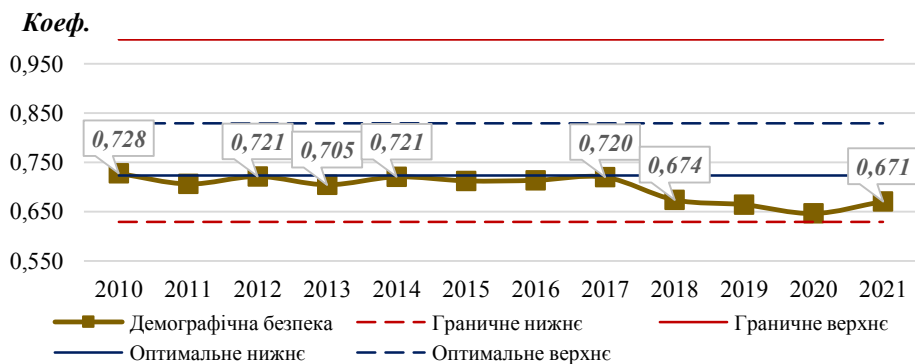
в) компонента «Якість життя»

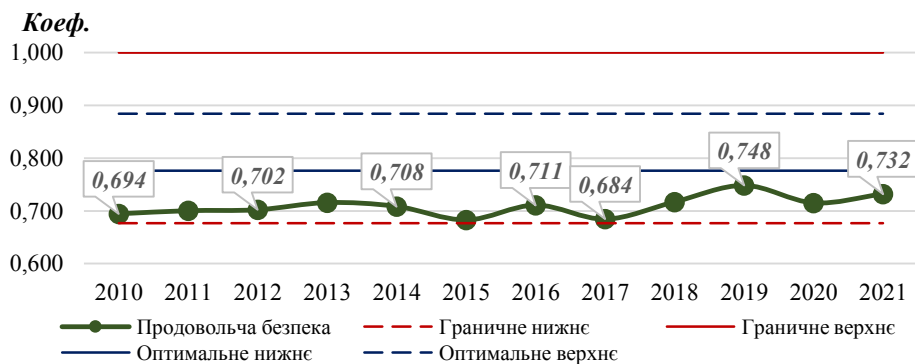
д) компонента «Екологічна безпека»

б) компонента «Рівень життя»

г) компонента «Демографічна безпека»

д) компонента «Продовольча безпека»

Рис. 10. Соціальна резильєнтність – вразливість населення *Закарпатської області*, 2010-2021 рр.: структурно-темпоральний підхід

Компоненти «Якість життя», «Демографічна безпека» і «Продовольча безпека» Закарпатської області балансують між нижнім граничним і нижнім оптимальним порогами. Відхилення середнього компонентного показника за досліджуваний період від нижнього граничного порогу становили 2,4 в.п., 7,0 в.п. і 3,2 в.п. відповідно, а від нижнього оптимального порогу – 2,5 в.п., 28,3 в.п. і 6,7 в.п. відповідно. Драйверами збереження нижче помірною рівня соціальної резильєнтності у проекції цих компонент в регіоні є:

- захворюваність населення, частка домогосподарств, де немає працюючих, кількість закладів загальної середньої освіти, кількість закладів вищої освіти, кількість викладачів ЗВО 3 і 4 рівня акредитації (*компонента «Якість життя»*);

- сумарний коефіцієнт народжуваності, загальний коефіцієнт шлюбності, коефіцієнт несталості шлюбів (*компонента «Демографічна безпека»*);

- співвідношення добової калорійності споживання до добової норми, частка населення у віці від 18 років з пониженою масою тіла, споживання олії, хліба та хлібопродуктів у співвідношенні до норми (*компонента «Продовольча безпека»*).

Екологічна стійкість Закарпатської області знаходиться у вкрай критичному стані. Лише у 2010-2011 рр. і 2015 р. емпіричні значення компоненти наближалися до нижніх граничних порогів. Динаміка відхилень від нижніх оптимальних значень за досліджуваний період становила 28,3 в.п., а від верхнього граничного порогу – 71,9 в.п. Відтак, для забезпечення соціальної резильєнтності регіону в проекції екологічної стійкості 8 індикаторів із 14 (57 %) становлять загрозу безпечного існування. Це використання свіжої води, скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, потужність очисних споруд, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, коефіцієнт утилізації відходів, поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у валовому регіональному продукті, частка поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища у валовому регіональному продукті.

Проведені розрахунки стану соціальної резильєнтності Івано-Франківської області за 2010-2021 рр. свідчать про поширення вразливості населення за такими складовими, як «Якість соціально-трудових відноси» і «Рівень життя». Рівні відхилень середніх значень компонентних індексів від нижнього граничного порогу становили 17,7 в.п. і 42,1 в.п. відповідно, а від нижнього оптимального – 26,5 в.п. і 49,3 в.п. (рис. 11).

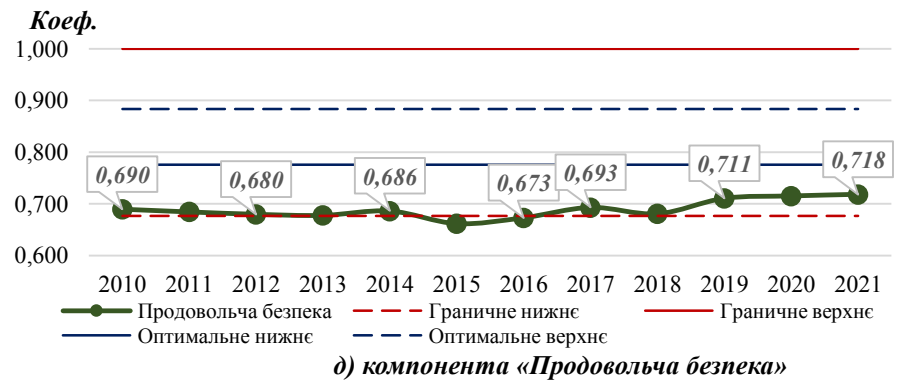
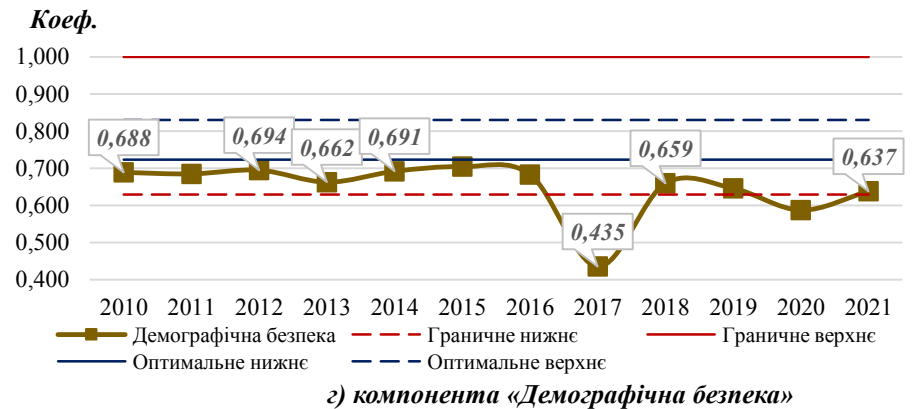
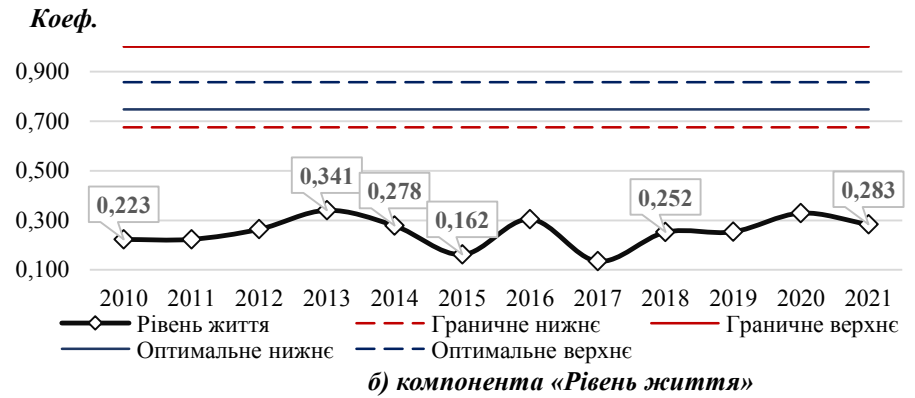
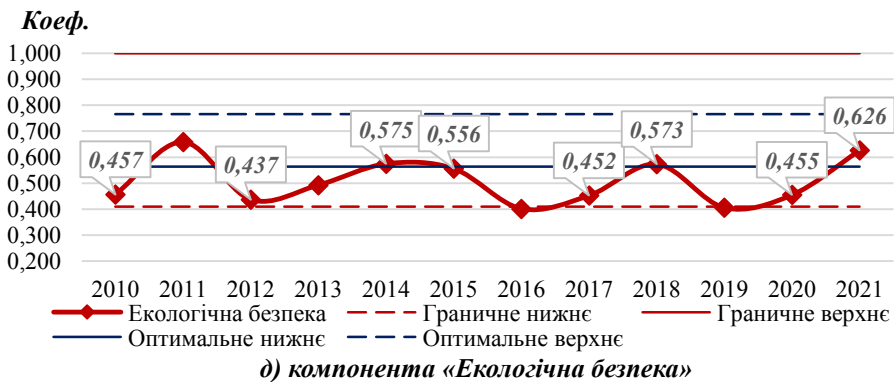
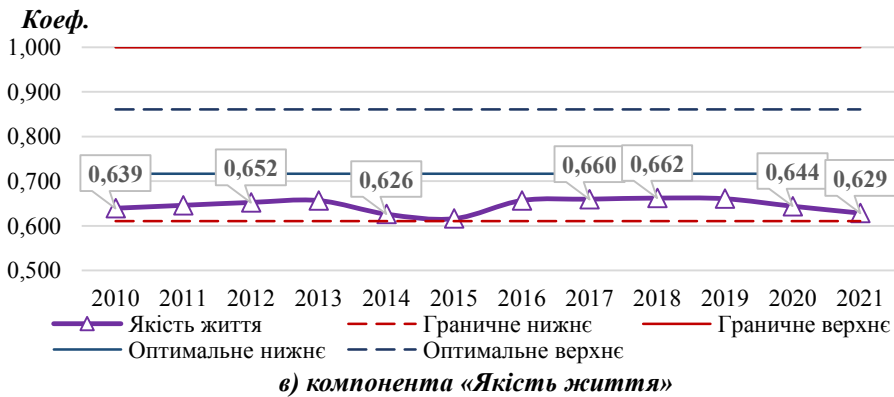
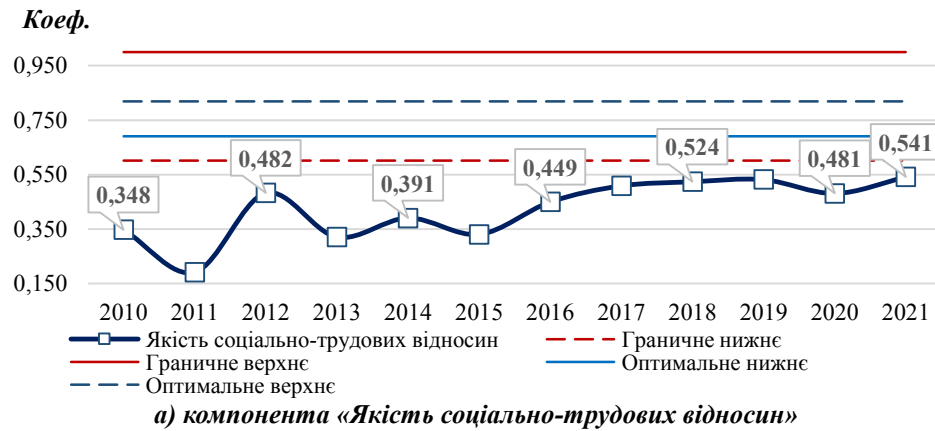

Рис. 11. Соціальна резильєнтність – вразливість населення Івано-Франківської області, 2010-2021 рр.: структурно-темпоральний підхід

Каталізаторами поширення соціальної вразливості за цими компонентами в регіоні були:

- рівень прийому працівників, рівень звільнення працівників, кількість фізичних осіб-підприємців, навантаження на одне вільне робоче місце, рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років (*компонента «Якість соціально-трудових відноси»*);

- розмір пенсійного забезпечення, наявний дохід населення, індекс споживчих цін, охоплення населення послугами Інтернету, середній розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, середній розмір пільг і субсидій (безготівкові) на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива, у розрахунку на одне домогосподарство, допомога по безробіттю, середньомісячна номінальна заробітна плата, розмір пенсійного забезпечення, наявний дохід населення, індекс споживчих цін (*компонента «Рівень життя»*).

Для Івано-Франківської області за 2010-2021 рр. спостерігається стійка тенденція допустимих відхилень соціальної резильєнтності від нижніх граничних порогів для компоненти «Якості життя» (3,5 в.п.) і «Демографічної безпеки» (1,9 в.п.). Так, протягом досліджуваного періоду емпіричні значення компонентних індексів не були нижче нижнього граничного порогу, за винятком демографічної безпеки у 2017 р.

Динаміка компонентного індексу «Екологічна безпека» Івано-Франківської області має сигмуїдальний характер, із низхідною динамікою у 2012 р. (значення показника становило 0,437 при нижньому пороговому значенні 0,410), у 2016 р. (0,401) і у 2019 р. (0,405). Варто відзначити, що екологічна стійкість регіону у 2011 р. і 2018 р. балансувала між нижнім і верхнім оптимальним порогами, що демонструвало тенденцію перебування регіону у діапазоні «запасу міцності». Натомість, емпіричні показники компоненти «Продовольча безпека» протягом досліджуваного періоду знаходилися у зоні «соціальної вразливості», але не нижче критичного рівня. Відхилення від нижнього граничного значення становили близько 1,3 в.п.

Каталізаторами посилення соціальної вразливості населення Івано-Франківської області за 2010-2021 рр. у проекції послаблення екологічної безпеки були: загальне водовідведення, скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, потужність очисних споруд, поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, частка земель природно-заповідного фонду. Регресорами послаблення соціальної резильєнтності в Івано-Франківській області у компоненті «Продовольча безпека» були споживання яєць, овочів, фруктів та ягід, м'яса у співвідношенні до норми. Відхилення від оптимальних порогів становили у діапазоні від 0,7 % до 0,9 %.

Серед усіх компонент соціальної резильєнтності Львівської області критична ситуація спостерігалася лише для компоненти «Рівень життя», значення емпіричних показників яких були нижчими за нижній граничний поріг протягом усього досліджуваного періоду. Середнє відхилення показників за 2010-2021 рр. становили 45,2 в.п. і 77,7 в.п. – від нижнього та верхнього граничних порогів відповідно, 52,5 в.п. і 63,4 в.п. – від нижнього і верхнього

оптимальних порогів відповідно (рис. 12). У регіоні критичне поширення соціальної вразливості населення спостерігалось у періоди криз, емпіричні показники компоненти рівня життя мали найменші значення – 0,199 у 2012 р., 0,203 у 2015 р. і 0,135 у 2021 р.

Компоненти «Якість життя», «Демографічна безпека» і «Продовольча безпека» балансували між нижнім граничним і нижнім оптимальними порогами. Так, середнє відхилення від нижнього оптимального порогу становило 6,8 в.п., 7,2 в.п. і 5,8 в.п. відповідно. Примітно, що соціальна вразливість населення у Львівській області за компонентами якості життя, демографічної і продовольчої безпеки перебували нижче помірною рівня з тенденцією до зони «запасу стійкості». Відтак, каталізаторам соціальної резильєнтності регіону за цими компонентами були:

- кількість виявлених злочинів, захворюваність населення, частка домогосподарств, де немає працюючих, кількість закладів загальної середньої освіти, кількість викладачів ЗВО 3 і 4 рівня акредитації, частка домогосподарств, житло яких обладнане водопроводом та каналізацією (компонента «Якість життя»);

- коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року, кількість вибухів, загальний коефіцієнт шлюбності (компонента «Демографічна безпека»);

- співвідношення добової калорійності споживання до добової норми, споживання цукру та картоплі у співвідношенні до норми (компонента «Продовольча безпека»).

Екологічна стійкість Львівської області демонструвала за 2010-2021 рр. тенденцію наближення до зони «соціальної вразливості», крім 2010-2011 рр. і 2016 р., коли емпіричні показники екологічної безпеки набули критичних значень. Відхилення поточних значень екологічної безпеки від верхнього та нижнього граничних порогів становили 3,2 в.п. і 62,2 в.п., а від верхнього та нижнього оптимальних порогів – 18,6 в.п. і 38,8 в.п. відповідно. Викликами для Львівської області, як і для інших областей Карпатського регіону України, у частині забезпечення екологічної стійкості є незаконна вирубка лісів, забруднення річок, утилізація відходів й екологічні втрати від діяльності гірничої промисловості, а також санітарні рубки понад встановлені законодавством ліміти. Відтак, каталізаторами поширення вразливості населення на тлі послаблення екологічної безпеки є: використання свіжої води, скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, утворення відходів, коефіцієнт утилізації відходів, поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища. Поточні значення цих індикаторів на 20-22 в.п. менші, ніж нижні граничні пороги.

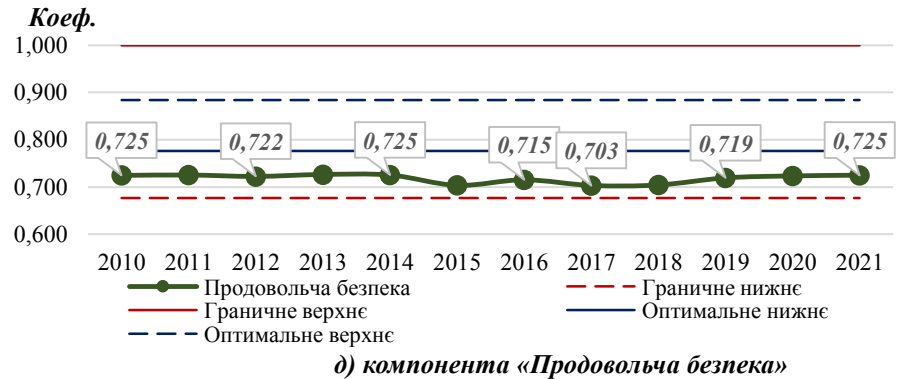
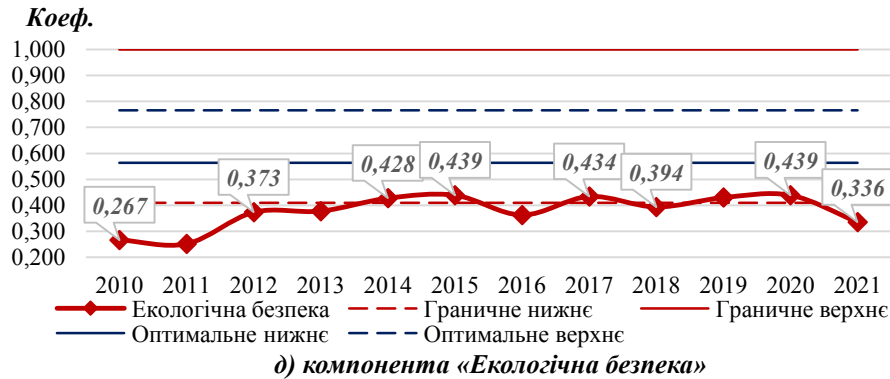
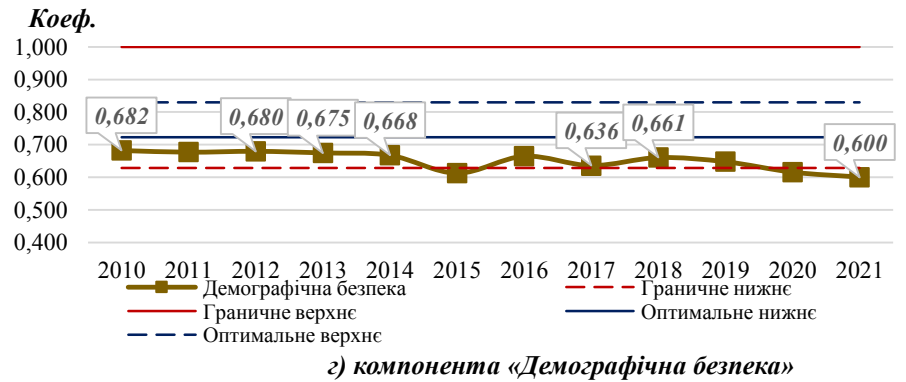
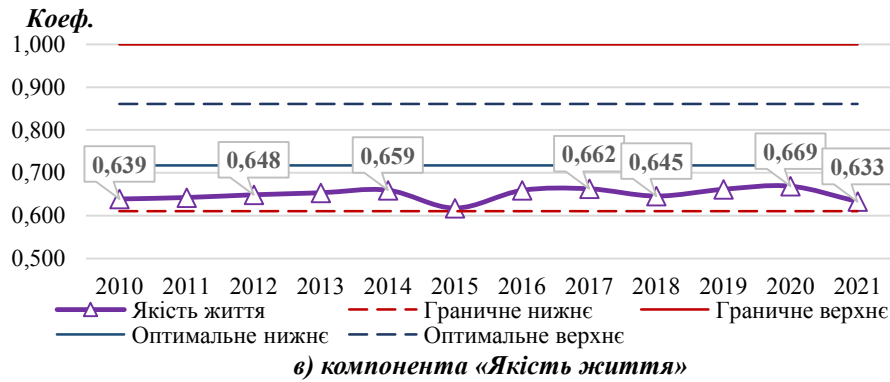
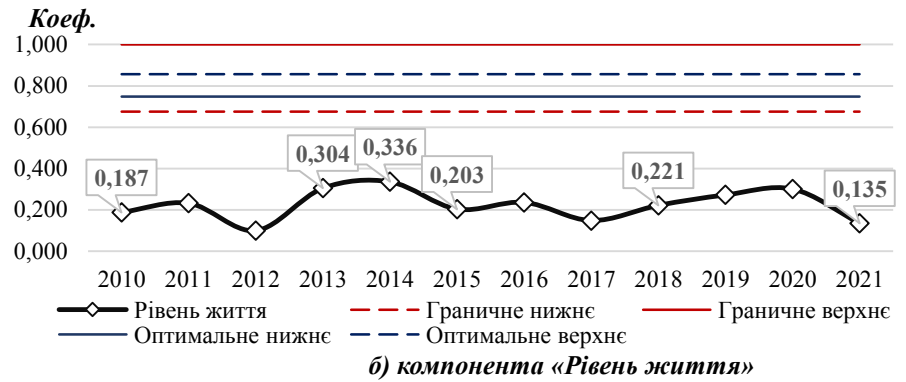
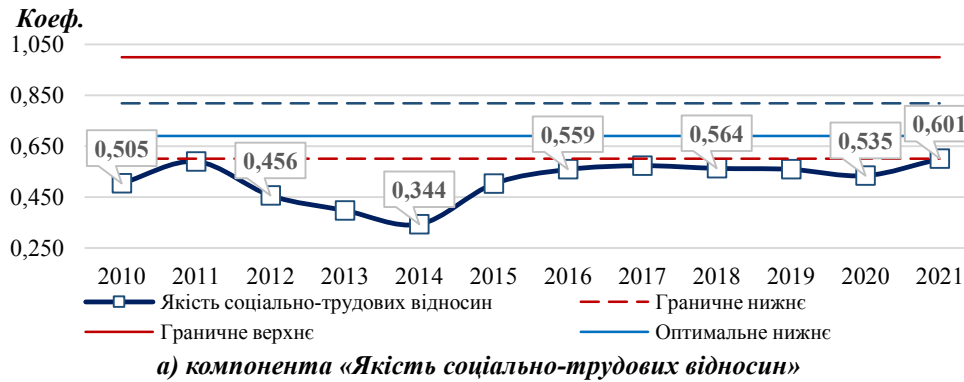

Рис. 12. Соціальна резильєнтність – вразливість населення Львівської області, 2010-2021 рр.: структурно-темпоральний підхід

Емпіричні значення якості соціально-трудових відносин у Львівській області за 2010-2021 рр. коливалися у діапазоні «соціальної вразливості». Так, у 2011-2014 рр. спостерігалася чітка низхідна динаміка показників, а у 2016-2021 рр. – навпаки, висхідна. Відхилення від нижнього граничного порогу становило 8,6 в.п., а від нижнього оптимального – 17,4 в.п. Не критична ситуація у порівнянні з іншими областями Карпатського регіону у компоненті соціальної резильєнтності «Якість соціально-трудових відносин» пояснюється високою мірою чутливості ринку праці Львівської області до сучасних трансформацій у сфері зайнятості, особливо розвитку віртуальної і неформальної зайнятості, формування ІТ-кластерів, які сприяли поширенню нестандартних форм зайнятості та масштабуванню ФОП. Відповідно каталізаторами збереження помірного рівня стійкості соціально-трудових відносин за досліджуваний період були: рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, кількість фізичних осіб-підприємців, рівень неформально зайнятого населення, рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, навантаження на одне вільне робоче місце (показник за 2019-2021 рр. зменшився у 3 рази).

Аналогічна ситуація щодо соціальної резильєнтності спостерігалася у Чернівецькій області за 2010-2021 рр. (рис. 13). Критично низькими були показники компоненти «Рівень життя» (особливо у 2011 р.), середнє значення якої становило 0,224 (для порівняння, нижній граничний поріг – 0,675). Відхилення від нижнього та верхнього оптимального порогу були на рівні 52,4 в.п. і 63,3 в.п. відповідно. На поширення соціальної вразливості на тлі зменшення рівня життя у Чернівецькій області найбільше впливали такі чинники, відхилення яких від граничних значень становили близько 55-62 в.п., як: середньомісячна номінальна заробітна плата, наявний дохід населення, індекс споживчих цін, частка сукупних витрат домогосподарства на продукти харчування і децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, середній розмір пільг і субсидій (безготівкові) на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива, допомога по безробіттю, середній розмір призначеної місячної пенсії усіх категорій пенсіонерів.

Емпіричні показники якості соціально-трудових відносин у Чернівецькій області знаходилися у критичній зоні, нижче нижнього граничного порогу. Відхилення середнього показника від оптимальних порогів рівні 15,7 в.п. (нижній) і 28,6 в.п. (верхній). Суттєве посилення соціальної стійкості регіону у проекції забезпечення якості соціально-трудових відносин спостерігалася у 2016-2019 рр. (з 0,533 до 0,575). Пандемія Covid-19 стала тригером негативних трансформаційних змін на ринку праці, суттєвим зростанням показників звільнення працівників, переводу на неповний робочий день, зменшення кількості ФОПів, що запустило ланцюговий причинно-наслідковий зв'язок з іншими каталізаторами послаблення стійкості сфери зайнятості у Чернівецькій області. Серед індикаторів-регресорів послаблення соціальної стійкості у регіоні можна виділити: рівень звільнення працівників, рівень неформально зайнятого населення, кількість фізичних осіб-підприємців, рівень втрат

робочого часу, навантаження на одне вільне робоче місце, рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, рівень вимушеної неповної зайнятості.

За результатами розрахунків якість життя, демографічна та продовольча безпека у Чернівецькій області у 2010-2022 р. перебували у зоні «соціальної вразливості» без наближення до критичної зони. Середнє значення емпіричного показника якості життя становило 0,640, що на 2,4 в.п. перевищувало нижній граничний поріг, а середнє значення емпіричного показника демографічної безпеки – 0,654, що на 2,5 в.п. більше, ніж нижній граничний поріг. Динаміка емпіричних значень компоненти соціальної резильєнтності «Продовольча безпека» за досліджуваний період мала висхідний тренд, і у 2020 р. балансувала у зоні «запасу міцності». Примітно, що індикаторами-стимуляторами забезпечення соціальної резильєнтності у регіоні були:

- охоплення дітей закладами дошкільної освіти, кількість лікарняних ліжок, забезпеченість населення медичним персоналом, кількість закладів загальної середньої освіти, кількість науково-педагогічних працівників із науковим ступенем кандидата та доктора наук, частка домогосподарств, житло яких обладнане водопроводом та каналізацією (*компонента «Якість життя»*);
- кількість дітей, коефіцієнт демографічного навантаження працездатного населення непрацездатним, загальний коефіцієнт шлюбності, частка неповних сімей з дітьми, коефіцієнт несталості шлюбів (*компонента «Демографічна безпека»*);
- співвідношення добової калорійності споживання до добової норми, частка населення у віці від 18 років з пониженою масою тіла (показник зменшився удвічі), споживання цукру та олії у співвідношенні до норми (*компонента «Продовольча безпека»*).

Екологічна ситуація в областях Карпатського регіону, яка формувалась впродовж тривалого часу через нехтування об'єктивних законів розвитку та відтворення природних геосистем, відзначається також надмірним техно- і антропогенним навантаженням на природне середовище та високим ступенем його забруднення. Так, особливої актуальності для Чернівецької області, як і для інших областей Карпатського регіону України, набуває проблема диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування через внесені зміни в міжбюджетні відносини стосовно розподілу рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, плати за землю, екологічного податку. Тому такі показники, як поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у ВРП та частка поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища у ВРП були стимуляторами посилення соціально-екологічної резильєнтності у регіоні. Варто відзначити, що екологічна стійкість знаходилася у зоні соціальної уразливості, а у 2012-2013 рр., 2016 р. і 2021 р. – у зоні соціальної стійкості. Середнє значення емпіричного показника екологічної стійкості в Чернівецькій області за 2010-2021 рр. становило 0,541, що на 13,2 в.п. більше, ніж нижній граничний поріг, але на 2,3 в.п. менше, ніж нижній оптимальний поріг.

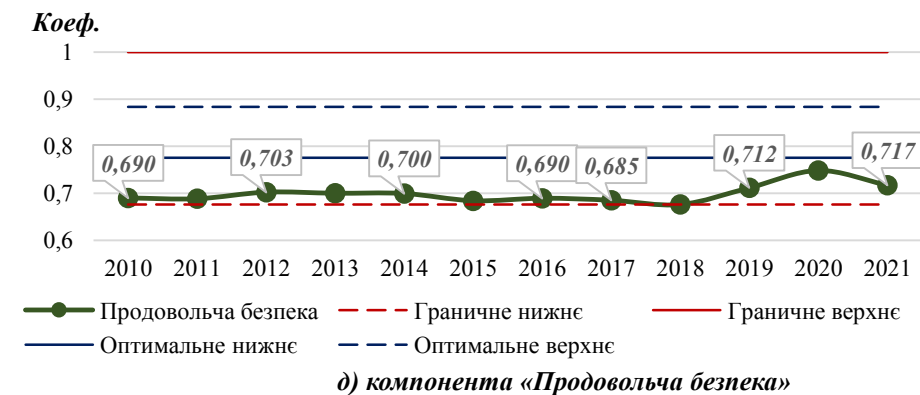
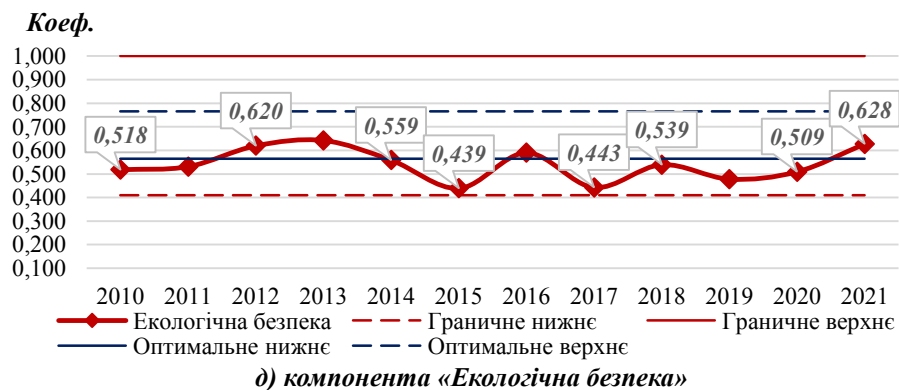
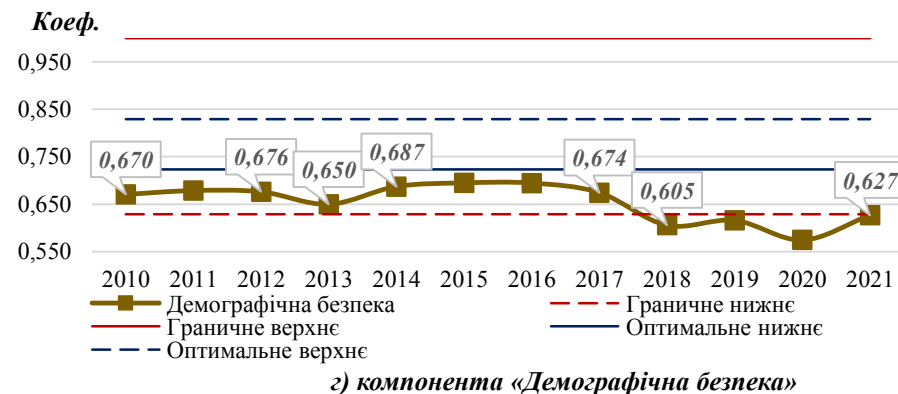
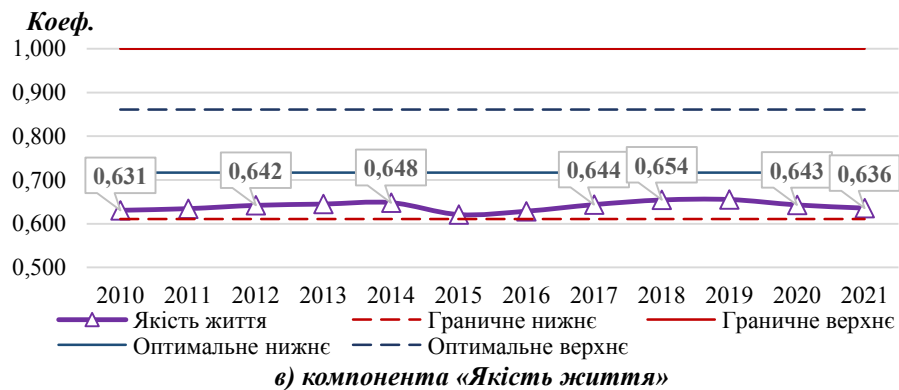
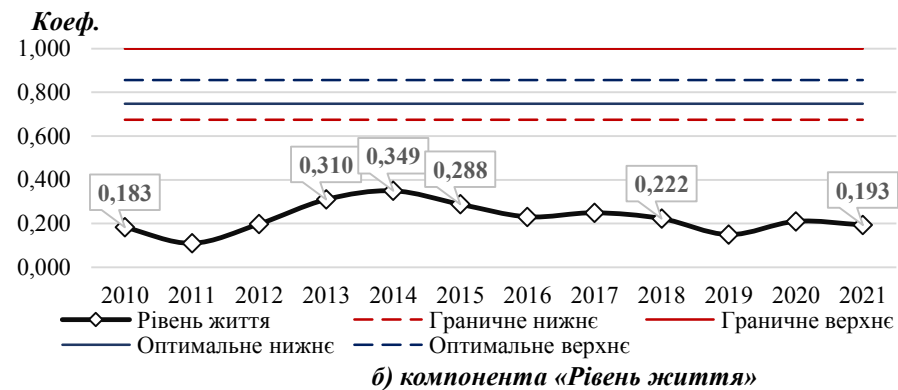
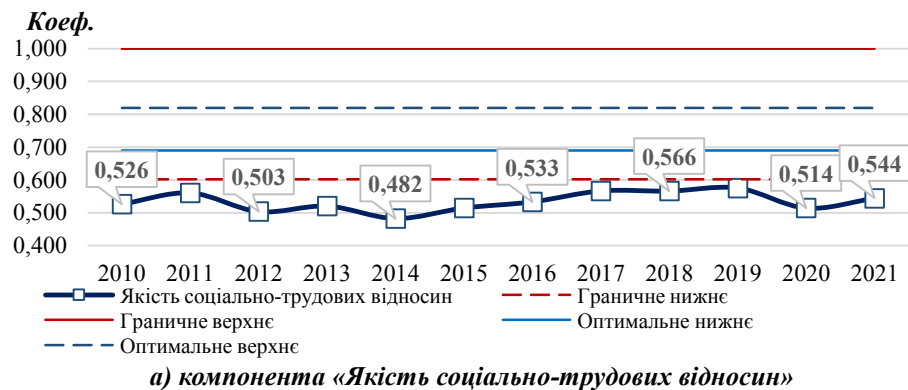

Рис. 13. Соціальна резильєнтність – вразливість населення Чернівецької області, 2010-2021 рр.: структурно-темпоральний підхід

За усіма компонентами соціальної резильєнтності Україна у 2010-2021 рр. перебувала в зоні соціальної уразливості, крім компоненти «Рівня життя» (діапазон критичної уразливості). Для порівняння, середнє значення компоненти «Якість соціально-трудоxих відносин» для України та Карпатського регіону становило 0,518 і 0,506 відповідно, що на 8,4 в.п. і 9,6 менше, ніж нижній граничний поріг відповідно (рис. 14). Забезпечення ефективної зайнятості населення, створення нових високотехнологічних і високопродуктивних робочих місць є каталізаторами оптимального рівня соціальної резильєнтності території у фокусі гарантування високої якості соціально-трудоxих відносин. У періоди криз так звана безпека ринку праці балансувала на критичному рівні (емпіричний показник компоненти «Якість соціально-трудоxих відносин» в Україні у 2014 р. становив 0,439, а у Карпатському регіоні – 0,417). Варто зазначити, що для посилення соціальної резильєнтності у цьому фокусі є формування принципово новативних заходів щодо створення високооплачуваних робочих місць, що у результаті сприятиме зменшенню реального безробіття, підвищенню ефективної зайнятості населення і продуктивності праці, капіталу, зменшення обсягів зовнішньої трудової міграції, а у підсумку мінімізації наслідків дефіциту робітничих кадрів.

Результати дослідження засвідчили, що нестандартна та неформальна зайнятість водночас виступають і каталізаторами, та регресорами соціальної стійкості. Так, 2010-2021 рр. значення показників компоненти «Якість соціально-трудоxих відносин» знаходилися у діапазоні нижче соціальної уразливості, що свідчило про суттєві негативні трансформаційні зміни на ринку праці, які тільки посилювалися і призвели до вимивання людського ресурсу, збільшення кадрового голоду в країні та особливо в прикордонних регіонах. В умовах нестабільності, обумовленої глобалізацією і суспільно-політичними потрясіннями, державне регулювання нестандартної і неформальної зайнятості було заходом зменшення ризиків і витрат на підприємствах, створення можливостей для працевлаштування на гнучких умовах, що підвищило адаптивність суб'єктів трудоxих відносин до змін в економічній кон'юнктурі, сприяло розвитку трудоxого потенціалу економічно активного населення. З іншого боку, такі форми зайнятості створили підґрунтя для поширення прекаризаційних процесів у економіці країни та Карпатського регіону, наслідком чого стали збільшення тінізації зайнятості та поширення прихованого безробіття, недоотримання державним бюджетом податкових надходжень тощо.

Незначна диференціація середніх значень України та Карпатського регіону спостерігалася для компоненти «Якість життя» (0,667 і 0,643 відповідно). Протягом усього досліджуваного періоду Україна і Карпатський регіон перебували у зоні соціальної уразливості, відхилення від нижнього граничного значення становили 5,6 в.п. і 3,2 в.п. відповідно. Натомість, найбільша за значеннями диференціація України та Карпатського регіону спостерігалася у компоненті «Екологічна безпека». Так, середнє значення емпіричного показника екологічної стійкості України за 2010-2021 рр. становило 0,617, а Карпатського регіону – 0,408. Середній показник по Україні перевищує нижній граничний поріг на 20,7 в.п., а у Карпатському регіоні є менший на 0,2 в.п.

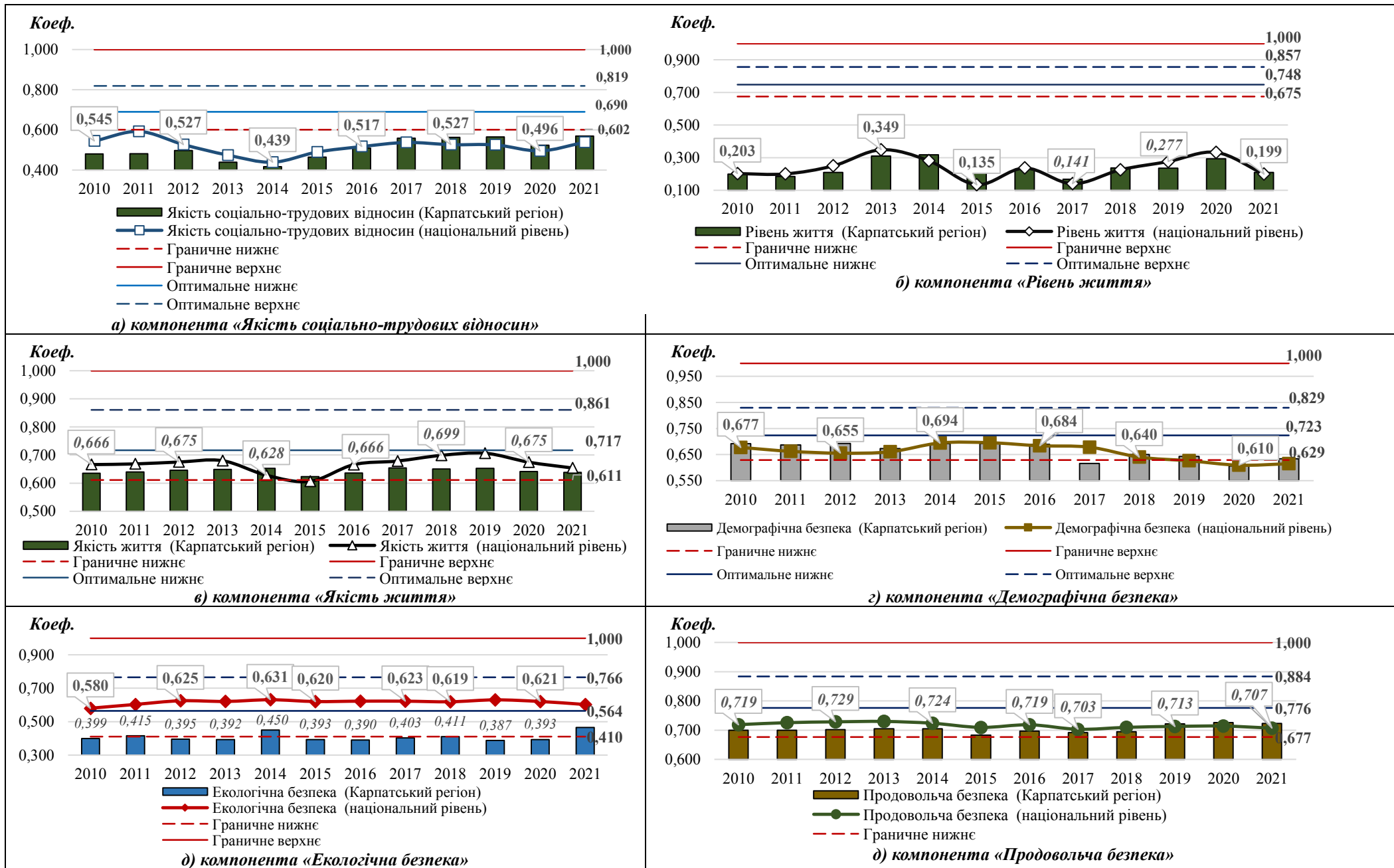

Рис. 14. Соціальна резильєнтність – вразливість населення України та Карпатського регіону, 2010-2021 рр.: структурно-темпоральний підхід

Компаративний аналіз демографічної безпеки як компоненти соціальної резильєнтності України та Карпатського регіону підтвердив тезу про диспропорційність розвитку індикаторів демографічної стійкості. Так, найсуттєвішими загрозами демографічній безпеці України та Карпатського регіону (за віддаленістю від верхнього граничного порогу) є: наднизький нетто-показник відтворення населення (у розрахунку на одну жінку), високий рівень смертності населення загалом і дітей до одного року зокрема. Для Карпатського регіону як прикордонної території екзистенційний виклик послаблення демографічної безпеки є критична за масштаби зовнішня міграція населення (трудова, освітня, стаціонарна), яка призводить до зменшення обсягів робочої сили та збільшення демографічного навантаження на працездатне населення.

За показником середньорічних темпів зміни рівнів соціальної резильєнтності за 2010-2021 рр. демографічна безпека України загалом і області Карпатського регіону продемонстрували негативну тенденцію. Зокрема, найбільші негативні тенденції послаблення демографічної безпеки щороку протягом досліджуваного періоду візувала Львівська область (середньорічний темп зміни становив -0,75 %). Майже на такому ж значенні середньорічної зміни емпіричного показника демографічної безпеки демонстрували Закарпатська область (-0,52 %), а середньодержавне значення послаблення демографічної безпеки становило 0,56 %. Основними каталізаторами такої тенденції, особливо для Закарпатської та Львівської областей, була зовнішня міграція населення, обсяги якої набули критичних масштабів, що у підсумку призвело до інших негативних демографічних наслідків (деформація статевікової структури населення, депопуляція території, суттєве зменшення кількості жінок у фертильному віці та ін.). Натомість, екзистенційною детермінантою послаблення демографічної безпеки України було суттєве зменшення показників народжуваності (за 2010-2021 рр. у 2 рази) і шлюбності (у 1,5 рази), збільшення коефіцієнта смертності (1,1 рази). Середньорічні темпи зміни рівнів демографічної безпеки Івано-Франківської та Чернівецької області становили -0,46 % і 0,4 % відповідно.

Примітно, що середньорічні темпи зміни інших компонент соціальної резильєнтності України та областей Карпатського регіону за 2010-2021 рр. мали додатні значення, що свідчило про позитивну тенденцію посилення екологічної (за винятком Закарпатської області, де спостерігалось її послаблення на рівні 0,75 %) і продовольчої безпеки (крім середньодержавної тенденції, зміна становила -0,11 %). Незважаючи на збільшення диференціації поточних значень компонент «Якість життя» і «Рівень життя» від нижніх граничних і оптимальних порогів, середньорічні темпи зміни цих компонент соціальної резильєнтності демонстрували висхідних тренд. Наприклад, для Івано-Франківської області середньорічні зміни покращення якості життя і збільшення рівня життя становили 0,17 % і 0,55 % відповідно, а для Чернівецької – 0,05 % і 0,1 % відповідно. Натомість, для Закарпатської області спостерігалось зменшення середньорічних темпів зміни показника якості життя на 0,23 %, а для Львівської області – рівня життя на 0,48 %.

Компонента «Якість соціально-трудова відносин» мала позитивну

динаміку зміни середньорічних темпів, за винятком показника по Україні загалом (-0,06 %). Наприклад, для Івано-Франківської області середньорічний темп зміни якості соціально-трудових відносин становив 1,75 %, основним чинником чого послужило створення значної кількості нових робочих місць у сфері обслуговування, а відтак, збільшення рівня зайнятості, продуктивності праці та зменшення реального та прихованого безробіття. В областях Карпатського регіону спостерігається суттєве збільшення і кількості ФОПів у ІТ-сфері та надання послуг, що також свідчить про зростання рівня зайнятості, особливо неформальної і нестандартної.

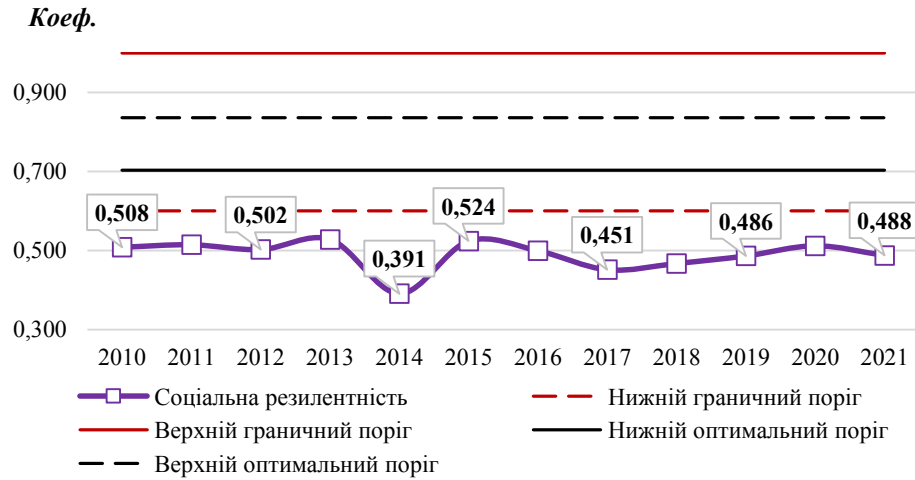
За результатами дослідження Закарпатська область у 2010-2022 рр. знаходилася у діапазоні нижче соціальної уразливості, а саме втрати опірності до ризиків і загроз. У 2014 р. спостерігалось найменше значення емпіричного показника соціальної резильєнтності (0,391), що на 25,9 в.п. менше, ніж у 2013 р. У 2017-2020 рр. тенденція посилення соціальної вразливості мала низхідну динаміку, однак, у 2021 р. спостерігається зменшення емпіричного показника на 4,7 в.п. (рис. 15). Відхилення коефіцієнта соціальної резильєнтності від нижнього граничного порогу становило від -0,209 до -0,086 (табл. 3). Середній показник соціальної резильєнтності Закарпатської області за 2010-2021 рр. становив 0,489, що на 11,1 в.п. і 51,1 в.п. менше, ніж нижні та верхні граничні пороги відповідно, та на 21,4 в.п. і 34,7 в.п. менше, ніж нижні та верхні оптимальні пороги відповідно.

Таблиця 3

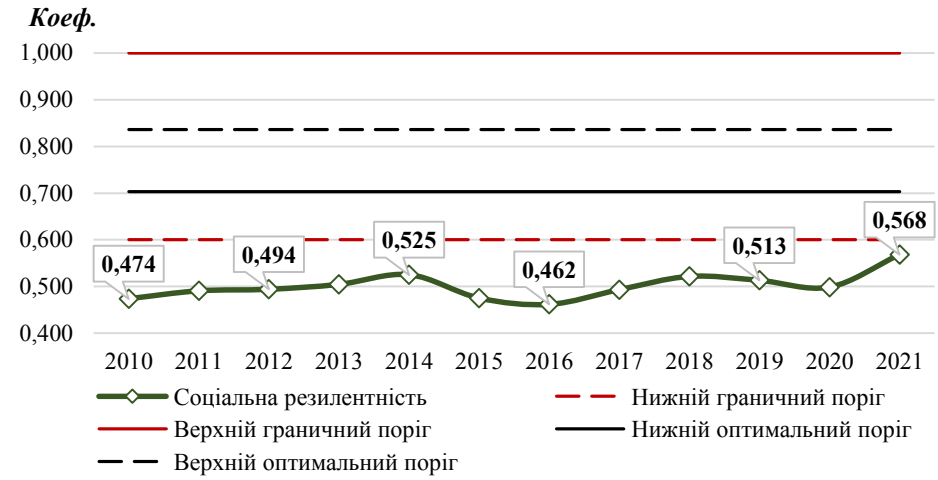
Відхилення поточних значень композиційного індексу соціальної резильєнтності від вектору порогових значень: аспект соціальної уразливості, 2010-2021 рр.

Пороги	Області	Роки												
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Граничне	Нижнє	Закарпатська	-0.092	-0.086	-0.098	-0.073	-0.209	-0.077	-0.101	-0.149	-0.133	-0.114	-0.089	-0.113
		Івано-Франківська	-0.127	-0.110	-0.107	-0.096	-0.075	-0.125	-0.139	-0.107	-0.079	-0.087	-0.102	-0.032
		Львівська	-0.148	-0.099	-0.153	-0.154	-0.095	-0.076	-0.099	-0.086	-0.119	-0.084	-0.073	-0.083
		Чернівецька	-0.115	-0.096	-0.151	-0.080	-0.053	-0.059	-0.044	-0.092	-0.089	-0.095	-0.139	-0.085
	Верхнє	Закарпатська	-0.492	-0.486	-0.498	-0.472	-0.609	-0.476	-0.501	-0.549	-0.533	-0.514	-0.488	-0.512
		Івано-Франківська	-0.526	-0.509	-0.506	-0.496	-0.475	-0.525	-0.538	-0.507	-0.479	-0.487	-0.501	-0.432
		Львівська	-0.548	-0.499	-0.552	-0.553	-0.495	-0.476	-0.499	-0.486	-0.519	-0.484	-0.473	-0.482
		Чернівецька	-0.514	-0.496	-0.550	-0.479	-0.453	-0.459	-0.444	-0.491	-0.489	-0.494	-0.539	-0.485
Оптимальне	Нижнє	Закарпатська	-0.195	-0.189	-0.201	-0.175	-0.312	-0.179	-0.204	-0.252	-0.236	-0.217	-0.191	-0.215
		Івано-Франківська	-0.229	-0.212	-0.209	-0.199	-0.178	-0.228	-0.241	-0.210	-0.182	-0.190	-0.205	-0.135
		Львівська	-0.251	-0.202	-0.255	-0.256	-0.198	-0.179	-0.202	-0.189	-0.222	-0.187	-0.176	-0.185
		Чернівецька	-0.217	-0.199	-0.253	-0.182	-0.156	-0.162	-0.147	-0.194	-0.192	-0.197	-0.242	-0.188
	Верхнє	Закарпатська	-0.328	-0.322	-0.334	-0.308	-0.445	-0.312	-0.337	-0.385	-0.369	-0.350	-0.324	-0.348
		Івано-Франківська	-0.362	-0.345	-0.342	-0.332	-0.311	-0.361	-0.374	-0.343	-0.315	-0.323	-0.337	-0.268
		Львівська	-0.384	-0.335	-0.388	-0.389	-0.331	-0.312	-0.335	-0.322	-0.355	-0.320	-0.309	-0.318
		Чернівецька	-0.350	-0.332	-0.386	-0.315	-0.289	-0.295	-0.280	-0.327	-0.325	-0.330	-0.375	-0.321

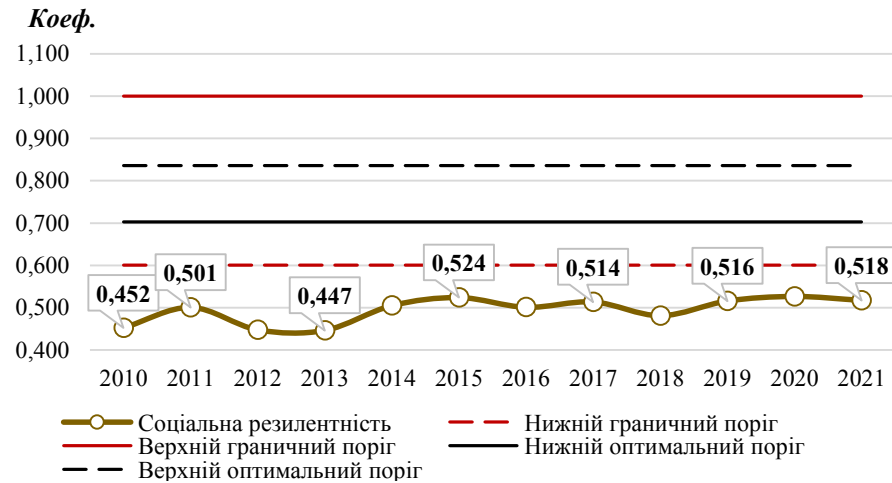
Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

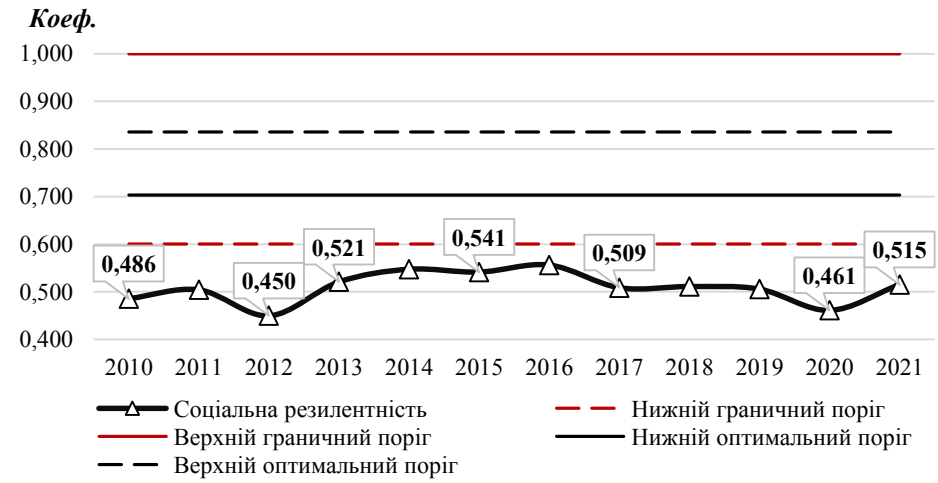
а) Закарпатська область

б) Івано-Франківська область

в) Львівська область

г) Чернівецька область

Рис. 15. Плато «соціальна резильєнтність – соціальна уразливість» областей Карпатського регіону України, 2010-2021 рр.: композиційний підхід

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Рівні соціальної резильєнтності Івано-Франківської області аналогічно знаходилися нижче граничного порогу, що свідчить про соціальну уразливість населення у 2010-2021 рр. У 2013-2014 рр. і 2018-2019 рр. спостерігалось балансування території на рівні граничного нижнього порогу, відхилення від якого становило -0,085 і -0,081 відповідно. Критичне послаблення соціальної стійкості в регіоні спостерігалось у 2010 р. (0,474), 2015 р. (0,475) і 2016 р. (0,462), що на 12,7 в.п., 12,5 в.п і 13,9 в.п. менше відповідно, ніж нижній граничний поріг. За досліджуваний період середнє значення емпіричного показника соціальної резильєнтності Івано-Франківської області становило 0,502, що на 9,9 в.п. і 49,8 в.п. менше, ніж нижній та верхній граничні пороги відповідно, та на 20,2 в.п. і 33,4 в.п. менше, ніж нижній та верхній оптимальні пороги.

Порівняно з іншими областями Карпатського регіону України, Львівська область за 2010-2021 рр. демонструвала стійку тенденцію до посилення соціальної стійкості, за винятком у 2012-2013 рр. (0,447-0,448) і 2018 р. (0,481). Середнє значення емпіричного показника соціальної резильєнтності Львівської області становило 0,495, що на 10,6 в.п. і 50,5 в.п. менше, ніж граничні нижні та верхні пороги відповідно, та на 20,8 в.п. і 34,1 в.п. менше, ніж оптимальні нижні та верхні пороги. Для порівняння у 2020 р. емпіричний показник соціальної резильєнтності у Львівській області був рівний 0,527, що на 2,8 в.п. і 1,5 в.п. більший, ніж в Івано-Франківській і Закарпатській області відповідно.

Чернівецька область демонструвала найменші відхилення (0,92 в.п.) середнього показника соціальної резильєнтності (0,509) від нижнього граничного порогу, ніж інші області Карпатського регіону. Діапазон відхилень від оптимальних порогів знаходився у межах від 19,4 в.п. до 32,7 в.п. Суттєве посилення соціальної вразливості у Чернівецькій області спостерігалось у 2012 р. (відхилення від нижнього граничного становило -0,151), у 2017 р. (-0,092) і у 2020 р. (-0,139). Примітно, що Чернівецька область протягом досліджуваного періоду мала критично малі значення соціальної резильєнтності, що свідчить про втрату опірності регіону протистояти макроекономічній нестабільності та фінансово-економічних ризикам, що призвело до збільшення соціальної уразливості населення, особливо у проекції поширення бідності та лімітованого доступу населення до соціальних благ і послуг.

У 2010-2021 рр. області Карпатського регіону демонстрували критичну ситуацію соціальної уразливості населення із тенденцією наближення до граничного нижнього порогу. Основними тригерами поширення соціальної вразливості, а, відтак, послаблення соціальної резильєнтності, в основному, є зниження рівня життя, порушення демографічного балансу та низька якість соціально-трудоної сфери. Так, протягом 2010-2021 рр. Україна загалом і Карпатський регіон зокрема знаходилися у зоні соціальної уразливості з середнім показником 0,511 і 0,499 відповідно (рис. 16). У період 2010-2015 рр. тенденція забезпечення соціальної резильєнтності Карпатського регіону відтворює середньодержавний тренд, зокрема найбільше значення показника дивергенції спостерігалось у 2010 р. (3,2 в.п.), а найменше – у 2010 р. (0,9 в.п.).

У 2016 р. і 2018 р. Карпатський регіон демонстрував більші за значенням емпіричні показники соціальної вразливості у порівнянні з загальнодержавними показниками (4,0 в.п. і 3,3 в.п. відповідно). Така тенденція видається закономірною, оскільки рівень соціально-економічного розвитку Карпатського регіону України визначається як помірний у порівнянні з іншими економічними регіонами України. Наприклад, середня величина ВРП у розрахунку на одну особу в Карпатському регіоні України в 2018 р. становила понад 56,4 тис. грн, водночас Чернівецька область характеризувалася один із найнижчих показників в Україні (37,4 тис. грн). Незважаючи на позитивну тенденцію зростання показників соціально-економічного розвитку, ВРП Карпатського регіону становило близько 67 % від середньодержавного показника загалом.

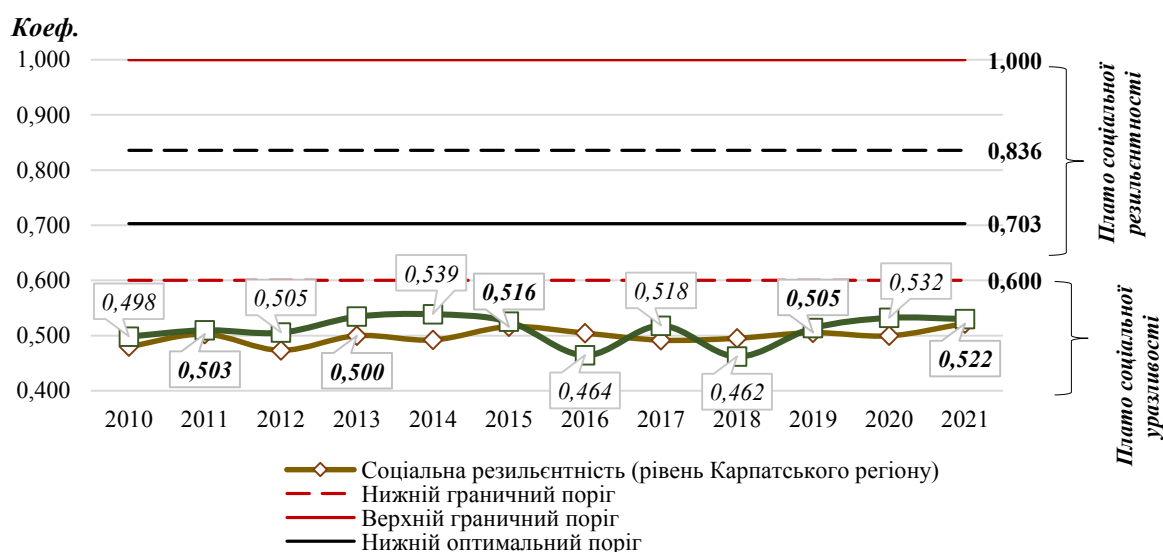

Рис. 16. Плато «соціальна резильєнтність – соціальна уразливість» України та Карпатського регіону, 2010-2021 рр.: композиційний підхід
Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Концептуальним тригером збільшення дивергенції показників, наприклад, соціо-екологічної резильєнтності Карпатського регіону від середньодержавних є обсяги капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища, які у період 2016-2021 рр. характеризувалися перманентною динамікою. Так, по Україні у 2019 р. порівняно з 2018 р. спостерігається суттєве зростання обсягів капітальних інвестицій на 6,2 млрд грн або на 61,4 %; натомість у Карпатському регіоні обсяги капітальних інвестицій зменшилися на 131,2 млн грн або на 20,4 %. Чернівецька та Закарпатська область характеризувалися порівняно низьким рівнем капіталовкладень загалом протягом усього досліджуваного періоду.

2. НОВІТНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНІЙ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

2.1. ВПО як новий сегмент вразливості та їх вплив на соціальну інфраструктуру регіону

У 2022 році Україна вдруге за роки незалежності зіткнулась з проблемою вимушеної міграції. Однак коли 2014 рік показав інституційні, правові та фінансові проблеми подолання викликів вимушених переміщень населення, то регулювання нової хвилі вимушеної міграції 2022-2023 років відбувається більш організовано. Цьому сприяє набутий управлінський досвід, законодавчі вдосконалення (зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»). Значні можливості для підтримки та надання послуг ВПО створює портал «Дія». У 2023 році затверджено Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року, яка ставить цілями створення умов для безпечних переміщень та адаптації й інтеграції ВПО у приймаючих суспільствах [36].

Попри позитивні зрушення в державній політиці підтримки ВПО, дана соціальна група відзначається підвищеною вразливістю. Основними причинами цього є:

а) причини, пов'язані з політичним середовищем:

- політична неспроможність органів влади приймати швидкі та ефективні рішення щодо підтримки ВПО. Як доказ цього можна навести історію прийняття законопроекту 7198 щодо компенсацій ВПО за зруйноване житло. Законопроект розглядався Верховною Радою України з березня 2022 року, врешті був прийнятий 23 лютого 2023 року і лише з травня 2023 року уряд почав розробляти механізм виплати компенсацій ВПО за зруйноване житло на основі житлового сертифікату [37];

- політична неорганізованість в обліку ВПО. Унаслідок цього спостерігалось багато порушень щодо виплат матеріальної допомоги ВПО. З 1 серпня 2023 році прийнято рішення про припинення виплат Україною для ВПО, які перебувають за кордоном. Таким чином, вони могли отримувати допомогу і в Україні, і в приймаючій країні, що демотивувало до пошуку місця праці та інших активностей;

³⁶ Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 312-р від 07.04.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>

³⁷ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій ...: Закон України № 2923-IX від 23.02.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

б) *причини, пов'язані з соціальним середовищем:*

- труднощі ВПО у доступності до послуг соціальної інфраструктури в умовах високих навантажень. Це особливо відчутно у великих містах Карпатського регіону, які є реципієнтами невизначеної кількості ВПО;

в) *причини, пов'язані з економічним середовищем:*

- труднощі ВПО у пошуку місця праці для успішної інтеграції в приймаючі суспільства.

Оскільки на області Карпатського регіону в різні періоди 2022-2023 років та за різними оцінками припадало близько 30 % усіх ВПО України, це призвело до *значних навантажень на соціальну інфраструктуру та якість її послуг*. За час повномасштабної війни спостерігались різні випадки – від абсолютної згуртованості й допомоги, що проявлялась у наданні послуг проживання, харчування і т. д. безкоштовно, і до надання послуг за завищеними цінами. Це стало результатом того, що поступово почали діяти ринкові механізми й відбулось зростання цін в умовах підвищеного попиту. Як результат, вартість життя в областях Карпатського регіону суттєво зросла, наблизившись до столичного рівня.

Особливо наглядною є динаміка *цін на житло*. Вартість оренди однокімнатної квартири після повномасштабного вторгнення зросла – в м. Івано-Франківськ в 2,3 рази, в м. Ужгород у 1,5 рази, в м. Чернівці і м. Львів у 1,4 рази. У табл. 4 відображена динаміка цін на купівлю житла на первинному ринку нерухомості. Вона наглядно демонструє темпи зростання, які для Карпатського регіону коливаються в межах 1,6-1,8, якщо порівнювати показник січня 2021 року та липня 2023 року.

Таблиця 4

Вартість купівлі 1 м кв житла від забудовника в Карпатському регіоні,
2021-2023 роки, грн

Регіон / місто	Початок 2021	Початок 2022	Початок 2023	Липень 2023	Темп зміни липень 2023/2021	Темп зміни липень 2023/2022
м. Львів	21800	26000	44000	46600	2,1	1,8
Львівська область	18300	21700	35800	35600	1,9	1,6
м. Ужгород	20400	21800	43200	38200	1,9	1,8
Закарпатська область	21200	21800	43200	37200	1,8	1,7
м. Чернівці	15900	20500	33100	33500	2,1	1,6
Чернівецька область	15800	20300	32300	31700	2,0	1,6
м. Івано-Франківськ	11900	14300	23400	25500	2,1	1,8
Івано-Франківська область	11900	14100	22900	25000	2,1	1,8

Джерело: [38]

Завдяки інформаційній платформі NUMBEO можна проаналізувати динаміку вартості житла м. Львів з 2013 року. На жаль, для інших міст Карпатського регіону дані відсутні. Інформація підтверджує зростання показника

³⁸ Статистика вторинки: Лун Статистика. Режим доступу: <https://misto.lun.ua/stat?city=113>

вартості 1 кв. м житла в центрі м. Львів у 2023 році в майже 1,5 рази у порівнянні до 2021 року (рис. 17). М. Львів у 2022 р. скоротило розрив за вартістю 1 кв. м житла з м. Київ, який постійно зростає до повномасштабного російського вторгнення. У 2023 р. у столиці України ринок нерухомості почав поступово відновлюватись, що зберігає лідируючі позиції м. Київ. Однак динаміка м. Львів утворює місто як потужну метрополію західної України.

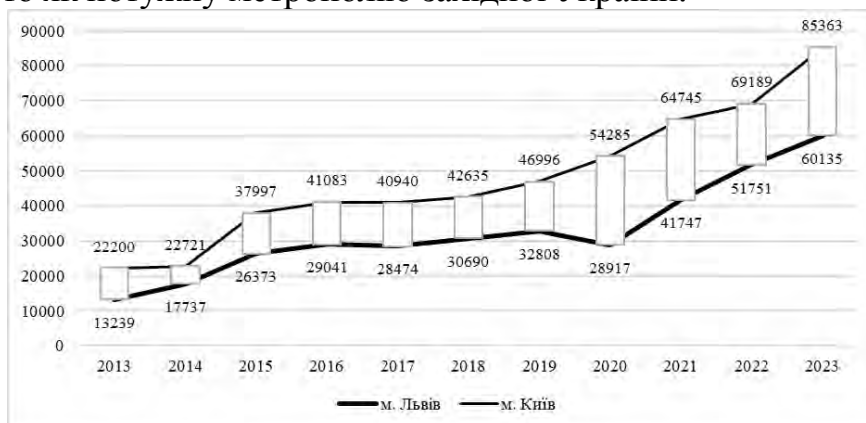

Рис. 17. Вартість купівлі 1 кв. м житла у м. Львів та м. Київ, 2013-2023 роки, грн

Джерело: [39]

Потрібно відзначити, що в час повномасштабної війни в Карпатському регіоні зберігаються сезонні коливання цін на житло. Традиційне підвищення вартості оренди житла у січні на час новорічних і різдвяних свят збереглося у 2023 р. Оренда однокімнатної квартири у Закарпатській області в січні 2023 р. зросла у 1,5 рази в порівнянні до грудня 2022 р. За вартістю оренди житла Закарпатська область у січні 2023 р. вперше випередила м. Київ, що формує феномен привабливості регіону – за рахунок географічного розташування (близькість до кордонів ЄС, максимальна віддаленість від територій бойових дій), хоча Закарпаття є менш розвиненим, ніж Львівська область (табл. 5).

Таблиця 5

Вартість оренди однокімнатної квартири в обласних центрах Карпатського регіону та м. Київ, грудень 2022 – січень 2023 р.

Область/місто	Грудень 2022, грн	Січень 2023, грн	Темп зміни	Позиція в Україні
Закарпатська	8706	13123	1,51	1
Івано-Франківська	4794	4794	1,00	13
Львівська	10977	10996	1,00	2
Чернівецька	7095	7095	1,00	5
м. Київ	7637	7438	0,97	3
Україна	5699	5994	1,05	

Джерело: [40]

³⁹ Cost of Living: NUMBEO. URL: <https://www.numbeo.com/cost-of-living/>

⁴⁰ Де в Україні найдорожча оренда житла: дані Держстату: Finance.ua (15.02.2023). URL: <https://news.finance.ua/ua/de-v-ukraini-naydorozhcha-orenda-zhytla-dani-derzhstatu>

Труднощі з пошуку місця праці підтверджує аналіз *навантаження зареєстрованих безробітних ВПО на вакантні робочі місця*. Як правило, ВПО у тилових регіонах більше орієнтовані на економічну активність, ніж соціально вразливі ВПО в східних, південних і центральних (прифронтових) регіонах. Особливістю ВПО у прифронтових регіонах є вища соціальна вразливість, коли ВПО західних областей та м. Київ більше орієнтовані на економічну активність.

Станом на червень 2023 р. в областях західного регіону на 1 вакансію припадало понад 500 осіб ВПО, коли, для порівняння, у м. Київ – 70 осіб (табл. 6). Це означає, що хоча ринок праці тилового Карпатського регіону відновлюється, його висока динаміка й плінність кадрів не дозволяють сформувати пропозицію вакансій для ВПО з можливістю вибору. Більшість вакансій потребує робітничих професій, що не відповідає кваліфікації ВПО з переважно вищою освітою (як приклад, за даними Львівського обласного центру зайнятості 60 % зареєстрованих безробітних ВПО станом на липень 2023 р. має вищу освіту).

Таблиця 6

Навантаження ВПО на регіональні ринки праці України, 2022-2023 рр.

Регіони	Кількість зареєстрованих ВПО, тис. осіб	Частка зареєстрованих ВПО до населення, %	Кількість вакансій, тис. одиниць	Кількість зареєстрованих безробітних на 1 вакансію, осіб	Кількість зареєстрованих ВПО на 1 вакансію, осіб
				На початок 2023 року	Станом на червень 2023 року
Україна	5352,0	13,1	41,3	2,9	129,6
Західний	863,0	8,3	15,3	1,5	507,6
Північний	604,0	12,2	5,3	4,5	402,7
Центральний	928,0	18,9	5,3	3,3	545,9
Південний	496,0	11,2	2,7	5,1	496,0
Східний	1964,0	14,6	5,5	6,9	654,7
м. Київ	497,0	17,1	7,1	0,4	70,0

Джерело: [41, 42]

Для сприяння працевлаштуванню ВПО у Карпатському регіоні *обласні центри зайнятості* реалізують низку заходів, які можна об'єднати за напрямками:

- інформаційні заходи – надання інформації ВПО про можливості працевлаштування як через прямі контакти, так і з поширенням на офіційних веб-сторінках, соціальних мережах Фейсбук, Телеграм-канал та ін. [43];

- організаційні заходи – спрощення процедури реєстрації ВПО при наданні статусу безробітного [44];

⁴¹ Температурна мапа: Державний центр зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua/temperature>

⁴² Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 12 (23 January 2023). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-12-16-23-january-2023>

⁴³ Послуги для ВПО від служби зайнятості: Львівський обласний центр зайнятості. URL: <https://lviv.dcz.gov.ua/novyna/poslugy-dlya-vpo-vid-sluzhby-zaynyatosti>

⁴⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану: Закон України № 2220-IX від

- навчальні заходи – видача ВПО ваучерів на навчання новим професіям (недолік – ВПО після завершення навчання змушені працевлаштовуватись упродовж 15 днів на будь-яку посаду, навіть якщо вона не відповідає потребам та очікуванням), організація курсів підвищення кваліфікації та перекваліфікації (як приклад, у Львівській області на базі Львівського центру професійно-технічної освіти державної служби зайнятості);

- мотиваційні заходи для роботодавців – компенсаційні виплати за працевлаштування ВПО (6,7 тис. грн упродовж двох місяців та зобов'язання надання робочого місця ВПО щонайменше на рік або у разі його звільнення прийом на це місце іншого ВПО).

В умовах продовження та невизначеності наслідків повномасштабної війни в Україні актуалізуються цілі економічної інтеграції ВПО у приймаючі регіони. Саме *проактивний пріоритет підтримки ВПО має бути основою зниження їхньої соціальної вразливості*. Він полягає у сприянні працевлаштуванню ВПО, якщо вони є працездатними особами та іншим способам соціальної інтеграції.

До проактивних заходів підтримки ВПО слід також віднести можливість участі в конкурсах на отримання мікрогрантів «Власна справа». Важливу роль відіграють міжнародні організації, які надають гранти для самозабезпечення й самозайнятості ВПО. Проактивні заходи підтримки зайнятості ВПО потрібно посилювати для жінок, адже на 1 офіційно зареєстрованого безробітного чоловіка припадає 2,3 безробітних жінки і дана тенденція ще більше екстраполюється на жінок-ВПО.

Проактивні заходи у тилкових регіонах, у тому числі Карпатському, мають потенціал нарощування не лише для інтеграції ВПО, але й для стимулювання в майбутньому рееміграції біженців з-за кордону. Потенціал рееміграції ВПО та біженців залишається невизначеним. Для ВПО показник повернення коливається в межах 70-75 % (оцінки з опитування Соціологічної групи «Рейтинг» [45]). Для біженців потенціал рееміграції помітно знижується з часом: за дослідженням агентства з працевлаштування в Польщі «Gremi Personal», якщо в жовтні 2022 року 17 % респондентів не планували повертатись в Україну, то в березні 2023 року – 38 %⁴⁶. Така закономірність актуалізує проактивну політику інтеграції ВПО та біженців у тилловому Карпатському регіоні для протидії безповоротних втрат людського потенціалу та демографічної катастрофи України.

Для зниження соціальної вразливості ВПО в Україні нагальними є *заходи з удосконалення державної і регіональної політики їх підтримки*:

а) рекомендації для центральних органів державної влади:

- визначення переліку заходів стимулювання самозабезпечення ВПО з можливістю їх адаптації до регіональних особливостей;

21.04.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2220-20#Text>

⁴⁵ Настрої та економічне становище. Загальнонаціональне опитування #22, 1-2 червня, 2023: Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_druge_zagalnonaconalne_opituvanny_nastro_ta_ekonom_chne_stano_visch_naselennya_1-2_chervnya.html

⁴⁶ Дослідження: Gremi Personal. URL: <https://gremi-personal.com.ua/category/research-ua/>

- для налагодження обліку та моніторингу ВПО, можливостей якісних науково-аналітичних досліджень – щомісячні оприлюднення узагальнених даних по регіонах та поселеннях кількості зареєстрованих ВПО згідно Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб;

- інформування щодо частки державних витрат на соціальну підтримку населення України загалом і ВПО зокрема в структурі бюджетного фінансування та міжнародної фінансової допомоги;

- збереження та ситуативне пролонгування затверджених державних виплат і компенсацій для ВПО та населення, яке їх приймає (програма «Прихисток»);

- активна промоція ідей національного єднання, роз'яснення історичних передумов становлення України для зниження соціальної напруги, посилення взаєморозуміння ВПО та місцевого населення;

б) рекомендації для регіональних органів державної влади:

- укомплектування штатів соціальних служб для вчасної реєстрації ВПО та доступу до можливостей одержання фінансової допомоги, організація їх системної взаємодії з регіональними представництвами міжнародних організацій, які займаються гуманітарними питаннями;

- поширення інформації серед ВПО про інститути безоплатної соціальної допомоги з можливістю отримання правових консультацій, надання показів про злочини, жертвами чи свідками яких вони стали та ін.;

- підтримка діяльності мобільних центрів психологічного консультування ВПО на базі соціальних служб і служб у справах дітей;

- реалізація регіональних програм стимулювання бізнесу, самозайнятості і зайнятості ВПО з врахуванням потреб ринку праці;

- адаптація положень регіональних програм «Власний дім» під максимальне залучення ВПО та отримання ними пільгових кредитів для будівництва індивідуального житла в сільській місцевості;

- проведення моніторингу працевлаштування ВПО в оцінках самих ВПО та роботодавців, визначення потреб роботодавців у кадрах та організація на цій основі курсів підвищення кваліфікації ВПО при обласних центрах зайнятості.

- системне залучення ВПО до громадських проєктів, заходів у рамках волонтерського руху;

- залучення ВПО до розробки проєктів відновлення територій їх походження внаслідок бойових дій (залежно від професійної спеціалізації та особистих талантів);

- реалізація транскордонних програм щодо фінансування бізнес- і соціальних проєктів ВПО.

Політика підтримки ВПО є соціальним обов'язком держави. І хоча її ресурси в умовах війни значно обмежені, міжнародна підтримка, волонтерська активність та єдність суспільства створюють сприятливі умови для реалізації запропонованих заходів. Зниження соціальної вразливості ВПО є питанням соціальної безпеки, важливим елементом розвитку громадянського суспільства та культури відповідальності держави перед своїм суспільством.

2.2. Зовнішні міграційні процеси як чинник послаблення соціальної стійкості і втрати людського потенціалу

Повномасштабне військове вторгнення, яке 24 лютого 2022 р. здійснила РФ в Україну, а також тотальне порушення агресором міжнародного гуманітарного права та правил ведення війни спричинили масові жертви серед мирного населення та масштабне руйнування цивільної інфраструктури. Це змусило мільйони людей покинути свої домівки у пошуках безпеки, захисту та допомоги. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, кількість вимушено переміщених осіб від початку війни станом на кінець квітня 2022 р. становила близько 13 млн осіб, з яких за межами України – 5,3 млн осіб. Більшість тих, хто змушені були покинути нашу країну, – жінки і діти (90 %).

Основними реципієнтами вимушено переміщених з України осіб здебільшого стали країни, з якими вона межує. У перші дні війни ці країни значно спростили процедуру перетину кордону. Найбільше наших громадян (2,9 млн осіб) прийняла Польща, що становить близько 60 % усіх біженців. Значно менше виїхало до Румунії (783 тис. осіб) та інших країн-сусідів.

За офіційними даними, у РФ перебуває 614 тис. біженців з України. Однак, за словами уповноваженої Верховної Ради України з прав людини, ця кількість може виявитись значно більшою. Адже відомо, що 113 тис. осіб було вивезено до РФ 21–23 лютого з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Крім того, вже під час війни мешканців міст і сіл, які опинялися під окупацією ворога, теж примусово вивозили до РФ. Поки що їх кількість встановити не можливо. За оцінками української влади, лише з Маріуполя та його околиць вивезено до 40 тис. осіб. Серед інших країн, найбільше біженців з України зареєстровано у Німеччині (376 тис. осіб), Чехії (308 тис. осіб), Болгарії (185 тис. осіб) та Італії (100 тис. осіб).

За словами Верховного комісара ООН у справах біженців, в Україні відбувається найшвидша міграційна криза з часів Другої світової війни. Лише за півтора місяці війни країну покинуло більше 10 % її мешканців.

Безсумнівно позитивним є те, що громадяни України отримали можливість врятувати своє життя та зберегти психологічне здоров'я. Тим більше, що фактично вся територія нашої держави більшою чи меншою мірою, однак все ж перебуває під постійною загрозою повітряних атак ворога. Водночас, такий масовий виїзд населення (здебільшого це молоді люди до 40 р. з вищою освітою), поряд зі військовими (3 тис. військовослужбовців) та значними цивільними втратами (лише в одному заблокованому м. Маріуполь загинуло більше 10 тис. мирних жителів!), становить загрозу демографічній, економічній і соціальній безпеці держави. Тому, після закінчення війни надзвичайно гостро постає проблема повернення наших громадян на батьківщину. Її вирішення залежить від багатьох факторів. Природньо, що першою і необхідною умовою є перемога України, встановлення мирного і безпечного середовища проживання й швидке відновлення зруйнованих міст, населених пунктів. Однак, багато залежить і від мотивів та попередніх намірів

самих переселенців. З першого погляду, досить оптимістично виглядають результати дослідження соціологічної служби Центру Разумкова, проведеного у березні 2022 р. на пунктах пропуску через державний кордон у Закарпатській області. Вони свідчать, що більшість осіб, які їхали за кордон у зв'язку з воєнними діями, планували повернутися в Україну після закінчення війни (79 %). Лише кожен десятий респондент висловив твердий намір залишитися за кордоном, а решта (11 %) вагалася з відповіддю. Цікаво було б опитати тих самих респондентів, але вже у країнах, де вони влаштувалися, через певний проміжок часу. Є підстави припустити, що відсоток охочих повернутись буде значно нижчим⁴⁷. Крім того, трохи більше половини опитаних – мешканці Сходу та Півдня країни, 45 % – мешканці центральних областей і лише 4 % – західних областей України. Тобто учасниками опитування були в основному вихідці з населених пунктів, де безпосередньо відбувалися бойові дії, або тих, які знаходилися поблизу лінії зіткнення, або ж їх населений пункт зазнавав обстрілів та авіаударів. Оскільки такого ж дослідження на пунктах пропуску Львівської області не було проведено, то виходячи лише з власних спостережень, можемо припустити, що відсоток охочих повернутися міг би виявитися значно нижчим. Адже значна частина людей (здебільшого зі західних регіонів України) використовували умови спрощеного виїзду, щоб вивезти дітей за кордон (без нотаріально завіреної згоди батька) чи реалізувати наміри щодо влаштування свого життя за кордоном.

Надалі швидкість повернення вимушено переміщених з України осіб буде залежати, який саме спосіб легального перебування за кордоном вони обирають (статус «вимушеного» туриста, біженця чи тимчасового захисту). Щодо першого варіанту, то ним можуть скористатися усі власники біометричних паспортів, що дозволяє їм перебувати на території країн ЄС до 90 днів. Якщо вони забезпечені житлом (зупинились у родичів, знайомих), не потребують матеріальної допомоги, то і не зобов'язані реєструватися у країні перебування. Очевидно, що ця категорія переміщених осіб буде повертатися першою і відсоток повернення серед цієї групи буде найвищим.

Однак, здебільшого ті, хто рятується від війни, оформляють статус біженця, або просять тимчасового захисту. У межах цих статусів особа отримує певною мірою схожі права (проживання, право на працю, доступ до житла, медичну та соціальну допомогу, доступ до освіти для дітей та підлітків), однак способи їх отримання та позбавлення, нормативне регулювання є різними. Тут важливо зазначити, що 4 березня 2022 р. Європейський Союз уперше активував статтю 5 своєї директиви щодо забезпечення мінімальних стандартів надання тимчасового захисту у випадках масового напливу переміщених осіб (2001/55/ЄС від 20.07.2001 р.). Таке рішення надало право українцям жити, працювати і отримувати допомогу в 26 із 27 країн – членів ЄС, уникаючи затяжного процесу подання документів на отримання притулку та тривалого очікування відповідного рішення.

⁴⁷ Наприклад, проведене польською агенцією EWL опитування вимушено переміщених осіб з України у Польщі, виявило лише 58% тих, хто хотів би повернутися на батьківщину

Слід зауважити, що термін тимчасового захисту становить один рік і може припинитися скоріше, якщо закінчиться війна, або, при потребі, його можна продовжити. Статус біженця гарантує право безстрокового проживання на території відповідної країни. При цьому, процедура розгляду заяви на отримання цього статусу має свої особливості в різних країнах ЄС (вилучення паспорта особи на період розгляду заяви, який може тривати 6-9 місяців, заборона покидати державу та неможливість працевлаштування протягом цього строку). Враховуючи існуючі переваги і недоліки кожного статусу, вибір переміщеної особи залежить від її мотивів. Ті, хто прагне повернутися додому відразу після закінчення бойових дій, обирають тимчасовий захист.

Польща, яка прийняла найбільшу кількість громадян з України, здійснила низку заходів, щоб зробити їх переміщення та перебування у своїй державі комфортним. Зокрема, для українців максимально спростили правила в'їзду в країну (кордон можна було перетнути навіть за внутрішнім паспортом) та запровадили безкоштовний проїзд на всі види громадського транспорту. Для цього не потрібно звертатися до кас чи спеціальних центрів допомоги, а достатньо лише пред'явити паспорт України безпосередньо у транспорті. Слід зауважити, що поступово майже половина країн ЄС почала запроваджувати безкоштовний проїзд для біженців з України (Словаччина, Австрія, Румунія, Німеччина, Угорщина та ін.). Інші країни забезпечують безкоштовний проїзд для українців на окремих видах транспорту (наприклад, лише на залізниці), визначених перевізників чи у межах певних великих міст.

Вимушено переміщеним особам, які отримали тимчасовий захист у Польщі, присвоюється ідентифікаційний номер PESEL, що надає доступ до медичного обслуговування, ринку праці та освіти, а також передбачає одноразову виплату у розмірі 300 злотих (приблизно 2100 грн) на дорослого і 500 (3500 грн) – на дитину. Додаткову одноразову фінансову допомогу (700 злотих) українці можуть отримати в межах програми ООН. Крім того, у Польщі діють соціальні виплати за різними програмами допомоги сім'ям з дітьми, у тому числі допомога для купівлі шкільного приладдя, а також співфінансування плати за перебування дитини у яслах, дитячому клубі чи опікуна. Тобто навіть матері з маленькими дітьми мають змогу працевлаштуватися. Діти з України отримують можливість безкоштовно навчатися у державних школах, навіть не знаючи мови, а студенти – продовжити навчання. Попри те, що у Польщі розгорнулася широка мережа волонтерської допомоги українцям, поляки отримують додаткове заохочення і від свого уряду. Так, особи чи організації, які надають житло та харчування українцям, отримують 1200 злотих на місяць (8500 грн), однак лише протягом 60 днів.

Другою країною за кількістю прийнятих вимушено переміщених з України осіб стала *Румунія*. Шукачі притулку в Румунії мають можливість безкоштовного проживання та харчування в одному з шести регіональних центрів, якими керує Генеральна імміграційна інспекція. Українці отримують право працювати на тих самих умовах, що й громадяни Румунії, через три місяці з моменту подачі заяви щодо тимчасового захисту. Уряд цієї країни разом зі громадянським суспільством розробили платформу *Doromoha*, яка

полегшує процедуру отримання притулку, пошуку житла та роботи. Громадяни України, які в'їхали на територію Румунії за біометричним паспортом, мають право на безкоштовну медичну допомогу та огляд протягом 90 днів.

Серед країн, які не межують з Україною, найбільше її мешканців (від початку повномасштабної війни) прийняла *Німеччина*. Потрапити сюди українці можуть безкоштовно з Польщі, а також з Угорщини, Австрії та Чехії. У деяких районах Німеччини процедура оформлення тимчасового захисту для громадян України максимально спрощена (достатньо відправити відсканований паспорт та заповнену анкету електронною поштою до відомства у справах іноземців). Тимчасовий захист передбачає обмежений перелік медичних послуг. Повноцінне медичне страхування мають лише працевлаштовані біженці, а для цього українцям необхідно оформити спеціальний дозвіл. Якщо людина не мешкає у спеціальному гуртожитку, наданому соціальними службами і не отримує речову допомогу (одяг, харчі, меблі), то вона має право на фінансову підтримку від держави у розмірі 367 євро на місяць на дорослу особу. Розмір допомоги на дітей залежить від їх віку (до 6 років – 249 євро, від 6 до 17 років – 326 євро, дорослі віком до 25 років, які мешкають з батьками, – 294 євро). Для українців організують безкоштовні курси вивчення німецької мови, а школярі та студенти мають можливість продовжити своє навчання у Німеччині. Основною проблемою тут є значний дефіцит житла та надто високі ціни на його оренду. Очевидно, що у місцях тимчасового розташування немає належних умов. У зв'язку з цим для українців, які шукають житло, було створено спеціальну платформу *Wunderflats*, де його пропонують безкоштовно чи зі значними знижками. Крім того, існує можливість отримання соціального житла, вартість якого компенсує держава.

Дослідження показують, що більшість українців, які покинули свою батьківщину у зв'язку з війною, мають членів родини, які залишилися в Україні. З одного боку, це може стати вагомим стимулом для повернення. Тобто, за оптимістичним сценарієм, значна частина переміщених за кордон осіб повернеться в Україну після закінчення війни. Дійсно, вже наприкінці березня Державна прикордонна служба України фіксувала збільшення потоку українців у напрямі в'їзду в країну, попри те, що війна ще триває. А 16 квітня вперше з початку повномасштабної війни прибуло більше людей, ніж вибуло. Зокрема, кількість прибулих становила 38 тис. осіб, 35 тис. з яких – українці. Якщо на початкових стадіях війни в Україну в'їжджали в основному чоловіки, які бажали стати на захист незалежності своєї країни, то ближче до великодніх свят потік прибулих помітно збільшився і складався в основному з жінок з дітьми, а також трудових мігрантів та студентів, які здобувають освіту за кордоном. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців зазначається, що з 28 лютого до 24 квітня в Україну в'їхало вже більше мільйона українців. Оскільки такі транскордонні переміщення ще не вказують на стійке повернення і можуть виявитися маятниковими, то цю цифру поки що не вираховують із загальної кількості тих, котрі виїхали за кордон від початку війни.

Очевидно, що чим довше триватиме війна, тим більше людей буде виїжджати. Крім того, для багатьох українських біженців цього часу може бути

достатньо для того, щоб влаштувати своє життя за кордоном. Тоді, після припинення дії воєнного стану, до них зможуть приєднатися чоловіки, які зараз не мають права виїзду за межі України. Тобто, за песимістичним сценарієм, закінчення війни може призвести до нової потужної хвилі міжнародної міграції за рахунок родичів тих, хто виїхав під час війни, а також тих, кого буде гнати страх перед бідністю (що часто є наслідком післявоєнної економічної кризи).

Реалізація оптимістичного сценарію залежить від оперативності й комплексності дій державної та місцевої влади. Оскільки через воєнні дії РФ 220 тис. українців втратили житло, тому, одночасно з поступовим його відновленням, необхідно розширити мережу спеціалізованих будинків для тимчасового проживання громадян. Поряд з цим, якнайшвидшого відновлення і модернізації потребує соціальна інфраструктура (дороги, школи, садочки і т. п.). Лише після вирішення цих нагальних проблем механізми щодо повернення громадян в Україну можуть бути дієвими. Основою для розробки таких механізмів мають стати результати соціологічного моніторингу актуальних проблем, потреб та намірів осіб, які вимушено покинули свою країну. Такий моніторинг також має визначити актуальність та можливості формування моделі циркулярної міграції. Водночас, необхідно проводити активну інформаційну та агітаційну політику, яка має формувати розуміння і усвідомлення громадянами своєї важливості, значущості свого внеску у процеси відновлення держави.

2.3. Дестабілізація економічної компоненти соціальної вразливості: ринок праці і сфера зайнятості

Функціонування українського ринку праці в умовах війни супроводжується активізацією цілого комплексу *ризиків і загроз*, з-поміж яких ключовими є зростання рівня безробіття, погіршення матеріального стану населення та зниження рівня його купівельної спроможності; посилення навантаження на соціальну інфраструктуру у зв'язку з необхідністю соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб; зростання конкуренції за робочі місця у приймаючих регіонах, що особливо деформує кон'юнктурні характеристики ринку праці; послаблення кадрового ресурсу суб'єктів господарювання та виникнення дефіциту окремих фахівців. Все це звужує і дезінтегрує внутрішній ринок праці, поглиблює міжрегіональні диспропорції та посилює нестабільність на макро- і мезоекономічному рівнях.

У зв'язку з цим державна політика регулювання ринку праці на загал та регіональні владні ініціативи зокрема слід спрямовувати на збалансування внутрішнього ринку праці та нівелювання сукупності ризиків і загроз. При цьому доцільно використати й низку *позитивних тенденцій*, а також *можливостей* у ситуації, що склалася й продовжує розвиватися (зростання частки «цифрових» галузей на заході України, притік висококваліфікованих і дефіцитних кадрів в окремі регіони, великий потенціал рееміграції населення з-

за кордону, активізація та удосконалення діяльності структур і суб'єктів інфраструктури ринку праці відносно забезпечення зайнятстю ВПО тощо).

Загалом, у теперішніх умовах вбачаються великі перспективи щодо взаємовигідної співпраці регіонів України у вирішенні спільних проблем у сфері праці та зайнятості, наближення рівнів розвитку регіональних ринків праці до відповідних європейських ринків, більш ефективного регулювання міграційних процесів та їх наслідків, поживлення ділової активності підприємств у регіонах (окремих громадах) за рахунок внутрішніх і зовнішніх інвестиційних вливань, створення нових (у т. ч. високооплачуваних) робочих місць, ініціювання програм повернення українських мігрантів. Причому важливою передумовою таких перспектив є євроінтеграційне майбутнє України. У цьому контексті західні області України, зокрема Карпатський регіон, мають низку геостратегічних конкурентних переваг та можливостей, а відповідно і – високий міграційний потенціал, величина, динаміка та структура якого стали помітним явищем у розвитку регіональної економіки.

Вимушений міграційний рух населення України після 24 лютого 2022 р. (13,7 млн зовнішніх і внутрішніх переселенців за понад два місяці війни⁴⁸) став чинником значних трансформацій на внутрішньому ринку праці. Такі процеси формують нове середовище регіональних ринків праці, зокрема західних областей, де висока інтенсивність міграції населення обумовлена територіальною близькістю до країн Європейського Союзу, спільною історико-культурною спадщиною, тісними економічними зв'язками зі західними сусідами, а також вищим рівнем привабливості цих областей для внутрішніх переселенців.

Масштаб внутрішніх переміщень населення за перший місяць російсько-української війни надзвичайно великий. Станом на кінець березня 2022 р. понад 7,1 млн. осіб в Україні були змушені покинути місця звичного проживання і переселитися на інші території. Через місяць (на кінець квітня) кількість вимушених мігрантів зросла на 890 тис. осіб і складала 8,0 млн. осіб. При цьому частка переселенців, які прибули на терени західних областей скоротилась до 36,1%, в той час як потік внутрішніх мігрантів до Карпатського регіону, навпаки, зріс (з 912 тис. до 1,26 млн. осіб) і в процентному вираженні становив 15,7%. У результаті постійна мінливість середовища призводить до появи численних соціально-економічних ризиків та загроз щодо втрат людського потенціалу, розбалансування внутрішніх ринків праці, погіршення якості та умов трудового життя.

Нові виклики для розвитку ринку праці та сфери зайнятості областей Карпатського регіону України проявляються у загальних кон'юнктурних дисбалансах та просторово-галузевій дезінтегрованості цих систем. *Мезоекономічна нестабільність на ринках праці* розвивається на тлі сучасної макроекономічної і гуманітарної кризи, зокрема через:

⁴⁸ Ukrainian Refugee Situation. Operational Data Portal. United Nations Refugee Agency (UNHCR). URL: https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.61143851.623766591.1648390302-1546473533.1648390302

а) колосальну хвилю вимушеної міграції населення з територій, де ведуться бойові дії або є загроза цих дій, що безпосередньо впливає на ключові ринкові параметри (пропозицію робочої сили, попит на працю, рівень доходів населення як інтегральний показник вартості праці);

б) спад ділової активності підприємств і міграцію бізнесу у безпечні регіони/країни, що значною мірою визначає кількість робочих місць на регіональних ринках праці та рівень зайнятості і безробіття;

в) структурно-галузеві диспропорції як наслідок глибоких зрушень у кон'юнктурі ринків праці, втрати усталених виробничих, логістичних, торговельних та інших зв'язків;

г) структурно-просторові дисбаланси, зумовлені змінами в економічному, соціально-трудовому і безпековому потенціалі розвитку регіонів;

д) середовище невизначеності і прекарності праці, наслідками чого стають: масове безробіття, поглиблення бідності, посилення соціальної нерівності і вразливості, а отже – погіршення якості життя.

Регіональна специфіка вимушеної міграції населення України полягає у спрямованості потоків переселенців, передусім, в області Карпатського регіону. Серед них найбільшу кількість внутрішніх мігрантів прийняла Львівська область: за перший місяць війни – близько 400 тис. осіб, а станом на кінець другого місяця війни – 630 тис. осіб, причому більшість переселенців офіційно зареєстрували свій статус. Частка ВПО, локалізованих у Львівській області, зросла з 5,6% до 7,8% у структурі всіх переселенців в Україні. Частка переміщених осіб в Івано-Франківській і Чернівецькій областях також зросла, особливо помітним був приріст на Івано-Франківщині – абсолютний показник підвищився на 100% (або на 70 тис. осіб). Водночас, частка ВПО у Закарпатській області станом на кінець квітня 2022 р. скоротилась на 0,4 в.п. порівняно із попереднім місяцем і становила 390 тис. переселенців.

Чисельність та склад переміщених осіб дуже динамічні і змінюються залежно від поширення бойових дій. Так, якщо в першій половині березня в Івано-Франківську, Львові, інших обласних центрах 70% переселенців складали жителі Київщини, Чернігівщини та Сумської області, то у квітні частина представників першої хвилі повернулася додому, а замість них почали прибувати жителі Харкова та Маріуполя. Інтеграція таких переселенців в економіку регіонів їх тимчасового перебування має складність, оскільки міграційні потоки прямують переважно з регіонів, більш благополучних стосовно заробітних плат та наявності робочих місць. Цим пояснюється низька кількість запитів щодо працевлаштування з боку переміщених осіб⁴⁹.

Таким чином, різновекторні міграційні процеси ведуть до виникнення напруженості у сфері зайнятості через зростання частки економічно неактивного населення (діти, літні особи, непрацездатні за станом здоров'я) у регіонах перебування внутрішньо переміщених осіб. Для оцінювання рівня регіональної напруженості обрано два емпіричні показники: загальний та

⁴⁹ Куди переселився – там і знадобився: чи можуть ВПО знайти роботу (02.05.2022). *Mind*. URL: <https://mind.ua/publications/20240690-kudi-pereselivsyia-tam-i-znadobivsyia-chi-mozhut-vpo-znajti-robotu>

економічний тиск (навантаження) вимушеної міграції на населення областей Карпатського регіону. Загальне навантаження розраховується як кількість внутрішньо переміщених осіб на 1000 наявного населення території розміщення переміщених осіб.

Львівська та Закарпатська області як прикордонні регіони з найбільшою кількістю пунктів пропуску через державний кордон є головним осередком дислокації вимушених внутрішніх мігрантів і часто розглядаються ними як транзитні території на шляху до виїзду за кордон. Проявом напруженості на регіональних ринках праці є передусім зростання безробіття населення (велика частка переселенців втрачають місце праці або не в змозі продовжувати трудову діяльність), збільшення частки працівників, які перебувають в умовах вимушеної неповної зайнятості, збільшення середньої тривалості пошуку роботи безробітними, посилення навантаження на одне вакантне місце, зниження рівня працевлаштування, загострення соціальної нерівності і вразливості, у т. ч. прекарності праці.

Одним із вагомих гуманітарних ризиків є збільшення загальної соціальної напруги у західних регіонах через *посилення навантаження на соціальну інфраструктуру* (заклади освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального господарства) *та, відповідно, систему соціальних послуг регіонів*, куди переїхала лівова частка вимушених мігрантів. Ризик зростання напруженості обумовлений значною мірою особливостями структури внутрішньо переміщених осіб, основу яких складають діти, літні люди, безробітні працездатні особи або особи, котрі навчаються. Так, згідно з даними МОМ (станом на 3 травня 2022 р.), 7 % домогосподарств вимушених переселенців мають дітей до 1 року і 22 % – дітей віком 1-5 років, 52 % – прибули з дітьми віком 5-17 років, у 9 % домогосподарств є вагітні жінки або ті, хто здійснює грудне вигодовування, у 55 % домогосподарств є літні люди непрацездатного віку, у 31 % – особи з хронічними захворюваннями, у 23 % – неповносправні люди [50].

Важливо зазначити, що показники щодо обсягу, структури і географії вимушеної міграції та відповідно рівня навантаження на приймаючі регіони дуже динамічні, оскільки частина переселенців виїжджають за кордон – найчастіше через західні кордони України, певний відсоток переїжджає в інші області або повертається на територію попереднього проживання (походження), інші працевлаштовуються і переходять в категорію економічно активного ресурсу.

Наслідки війни стали найбільш відчутними у соціально-гуманітарній сфері включно з внутрішньо регіональними ринками праці. Відносно областей Карпатського регіону України, то до ключових негативних наслідків війни можна віднести:

- *скорочення попиту на працю та різке скорочення чисельності вакансій на ринку праці*. Так, у квітні 2022 р. відкритих вакансій було у 20 разів менше, ніж

⁵⁰ Ukraine – IDP figures: General Population Survey (3 May 2022). International Organization for Migration. URL: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R4_UKR_final.pdf

у довоєнний період [51]. Відкриваються вакансії переважно на заміну співробітників, які виїхали, або підприємства після релокації шукають працівників на новому місці. При цьому у березні наймали співробітників лише 18,7% компаній;

- *зниження рівня захищеності інтересів працівників та якості соціально-трудова відносин як таких.* За даними опитування, проведеного експертно-аналітичним центром кадрового порталу gcs.ua, чверті опитаних не виплатили заробітну плату; звільнили або скоротили працівників у 16,5% суб'єктів господарювання; біля 10,0 % працівників відправили у відпустку за власним коштом; чверть опитаних, якщо й працює, то отримує неповну виплату заробітної плати; більшості респондентам скоротили заробітну плату більше ніж на 30% [51];

- *зростання обсягів внутрішньо переміщених осіб, які втратили роботу, що привело до погіршення структурних характеристик внутрішніх ринків праці областей регіону, які й до того характеризувалися обмеженою кількістю робочих місць (з-поміж західних областей це в тому числі стосується Закарпатської, Чернівецької, Івано-Франківської, а також віддалених і гірських районів Львівщини).* Середній відсоток працевлаштування ВПО на Львівщині та на Закарпатті становить лише біля 11-12 % [52];

- *послаблення кадрового ресурсу суб'єктів господарювання та виникнення дефіциту окремих фахівців, зокрема в сферах торгівлі, логістики, фармацевтики [53].* Найбільше постраждали від війни сфера послуг (салони краси, спортивні клуби, кафе, ресторани, готелі тощо), наука та освіта, юристи, автомобільний бізнес, домашній персонал, спеціалісти сфери безпеки, а також фахівці з інсталяції та сервісу;

- *зростання масштабів та темпів міграції бізнесу зі західних областей України за кордон.* Вже на сьогодні у низці країн ЄС істотно спрощено умови працевлаштування та перереєстрації бізнесу, зокрема у Польщі впроваджено ініціативи з пільг відносно легалізації проживання (до 18 місяців включно з доступом до системи охорони здоров'я і безкоштовним навчанням дітей) та працевлаштування (лише на підставі повідомлення з реєстрацією у Бюро праці та з отриманням фахової професійної підготовки і консультацій)⁵⁴.

З іншого боку, області західного регіону України під час війни отримали й низку можливостей у ситуації, що склалася й продовжує розвиватися, відносно подальшого функціонування та розвитку внутрішніх ринків праці. Передовсім йдеться про: активну міграцію до західних регіонів країни ІТ-фахівців, збільшення чисельності ІТ-кластерів, перетворення міст Львова,

⁵¹ Ринок праці в умовах війни: хто постраждав найбільше та кого шукають роботодавці в Україні. URL : <https://delo.ua/uk/society/rinok-praci-v-umovax-viini-xto-postrazhdav-naibilse-ta-kogo-sukayut-robotodavci-v-ukrayini-396670/>.

⁵² Найбільше переселенців працевлаштовано у Львові. URL : <https://lviv.dcz.gov.ua/novyna/naybilshe-pereselenciv-pracevlashtovano-u-lvovi>.

⁵³ Вакансії для переселенців: кого шукають роботодавці у Львові. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/6/685310/>.

⁵⁴ Релокація бізнесу з України до Польщі. URL : <https://www.crowe.com/ua/crowemikhailenko/news/relocation-of-business-from-ukraine-to-poland>.

Ужгорода, Івано-Франківська на потужні інформаційно-технологічні хаби; переїзд до західних регіонів України фахівців високого рівня кваліфікації та дефіцитних кадрів (технологи, менеджери середньо і вищої ланок, фахівці зі закупівель, аналітики, які мають досвід роботи на великих підприємствах)⁵⁵; активізація діяльності владних структур, а також суб'єктів інфраструктури ринку праці відносно забезпечення зайнятостю внутрішньо переміщених осіб.

Позитивно, що як на рівні центральних, так і регіональних та місцевих органів влади вже зараз в умовах війни вжито низку актуальних заходів, орієнтованих на стабілізацію ситуації на внутрішньому ринку праці України та Карпатського регіону зокрема. Йдеться про прийняття закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»⁵⁶, а також Верховною Радою України прийнято у першому читанні законопроект про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин (реєстр. № 7251). Обидва законодавчі акти спрямовані на посилення захищеності прав працівників, зокрема у сферах:

(1) колективно-договірного регулювання зайнятості. Передбачається:

- можливість укладення колективного договору фізичною особою, яка використовує найману працю (на сьогодні - лише у юридичних особах);
- обов'язок роботодавця ознайомлювати працівників з текстом колективного договору;

- поширення дії галузевої угоди на усіх роботодавців відповідної галузі;

2) недопущення дискримінації у сфері трудових правовідносин:

- визначено, що не вважається дискримінацією у сфері праці та що є необґрунтованою відмовою у прийнятті на роботу;
- врегульовано окремі питання щодо недопущення дискримінації в оголошеннях з працевлаштування;

3) щодо масових звільнень: уточнено положення законодавства у частині визначення ознак того, що є масовим вивільненням працівників з ініціативи роботодавця та як роботодавець здійснює повідомлення про масове вивільнення; порядку проведення роботодавцем консультацій з профспілковими представниками перед масовими звільненнями працівників⁵⁷.

Ухвалення закону, як очікується, сприятиме приведенню вітчизняного законодавства у відповідність до законодавства ЄС, практики Міжнародної організації праці та матиме позитивний вплив на ринкове середовище. Своєю чергою, Кабінетом Міністрів України прийнято постанови: «Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану» від 07.03.2022 р. № 221; «Деякі питання реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які

⁵⁵ На захід України з «гарячих» міст переїхали дефіцитні фахівці. Як це використовує місцевий бізнес. URL : <https://forbes.ua/inside/na-zakhid-ukraini-z-garyachikh-mist-pereikhali-defitsitni-fakhivtsi-yak-tse-vikoristovue-mistseviy-biznes-07042022-5322>.

⁵⁶ Верховна Рада України. Закон. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану від 15.03.2022 р. № 2136-IX.

⁵⁷ Верховна Рада України прийняла за основу законопроект щодо оптимізації трудових відносин. URL : <https://buhgalter.com.ua/news/kadrova-sprava/verhovna-rada-ukrayini-priynjala-za-osnovu-zakonoproekt-shchodo/>

шукають роботу, нарахування та виплати допомоги по безробіттю на період дії воєнного стану» від 19.03.2022 р. № 334; «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні» від 20.03.2022 р. № 331, що сприяє забезпеченню роботою максимальної кількості громадян у регіонах, де немає активних бойових дій, створенню нових секторальних і географічних векторів працевлаштування в Україні.

На регіональному рівня також реалізовано низку заходів зі стабілізації внутрішньо регіональних ринків праці, як от – запущено телеграм-канал Львівської обласної служби зайнятості, месенджер та профілі у соціальних мережах, де можна отримати консультації з питань роботи обласної служби зайнятості, можливостей працевлаштування, реєстрації клієнтів та отримання статусу безробітного, ознайомитись з актуальною інформацією про наявність вільних робочих місць і вакантних посад у регіоні.

Регулювання та стабілізація ринку праці, беззаперечно, мають свою специфіку в умовах конфліктів і нестабільності. Як можливості економіки, так і рівень її економічної безпеки, включно з нівелюванням ризиків і загроз збереження структурних елементів (з-поміж яких ринок праці та пов'язані з ним процеси) послаблюються за умови, якщо у державі має місце збройний конфлікт, а також залишаються проблеми корумпованості, інших гібридних деформацій і загроз.

Воєнні конфлікти мають особливо критичні наслідки для ринку праці, адже вводять і ринок праці, і економіку країни на загальний стан шоку, глибокої політико-економічної нестабільності. Якщо кризи мають здебільшого дискретний характер впливу, то війни завдають максимально глибоких негативних наслідків довгострокового характеру, як от втрата вагової частки людського ресурсу, у т. ч. працездатного віку, докорінна зміна системно-структурних характеристик ринку праці, поширення його регіональних дисбалансів і диспропорцій, високий рівень складності проблеми відновлення через зменшення чисельності діючих суб'єктів господарювання, втрату доходів населення та фінансового ресурсу представників бізнесу, що призводить до закономірного звуження в разі внутрішнього ринку, скорочення платоспроможного попиту на товари і послуги та, відповідно, ділової активності. За таких ситуацій спрацьовує й ефект мультиплікатора, коли починають активізуватися й інші деструктивні чинники, які загрожують і ринку праці і економічну систему на загальний стан критичної депресії. При цьому держава не має внутрішнього ресурсу, який міг би бути скерованим на стимулювання внутрішнього попиту і є безпосередньо залежною від зовнішньої фінансової, технічної, технологічної й іншої підтримки.

Відтак, оперативні заходи держави мають спрямовуватися в першу чергу на нівелювання викликів і загроз втрати доходів і зайнятості біженців, вимушено переміщених осіб, мігрантів, а також осіб, які постраждали від воєнних дій. При цьому необхідна максимальна лібералізація економічних відносин та стимулювання збереження і розвитку бізнесу, особливо малого і

середнього, за жорсткого контролю та регламентування найму і звільнення працівників, збереження їх соціально-трудова гарантій. Заходи середньострокового характеру передбачають адаптацію трудового ресурсу, підготовку і перепідготовку кадрів для тих видів діяльності, які найбільш затребувані у період повоєнного відновлення економіки; завдання стратегічного характеру зводяться до інвестицій у пріоритетні галузі економіки, високотехнологічні виробництва, розширення експортного потенціалу.

Інструменти та заходи економічного характеру важливо передусім спрямувати на: використання потенціалу бізнесу, який релокалізується на території західних областей країни, в якості додаткової пропозиції нових робочих місць; відкриття нових індустріальних парків з метою алокації нових бізнесів (головно суб'єктів реального сектора економіки), що забезпечить створення нових робочих місць, зростання попиту на працю; активізацію діяльності центрів підтримки підприємництва, а також консалтингових структур (за бюджетно-грантової підтримки) у напрямі підтримки підприємницьких ініціатив внутрішньо переміщених осіб.

Засоби фахово-професійного спрямування передбачають: забезпечення зростання мобільності робочої сили, що сприятиме покращенню адаптивності внутрішньо переміщених осіб та інших категорій населення до змін на ринку праці; навчання (у т. ч. зі залученням для виконання цих цілей волонтерів) найбільш конкурентним професіям переміщених у західні області країни осіб аби забезпечити вищий рівень їх зайнятості, асиміляції на території перебування, зниження рівня навантаження на соціальну інфраструктуру та систему соціальних послуг; здійснення заходів, орієнтованих на підтримку ЗВО та ЗПТО, які забезпечують підготовку фахівців, потреба на які зростає у повоєнний час.

Інструментарій подолання міграційно-трудова викликів доцільно головню спрямувати на активізацію механізмів реверсної трудової міграції, а також релокації бізнесу з-за кордону, якіснішої асиміляції внутрішньо переміщених осіб, раціонального та ефективного використання їх потенціалу за рахунок надання житла на території сільських поселень, в малих містах. Реалізація визначених ініціатив потребує прийняття та реалізації комплексної Регіональної програми стабілізації та розвитку ринку праці області зі заходами проактивної політики спрямованої на збереження і захист людського потенціалу, конвергенцію систем соціальної безпеки та безпеки ринку праці з провідними міжнародними практиками, модернізацію ринку праці, зайнятості та доходів населення, системний розвиток недержавної інфраструктури ринку праці і колективно-договірного регулювання соціально-трудова відносин.

Трансформація моделі економічного та просторового розвитку має враховувати, з одного боку, існуючий та перспективний стани розвитку ринку праці з позиції формування необхідного ресурсного забезпечення, якості праці та ефективності виробництва, а, з іншого, – напрямі та засоби модернізації ринку праці у руслі форми здатної підтримати реалізацію обраного стратегічного вектора зростання країни і її економіки за одночасного нівелювання очікуваних і пов'язаних з цими процесами ризиків і загроз.

СЦЕНАРІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПРОАКТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗНИЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

3.1. Сценарії та концепційні положення проактивної політики попередження соціальної вразливості

Реалізація проактивної політики в сфері регулювання соціальної вразливості залежить від ситуації у регіонах активних бойових дій та атак з повітряного простору, від яких потерпають усі регіони України, в тому числі Карпатський.

Різні сценарії пріоритезують загальний концепт проактивної політики в сфері регулювання соціальної вразливості населення:

1. У випадку переходу війни у затяжну фазу – реалізація проактивної політики *подолання загроз, що поглиблюють соціальну вразливість населення*. Загрози – це кризові явища і процеси в гострому стані впливу, наслідки яких можуть бути катастрофічними, тобто призвести до безповоротних людських, економічних, інфраструктурних, врешті – територіальних втрат.

2. У випадку деокупації частини територій України зі збереженням бойових дій на інших територіях – реалізація проактивної політики *реагування на виклики, що можуть знижувати/підвищувати соціальну вразливість населення*. У даному випадку в політиці мають превалювати заходи стабілізації ситуації, вчасного виявлення та реакцій на виклики для того, щоб нівелювати їхні негативні наслідки або трансформувати у позитивні ефекти.

3. У випадку призупинення активних бойових дій на більшій території України та збереження невизначеності тимчасово окупованих територій в умовах «перемир'я» – реалізація проактивної політики *зниження соціальної вразливості населення*. У політиці має зростати вагомість заходів підвищення стійкості та резильєнтності соціально-економічних систем у тилкових регіонах для їхньої перспективної спроможності компенсації втрат регіонів бойових дій.

4. У випадку завершення війни та повної деокупації регіонів України – реалізація проактивної політики *попередження соціальної вразливості населення*. Така політика має базуватись на підтримці стійкості й резильєнтності соціально-економічних систем, всебічних заходах національної безпеки у турбулентному глобальному просторі.

У кожному випадку важливо зберігати концепт проактивної політики, заходи якої враховують різні сценарії розвитку та деталізують шлях досягнення довгострокових цілей.

Також за різних сценаріїв для України зберігатиметься загроза зовнішньої агресії. Увесь подальший вектор розвитку України має здійснюватись з врахуванням тяглості російської агресії.

Проблема поглиблення соціальної вразливості населення, а також реалізації її загроз системна і комплексна, має високий ступінь суспільної значимості, адже безпосередньо позначається на якості життя, демотивує до проживання на відповідній території, реалізації економічного потенціалу. Відтак, соціальна вразливість не тільки характеристика активізації соціальних ризиків та поширення таких форм уразливості, як бідність, соціальне відторгнення, дискримінація і т. п., а також передумова та наслідок розвитку процесів депресивності міст і територій. Звідси потреба в прискіпливій увазі до недопущення проявів соціальної вразливості у вигляді «переходу» критичних меж ключових індикаторів – характеристик соціальної стійкості й стабільності.

З іншого боку, виведення цієї проблеми в ранг стратегічно-пріоритетних, таких, що потребують фокусування в межах окремого вектору державної та її регіональної політики обумовлюється її підняттям і системі глобального менеджменту суспільного поступу. Йдеться про загострення проблем погіршення соціально-економічних умов, посилення розшарування населення за рівнем життя, соціальної ексклюзії, яке обумовило привернення уваги до проблематики соціальної вразливості на рівні Глобальних цілей сталого розвитку на період до 2030 року ООН. При тому, Україна належить до країн із вкрай високою соціальною вразливістю та економічною нестабільністю; відповідно до критеріїв МОП, є країною з високим рівнем бідності і великою часткою неформальної економіки.

Хоча області Карпатського регіону України не відносяться до територій бойових дій та/чи безпосередньо прилеглих до них, обов'язком держави є підтримка ВПО і недопущення гуманітарної катастрофи, наростання соціальної напруги і дестабілізації соціально-економічної ситуації приймаючих територій.

Попри об'єктивно існуючу просторову диференціацію як стану, так і проблематики формування й реалізації викликів і загроз соціальної безпеки, політика держави у сфері подолання соціальної вразливості населення має мати системний характер, формуватися та координуватися на центральному рівні управління, позаяк, мати своє логічне та проблемно-цільове і функціональне продовження на регіональному рівні, зокрема у вигляді відповідної регіональної програми подолання викликів соціальної вразливості населення в умовах війни та повоєнного відновлення, положення якої базуються на певній концепційній основі, поєднують більшість складових регіональної соціальної політики.

Власне, Карпатський регіон України, як прикордонна з ЄС територія, характеризується своєю специфікою та високою проблематикою соціальної вразливості населення з поглибленням дивергенції регіонального розвитку і відставанням від сусідніх європейських країн за ключовими соціальними та економічними параметрами, зростанням зовнішньої міграційної активності населення, посиленням соціального напруження внаслідок «вимивання» людського ресурсу (особливо учнівської і студентської молоді, висококваліфікованих працівників та робітничих кадрів), розбалансування регіональних ринків праці й інших деструктивних впливів.

Ці умови та чинники, а також наслідки повномасштабної війни формують

середовище соціальної вразливості областей регіону, суттєво обмежуючи перспективи їх соціально-економічного зростання. Крім того, нижчий рівень розвитку окремих територій Карпатського регіону порівняно з промислово розвинутими територіями України, а також наявність значної частини гірських регіонів Українських Карпат з притаманними їм демографічними, економічними, екологічними та іншими проблемами детермінують різний рівень соціальної вразливості у регіоні, а відповідно – необхідність реалізації проактивної політики посилення соціальної резилентності населення, диференціації механізмів її зміцнення.

Одним з ключових аспектів формування, а в подальшому – реалізації державної політики в тій чи іншій сфері є розробка концепції державного управління, що надалі втілюється у відповідну програму заходів. Концепція слугує вихідним і основним документом, положення якої визначають сукупність поглядів, бачення і розуміння того, як має розвиватися певна сфера, зокрема соціальна система, ті чи інші процеси, події, тенденції. Власне, на засадах концепції розробляються всі подальші плани, програми і заходи державного регулювання; концепція слугує «відправною точкою», а також т. зв. «спільним знаменником» для узгодження між собою положень всіх інших нормативно-правових актів, чинників у відповідній сфері.

Важливо визнати те, що саме в царині протидії проблематиці соціальної вразливості населення порівняно великої території, якою є Карпатський регіон України, й проявляється визначальна актуальність ухвалення Програми подолання викликів соціальної вразливості населення Карпатського регіону України в умовах війни та повоєнного відновлення. Підтвердженням цього передусім є зовнішнє воєнне втручання та його критично негативні соціально-економічні наслідки для всієї країни. Відповідно, політика протидії соціальним викликам і загрозам в областях Карпатського регіону є невід’ємною компонентою загальної політики збереження людського капіталу України.

На рис. 18 подано базисні елементи Програми (її Концепція) подолання викликів соціальної вразливості населення Карпатського регіону України в умовах війни та повоєнної відбудови нашої країни, в головних положеннях якої чітко означені комплексність, важливість та унікальність проблеми реалізації регіональної політики протидії системним соціальним загрозам, що актуалізувалися на сучасному етапі розвитку. Таким чином, структурними компонентами Програми є (1) стан розвитку проблеми, (2) мета і завдання Програми, (3) напрями Програми, (4) фінансове забезпечення, (5) організація та контроль за виконанням заходів Програми, (6) реалізація Програми та очікувані результати.

Загальна характеристика (стан розвитку) проблеми соціальної вразливості населення областей Карпатського регіону України розкрито у розділі 2 цього Звіту. Відповідно, існуючі виклики, загрози та характеристична специфіка соціальної вразливості населення, підсилені наслідками повномасштабної війни, зокрема міграції, дестабілізації ринків праці і безробіття, бідності, навантаження на соціальну інфраструктуру, не тільки мають бути врахованими, але й, по суті, визначати і загальний стратегічний характер, і напрями

регулювання, і тактичний інструментарій регіональної соціальної політики.

Структурні елементи	Базисні положення
Вихідні умови	• Існуючі виклики, загрози та характеристична специфіка соціальної вразливості населення в Карпатському регіоні, підсилені наслідками повномасштабної війни, зокрема міграції, дестабілізації ринків праці і безробіття, бідності, навантаження на соціальну інфраструктуру
Мета політики	• Формування середовища (1) високого рівня соціальної резильєнтності, (2) самозабезпечення, соціального відтворення і розвитку суспільства, (3) стабільного функціонування та сталого поступу соціальної сфери регіону
Завдання (цільові орієнтири) Програми	• 1. Стабілізація ринку праці, реалізація інтелектуально-кадрового потенціалу; • 2. Підвищення рівня та якості життя населення; • 3. Високий рівень соціальної інклюзії в умовах нової структури соціуму; • 4. Досягнення демографічної стійкості; • 5. Забезпечення природно-техногенної та екологічної стабільності; • 6. Гарантування безпеки споживання
Принципи політики	• Плановості і постійності; системності та комплексності; справедливості; резильєнтності; рівності; стійкості; самореалізації; превентивності; орієнтованості на суспільні інтереси; пріоритетності заходів упередження; соціальної безпеки; використання переваг та реалізації потенціалу
Напрями реалізації політики	• Конкурентоспроможний ринок праці та зростання економічної активності; • подолання бідності; • становлення системи збалансованої і якісної соціальної інфраструктури; • сталий розвиток гірських і сільських територій; • інтеграція ВПО та релокованого бізнесу; • демографічний розвиток; • збереження екосистеми; • відповідальне споживання та виробництво
Євроінтеграційний вектор	• Конвергенція соціальних систем та ринків, стратегій та методів регулювання, інституційного забезпечення, засад модернізації соціальної інфраструктури, досягнення сталого розвитку і безпеки; формування площадок комунікації й співпраці; залучення підтримки та допомоги
Фінансово-ресурсне та організаційно-управлінське забезпечення	• Обласні, державний та місцеві бюджети; ресурси міжнародної технічної допомоги, суб'єктів господарювання; цільові фонди розвитку; альтернативні фінансові інструменти; громадська підтримка; • Обласні військові (державні) адміністрації, координаційні структури
Форми контролю	• Моніторинг індикаторів реалізації Програми та оцінка результатів; • внутрішній фінансовий контроль; • звітування та громадське обговорення

Рис. 18. Структура Програми подолання викликів соціальної вразливості населення Карпатського регіону України в умовах війни та повоєнного відновлення

Джерело: авторська розробка

У відповідності до наведеного підходу є підстави визначити в якості мети державної політики формування середовища (1) високого рівня соціальної резильєнтності, (2) самозабезпечення, соціального відтворення і розвитку суспільства, (3) стабільного функціонування та сталого поступу соціальної сфери регіону. Саме підхід у вигляді «формування середовища» відповідає характеру проактивного регулювання, яке не орієнтоване на відшкодування наслідків, які вже настали, (іншими словами – політика пасивного відшкодування втрат), а на випередження задля створення таких умов, за яких існує відповідна мотивація до раціональної поведінки і, відповідно, забезпечення цілісності й резильєнтності соціальної системи регіону, яка налаштована на упередження реалізації викликів, ризиків і загроз безпеці як людині, так і суспільству. Відтак, критеріальними орієнтирами середовища стають соціальна резильєнтність (здатність системи протидіяти загрозам соціальної безпеки), самозабезпеченість, а також стабільне якісне і ефективне функціонування, сталий поступ соціально-економічної системи регіону.

Системний характер мети регіональної політики закономірно визначає і потребує розлогого спектру напрямів, за якими буде вестися відповідна робота. Їх ідентифікація, своєю чергою, має опиратися на розуміння форм прояву соціальної вразливості та чинників соціальної вразливості, а також внутрішньо особистісних очікувань, з іншого боку. Відтак, в процесі формування та реалізації державної політики в аналізованій сфері важливо вирішити завдання ідентифікації й дослідження груп населення, яке має (за певними якісними характеристиками, інтегральним індексом або частковими критеріями соціальної вразливості) нижчий (ніж певний мінімально допустимий) рівень соціальної забезпеченості (захищеності, розвитку тощо). При тому, закономірно існують два вектори (критеріальні групи) соціальної вразливості, як от – соціально-демографічний – ідентифікація груп населення з високим рівнем соціальної вразливості (вікові, гендерні, валеологічні та ін. групи; різні типи інклюзії) включно з виявленням їх проблем, причин розвитку, ризиків та загроз, обґрунтуванням пропозицій з покращення умов, забезпечення соціального захисту, розвитку інфраструктури тощо та соціально-економічний – дослідження рівня і проблематики соціальної вразливості у просторовому аспекті (міські/сільські поселення, громади, великі/малі міста, поселення/території зі специфічними умовами (природні, екологічні тощо)).

Суто внутрішньо особистісні аспекти соціальної вразливості населення регіону криються у таких компонентах якості життя, як якість особистого життя (бідність, доходи/витрати, статево-вікова структура, захворюваність, тривалість життя, забезпеченість освітою, охороною здоров'я, житлом), якість сімейного життя (шлюбність, розлучуваність, народжуваність, міграція, показники домогосподарств), якість трудового життя (зайнятість, умови праці, безробіття, соціально-трудова відносина), якість суспільного життя (соціальний захист, соціальна інфраструктура, громадянське суспільство, економічний розвиток, злочинність, навколишнє середовище).

На засадах урахування зазначеного, є підстави для визначення наступних цільових орієнтирів (завдань) Програми подолання викликів соціальної

вразливості населення Карпатського регіону України в умовах війни та повоєнного відновлення, як:

- 1) стабілізація ринку праці, реалізація інтелектуально-кадрового потенціалу;
- 2) підвищення рівня та якості життя населення;
- 3) високий рівень соціальної інклюзії в умовах нової структури соціуму;
- 4) досягнення демографічної стійкості;
- 5) забезпечення природно-техногенної та екологічної стабільності;
- 6) гарантування безпеки споживання.

В сукупності реалізація цих завдань і забезпечить формування надійної системи соціальної резильєнтності населення Карпатського регіону України, здатної протистояти складним комплексним проблемам. Більше того, саме системний характер і підхід гарантує безпечний розвиток соціальної сфери областей регіону, захищеність і стійкість від сучасних загроз соціальній безпеці.

Невід'ємним та критично важливим компонентом Програми є закріплення основоположних принципів регіональної політики у сфері протидії викликам соціальної вразливості населення. Адже принципи слугують т. зв. критеріями обрання й ухвалення рішень суб'єктами формування й реалізації політики в цій сфері. Своєю чергою, склад і характер визначених принципів орієнтований на, по-перше, упровадження практики планування політики формування середовища високого рівня соціальної резильєнтності населення, включно зі забезпеченням постійності такої роботи; по-друге, досягнення її системності і комплексності, врахування всіх життєво важливих сфер та структурно-функціональних напрямів; по-третє, проактивну політику відносно попередження загроз і недопущення їх реалізації на противагу відшкодуванню вже понесених збитків, що змушує приділяти достатню увагу моніторингу середовища, прогнозуванню та ідентифікації потенційних ризиків і загроз, а також плануванню та втіленню в життя випереджальних дій, аби не допустити небажаних сценаріїв розвитку ситуації; по-четверте, унеможливлення девіантної поведінки представників бізнесу, громадськості, суспільства на загал; по-п'яте, забезпечення конкурентоспроможності ринків праці і продуктивної зайнятості, функціонуванні, реалізації функцій та завдань соціальної системи; по-шосте, гарантування безпеки людини як стратегічного імперативу функціонування і розвитку, ключового ресурсу відтворення всіх без виключення суспільних процесів.

Натомість, на сьогодні більшість зі вказаних принципів при формуванні й реалізації державної політики не ставляться в пріоритет, що призвело до розвитку надмірних диспропорцій у соціально-економічному розвитку, а у підсумку – рівня та якості життя. Соціальна нестабільність, яка проявляється у зростанні бідності (за доходами, незадовільними житловими умовами, захворюванням, заборгованістю та залежністю від субсидій, втратою майна чи джерел для існування), безробіття, зовнішньої міграції та внутрішнього вимушеного переміщення унаслідок війни, нині пронизує та має негативні наслідки на всіх базисних рівнях відносин, що становить пряму загрозу

подальшому сталому розвитку територій, життєспроможності окремих категорій населення та суспільних груп населення Карпатського регіону України.

Посилення соціальної нестабільності пригнічує суспільний розвиток, відтворення людського капіталу областей, формування середнього класу, призводить до погіршення інтелектуально-кадрового та в цілому ресурсного забезпечення, що обмежує потенціал повоєнного відновлення регіональних економік в умовах сучасних криз та глобальної нестабільності, веде до послаблення ресурсної спроможності та її неузгодженості з пріоритетами та завданнями соціальної політики захищеності і стабільності.

З боку практичної реалізації Програми подолання викликів соціальної вразливості населення Карпатського регіону України ключовим її елементом є напрями, за якими буде реалізуватися інструментарій (механізми, інструменти, засоби) політики. Логічно коли, при визначенні напрямів державного регулювання враховуються такі провідні аспекти, як системність комплексність, врахування всіх сфер та складових соціальної політики, а також їх відповідність визначеним завданням (цільовим орієнтирам) політики. Водночас, соціальна вразливість як ключовий фокус в системі соціальної політики, на разі, що на рівні центральних, що регіональних органів влади не визначений і системно не реалізується.

Напряма «Конкурентоспроможний ринок праці та зростання економічної активності».

Вагоме місце в системі регіональної соціальної політики займає якість трудового життя як окрема підсистема задоволення цілого спектру соціально-трудова потреба громадян в частині зайнятості, створення суспільних благ та послуг, саморозвитку і формування особистості, збільшення доходів, соціалізації і т. п. Однак, за теперішньої ситуації, у т. ч. через об'єктивні обставини негативних наслідків війни, ринок праці та сфера зайнятості в областях Карпатського регіону України функціонують не достатньо ефективно (посилення деструктивних змін у сфері зайнятості та дисбалансу ринків праці, скорочення робочих місць, зростання безробіття та відсутність роботи для ВПО, зниження рівня соціальної захищеності працівників (низький рівень оплати праці, поширення тіньових схем зайнятості), прекарізація, невідповідність обсягів і напрямів професійного навчання потребам ринку, недостатня якість професійної підготовки фахівців, неналежний рівень розвитку ринку праці та посилення структурних диспропорцій сфери зайнятості у сільській місцевості, відсутність інституційно-організаційного забезпечення функціонування нестандартної і віртуальної зайнятості), що слугує як безпосереднім чинником погіршення якості життя, так і призводить до активізації цілого комплексу інших детермінант дестабілізації соціальної, а через неї економічної й інших сфер регіону.

Західні, зокрема прикордонні, області України завжди вирізнялися вищою інтенсивністю міграційних процесів, що є одним із вирішальних факторів формування згаданих дисбалансів. Значний розрив спостерігається у забезпеченні робітничими кадрами, а потреби на регіональних ринках праці не

відповідають наявній пропозиції робочої сили.

Існуючі умови, які підсилюються негативними наслідками війни (зростання чисельності біженців та активізація зовнішньої трудової міграції населення, особливо молоді, інтелектуальних кадрів, високоспеціалізованих фахівців тощо), потребують критичної зміни підходу до формування й реалізації політики становлення конкурентоспроможного ринку праці та зростання економічної активності населення областей регіону.

Інструменти регіональної політики у визначеному контексті стосуються зокрема розвитку ринку новітніх форм зайнятості, а також стимулювання ініціативності населення до створення суб'єктів малого та середнього підприємництва, забезпечення організаційно-економічних і нормативно-правових передумов розвитку молодіжного бізнесу.

Інструментами удосконалення регіональної політики зайнятості мають стати:

- формування ринку (та нових доступних конкурентоспроможних робочих місць) віртуальної, креативної і неформальної зайнятості;
- підвищення конкурентоспроможності сфери нестандартної зайнятості;
- удосконалення системи зайнятості та створення конкурентоспроможних робочих місць у базових видах економічної діяльності;
- створення сприятливих умов для поживлення малого та середнього підприємництва передусім у галузях зеленої економіки, туризмі, сільському та фермерському господарстві;
- реалізація технологічної модернізації регіональних економік, створення науково-виробничих кластерів і R&D-центрів, мостових організацій, центрів трансферу інновацій;
- підвищення рівня комерціалізації наукових розробок, трансфер інновацій, розвиток високотехнологічних галузей економіки областей Карпатського регіону.

З метою стимулювання ділової активності населення, у т. ч. в цілях зниження рівня його міграційних аспірацій, а також послаблення викликів і загроз безробіття, зниження рівня доходів та бідності, необхідно реалізувати заходи орієнтовані на розвиток сектору мікро- та малого бізнесу засобами:

- створення консультативних центрів щодо створення бізнес-одиниць;
- реалізації програм покращання доступності фінансово-кредитних ресурсів для суб'єктів бізнесу;
- створення міських венчурних фондів
- розвитку інклюзивного, соціального й академічного підприємництва;
- забезпечення розвитку високотехнологічних і наукомістких виробництв).

Напрямок «Становлення системи збалансованої і якісної соціальної інфраструктури».

Соціальна резильєнтність населення охоплює різні аспекти соціально-економічного розвитку регіону та забезпечення населення соціальними й іншими послугами, з поміж яких провідне значення мають доступність і якість функціонування системи охорони здоров'я, якісна освіта, розвинене житлово-

комунальне господарство, ефективно функціонуючий транспорт і зв'язок, об'єкти торгівля та надання споживчих послуг, розвиток культури і побутового обслуговування населення. Відповідно, розвиток соціальної інфраструктури та ефективне функціонування її елементів має визначний вплив на соціальну стабільність та послаблення ймовірності посилення викликів і загроз соціальної вразливості.

В частині вдосконалення медичної інфраструктури проактивна регіональна політика передбачає становлення резистентної системи охорони здоров'я. Йдеться про її функціонування на засадах принципів сучасності й ефективності, своєчасності й оперативності, здатності швидко адаптуватися відносно протидії новим захворюванням, у т. ч. в умовах активізації пандемій, іншої глобальної нестабільності, загроз техногенного характеру. У європейській практиці такий підхід набув поширення у вигляді когнітивних технологій мереж управління здоров'ям, в основі яких – платформи цифрової комунікації, де сходиться й опрацьовується інформація зі застосуванням технологій Big Data, штучного інтелекту, приймаються персоніфіковані рішення відносно симптоматики, діагнозу та методів лікування і такі методи вже мають радикальний якісно позитивний вплив на способи взаємодії людей з елементами системи охорони здоров'я, технологіями в галузі автоматизації, машинного навчання та інформаційних зв'язків і комунікацій, підміняючи собою перший етап технологічного процесу лікування хворих, особливо на захворювання серця, гіпертензії, інсульту, ожиріння, раку, діабету тощо, забезпечуючи суттєве зниження смертності, а також посилення резилентності й ефективності регіональних систем охорони здоров'я в умовах сучасних пандемій та глобальної нестабільності.

Відповідно, необхідно активізувати заходи організаційного і інвестиційно-економічного характеру, спрямовані на реалізацію інформаційно-технологічних стартапів у сфері медицини та охорони здоров'я, кінцевим продуктом яких стануть нові інноваційні системи створення та розвитку когнітивних мереж управління здоров'ям населення областей Карпатського регіону України.

Напрямок «Сталий розвиток гірських і сільських територій».

Населення гірських та сільських (зокрема віддалених) територій в силу об'єктивно складніших умов для розвитку й функціонування загальної та соціальної інфраструктури, нижчої ділової активності, ймовірності стихійних лих і т. п. має додаткові виклики, що позначаються на послабленні його соціальної вразливості. Карпатський регіон України географічно представлений територією українських Карпат, Закарпаттям та Прикарпаттям, його області мають свої особливості у формуванні соціальної інфраструктури. Передусім це розташування значної частини населених пунктів на гірській території. Тому специфікою розвитку соціальної інфраструктури тут є віддаленість частини населених пунктів від адміністративних й економічних центрів, проблеми доступності до низки послуг соціального і економічного характеру для комфортної життєдіяльності. Особливості розвитку соціальної інфраструктури Карпатського регіону та їх вплив на якість життя населення безпосередньо

залежать також від клімату, зокрема погодних умов та природніх явищ.

Модернізація соціальної інфраструктури гірських та сільських територій областей Карпатського регіону України потребує реалізації інструментів регіональної політики за напрямками:

- покращення доступу населення гірських та віддалених територій до соціальної інфраструктури;
- ефективне використання оздоровчо-рекреаційного потенціалу українських Карпат;
- розвиток транскордонного співробітництва у сфері покращення соціальної інфраструктури та захисту довкілля;
- модернізація системи освітніх послуг регіону; перехід до smart-орієнтованого розвитку житлово-комунального господарства;
- покращення транзитного потенціалу територій Карпатського регіону;
- збереження та покращення культурного середовища.

Політика у руслі покращення доступу населення гірських та віддалених територій до соціальної інфраструктури передбачає реалізацію комплексу пов'язаних між собою заходів спрямованих на створення нових елементів інфраструктури, а також наближення існуючих в регіоні до населення, яке проживає на віддалених територіях і об'єктивно позбавлене можливостей користування всіма необхідними елементами соціального забезпечення.

Завдяки створенню та відновленню об'єктів соціальної інфраструктури у відділених населених пунктах українських Карпат у відповідності до стандартів сусідніх країн ЄС передбачається забезпечення належного доступу до отримання якісних європейського зразка соціальних послуг шляхом розширення, модернізації мережі та створення нових об'єктів соціальної інфраструктури.

Напрямок «Інтеграція ВПО та релокованого бізнесу».

З початку активної фази воєнних дій західні області України, зокрема Карпатського регіону, прийняли велику чисельність ВПО, значна частина яких оселилася в громадах. Велика кількість ВПО породжує низку проблем, зокрема низького рівня їх соціальної захищеності, фінансової вразливості, пошуку місця тимчасового перебування та істотного навантаження на соціальну інфраструктуру й економіку громад тощо. Відповідно, невирішення цих та інших проблем активізує загрози підвищення соціальної напруги та загостреної реакції на соціально-економічну неоднорідність суспільства, зниження якості послуг соціальної інфраструктури, особливо для постійного населення, поглиблення «розколу» суспільства.

З іншого боку, ВПО слід розцінювати як актив, додатковий потенційний ресурс соціально-економічного розвитку місцевих громад, ефективне використання якого мінімізує соціально-економічні виклики та одночасно гарантує позитивні ефекти, для забезпечення яких слід реалізувати ефективну регіональну політику, орієнтовану на:

- забезпечення зайнятості та самозабезпеченості ВПО;
- залучення фінансових і поведінкових активів ВПО у розвиток економіки та інфраструктури;

- реалізацію місцевих програм стимулювання бізнесу;
- організацію курсів навчання, підвищення кваліфікації, семінарів для ВПО;
- системне залучення ВПО до громадських проєктів, заходів у межах волонтерського руху;
- реалізацію транскордонних програм щодо фінансування бізнес- і соціальних проєктів ВПО.

Потрясіння внаслідок війни з РФ сповільнили не тільки розвиток, але призвели до соціально-економічного регресу багатьох регіонів, що стало справжнім екзистенційним викликом сьогодення. Збереження і ефективна реалізація потенціалу підприємницького сектору, капіталізація факторів виробництва є ключовими економічними чинниками відновлення соціально-економічного розвитку, забезпечення економічної стійкості регіонів і окремих територій країни. Умовою економічного поступу сьогодення є ефективна міграція (релокація, переміщення) бізнесу та його виробничого обладнання, устаткування, інших потужностей підприємств у більш безпечні, зокрема області Карпатського регіону України. Релокація елементів господарської системи країни слугує інструментом збереження ділової активності, креативності, акумулювання і комерціалізації нових технологій (інновацій), є фактором виробництва.

Інструменти підтримки та нівелювання загроз зниження ділової активності бізнесу в Україні і релокації підприємств до областей Карпатського регіону України в умовах війни та після її завершення варто виокремити за напрямками:

- імплементація мобілізаційно-партнерської моделі ведення бізнесу, згідно якої бізнес-одиниці стають партнерами держави у процесі забезпечення потреб населення одночасно зі збільшенням мобільності бізнес-процесів і адаптивності організаційно-підприємницьких структур;
- фінансово-організаційна допомога експортно-орієнтованим бізнесам, основним завданням яких в умовах війни є збільшення обсягів експорту задля зростання валютних надходжень. Серед заходів у цьому напрямі варто виділити: відновлення транспортної та логістичної інфраструктури (дороги, склади, пункти оформлення товару); створення резервних маршрутів, зокрема з переорієнтацією частини товаропотоків із моря на сушу;
- проведення активної роботи на предмет отримання фінансової допомоги з боку міжнародних інституцій; надання дозволу закордонним юридичним та фізичним особам інвестувати у воєнні облігації;
- максимальна цифровізація бізнес-процесів та залучення електронних сервісів, розширення функцій «Дія» у проєкції податкових ініціатив;
- посилення двосторонньої співпраці з країнами ЄС у частині тимчасового спрощення митних та дозвільних процедур.

Для релокованого бізнесу варто реалізувати заходи щодо організаційно-інституційного, фінансового та інформаційного забезпечення адаптації і розвитку підприємств. Це:

- спрощення процедури отримання бюджетної підтримки релокованого

бізнесу, зокрема запровадити єдине вікно отримання бюджетної допомоги релокованим підприємствам, яка буде фінансуватися за рахунок розміщення державних цільових військових облігацій чи спеціального фонду міжнародної допомоги на відновлення країни;

- розширення форм державного (регіонального, місцевого) замовлення на товари та послуги релокованих підприємств без складних довгострокових контрактів;

- надання різних форм і видів допомоги релокованим підприємствам: безповоротної фінансової допомоги виробничим підприємствам з місцевих бюджетів за умови створення нових робочих місць; ваучерної підтримки мікро- та малому бізнесу; фінансування витрат на закупівлю обладнання для легкої, харчової і машинобудівної промисловості;

- зменшення вартості або відтермінування оплати за оренду складських приміщень для релокованого бізнесу;

- створення промислових кластерів у регіоні, що дозволить підвищити економічну ефективність виробництва, продуктивність праці та рентабельність, полегшить доступ виробничих підприємств до висококваліфікованої робочої сили, послуг фінансово-кредитних і торговельних організацій, інфраструктурних і науково-освітніх ресурсів;

- надання податкових канікул для підприємств важкої, радіотехнічної та електронної промисловості, машинобудування (залізничне, авіаційне). Така ініціатива дозволить посилити промисловий потенціал регіону, ефективно капіталізувати фактори виробництва і забезпечити високу конкурентоспроможність регіону. Активна релокація промислових підприємств до областей на Заході України через декілька років дозволить трансформувати географію промислового потенціалу країни.

Напрям «Демографічний розвиток» (його пріоритети та заходи розкрито у п.р. 3.4 цього дослідження).

Напрям «Збереження екосистеми».

Ключове завдання регіональної політики у сфері збереження екосистеми є повноцінне узгодження та посилення дії екологічних й соціальних чинників забезпечення і соціо-еколо-економічного розвитку регіону, збереження біологічного різноманіття та мінімізація ризиків соціальної вразливості населення в частині інтенсивного, часто нераціонального використання природних ресурсів, антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, підвищення добробуту людей та забезпечення соціальної справедливості за одночасного покращення ситуації зі зайнятістю й доходами місцевого населення, розвитком приватного екологічно чистого і соціально відповідального бізнесу.

З огляду на специфіку Карпатського регіону України політика в цьому керунку має вестися за двома напрямками: (1) збільшення частки зеленої регіональної економіки, (2) реалізація природоохоронних заходів.

Під час реалізації комплексу заходів з розвитку галузей зеленої економіки важливо досягти завдань мінімізації та розподілу навантаження на природні екосистеми, захисту, збереження та відновлення навколишнього природного

середовища, сталого використання екосистемних послуг, запровадження обліку ресурсів екосистем задля планування процесів подальшого сталого розвитку територій регіону, формування екологічної культури населення та дбайливого ставлення до біологічних видів. Напрямами реалізації заходів підпрограми розвитку галузей зеленої економіки мають стати: зелена енергетика; зелене сільське господарство, а також міжгалузеві кластери; зелена промисловість; екологічно чистий транспорт; стійкий туризм; управління комунальними відходами.

Інструментами регіональної політики реалізації заходів у керунку забезпечення чистого та безпечного життєвого простору населення Карпатського регіону України мають стати:

- стимулювання будівництва (квартирні помешкання), виробництва (автономні житлові будинки) та придбання на території регіону смарт-, екологічно чистого, безпечного житла з автономним ресурсним забезпеченням та максимальною енергоефективністю за рахунок співставлення використання енергії зі заповненістю простору, «пристосування» споживання електроенергії до її дефіциту в режимі реального часу тощо;

- досягнення освітньої інклюзії – формування середовища доступності кожної людини не залежно від місця проживання, інших ознак, до системи освітніх послуг за допомогою використання засобів цифрових технологій з метою вироблення м'яких навичок задля максимальної адаптації до умов сучасного ринкового середовища засобами цифровізації освіти, адаптивного навчання та консультування, персоналізації та запровадження безперервності освіти й навчання;

- запровадження конкурентного ринку електричної енергії, реалізація пілотних проектів Smart Grid («розумних мереж»), які містять різноманітні оперативні та енергоощадні заходи, включаючи розумні лічильники, розумних споживачів, поновлювані джерела енергії та ресурси забезпечення енергоефективності;

- розвиток смартсистем гарантування громадської безпеки у життєвому просторі людини шляхом фінансово-бюджетної підтримки проектів з розвитку у населених пунктах регіону цифрових технологій безпеки, на кшталт, розумного вуличного освітлення, дронів для оцінювання ризиків й небезпек, Big Data запобігання злочинності, технологій сканування обличчя та номерних знаків, аварійних та акустичних датчиків ідентифікації аварійних та/чи небезпечних ситуацій, їх фіксування, поінформування тощо;

- поширення та вдосконалення технологій розумної мобільності населення (дорожнього руху громадського й приватного транспорту, швидкості й безпеки руху, усунення заторів, раціонального використання та онлайн-бронювання паркувальних місць, мінімізації викидів у атмосферне повітря, впровадження зручних способів і форм оплати за використання громадського транспорту в залежності від тривалості та довжини маршруту).

Напряма «Відповідальне споживання та виробництво».

Політика безпеки споживання як окремий напрям мінімізації ризиків і загроз соціальної вразливості та посилення соціальної стійкості в областях

Карпатського регіону України таргетована на імплементацію сучасних прогресивних практик європейського підходу до сталого розвитку. Це парадигма вертикально (рівні відносин: особа – домогосподарства – суб'єкти господарювання – громади – регіони – країна) і горизонтально (стадії суспільного відтворення: виробництво – розподіл – обмін – споживання) пронизуючої субсистеми задоволення потреб у самовідтворенні (нанорівень) головно через збереження здоров'я, надання благ суспільного характеру, як от – зайнятість, доходи, соціальні гарантії, відповідальна поведінка (мікрорівень), захист довкілля та внесок у соціально-економічний поступ, раціональне використання людського, природно-ресурсного та ін. потенціалу територій (мезорівень), забезпечення гармонійного й безпечного розвитку суспільства, економіки та довкілля (макрорівень) як імперативу сталого розвитку.

Актуальність реалізації заходів за цим напрямом підсилюється фактом того, що наявна на нині структура споживання у Карпатському регіоні зокрема та в Україні на загал не відповідає сучасним прогресивним практикам ЄС. Йдеться про дефіцит ресурсів та недосконалість споживчого кошика; домінування споживчих (особливо товарів першої необхідності) витрат у загальній структурі споживання домогосподарств; дуалізм ефекту збільшення видатків населення на охорону здоров'я, освіту та культуру; обсяги відходів утворюваних домогосподарствами й суб'єктами господарювання; використання бізнесом матеріально-технічної та техніко-технологічної бази здебільшого орієнтованої на максимізацію прибутків на противагу довгостроковому раціональному ресурсо ощадному та безпечному для навколишнього природного середовища господарюванню; нераціональний розподіл фінансово-ресурсного, інвестиційного та іншого забезпечення заходів обласних програм соціально-економічного, з одного боку, та збалансованого соціо-еколого-економічного, іншого боку, розвитку регіонів та країни.

Інструментарій регіональної політики забезпечення безпеки споживання доцільно узгодити з імплементацією європейських практик забезпечення безпеки споживання, соціально відповідального ставлення до планування діяльності на рівні т. зв. центрів формування споживання – особи, домогосподарств, суб'єктів господарської діяльності, територіальних громад, регіонів, країни загалом, а також ухваленням компромісних рішень на користь довгострокових цілей сталого розвитку суспільства, регіону й країни на загал.

Таким чином, необхідна реалізація заходів економічного, інституційного, організаційного, інформаційно-психологічного та іншого характеру, орієнтованих на досягнення наступних змін:

- на рівні особи, домогосподарств – розвиток культури та перехід до ціннісно-розумного споживання у руслі формування і реалізації людського капіталу (інвестиції в освіту, здоров'я, мобільність, досвід, мотивацію), обмеження непродуктивного та шкідливого споживання, забезпечення екології споживання (при обранні товарів, послуг та їх утилізації);

- на рівні суб'єктів господарювання – досягнення планомірного збалансованого зростання на засадах нарощування та ефективного використання інтелектуально-кадрового капіталу, ведення «чесного» бізнесу,

забезпечення ресурсо ефективного та чистого виробництва, дотримання технічних стандартів і регламентів, внеску в розвиток регіональної економіки та захист довкілля, покращення якості життя населення, розвитку внутрішнього ринку та підтримки здорової конкуренції;

- на рівні громад – забезпечення оптимального балансу між бюджетною стійкістю та стабільністю (як критерію фінансово-бюджетної спроможності підтримувати соціально-економічний поступ і безпеку розвитку територій), з одного боку, та інвестиціями (суттєво проактивніша політика) в охорону здоров'я, якісне харчування та систему споживчих послуг, житло і умови проживання, комунікації та зв'язок, доступ до цифрової інфраструктури та систем цифрової економіки й комунікацій, дозвілля і відпочинок, модернізацію ринку праці та створення нових конкурентоспроможних робочих місць, – з іншого;

- на рівні регіону – вирівнювання диспропорцій фінансово-ресурсного забезпечення програм і проєктів екологічної рівноваги й соціальної стійкості в системі політики зростання якості життя за територіями регіону; введення параметрів та індикаторів безпеки споживання до критеріїв оцінювання якості та ефективності заходів регіонального розвитку, у т. ч. за функціональними сферами та напрямками регулювання.

Регіональна політика подолання викликів соціальної вразливості населення в Карпатському регіоні має стати логічним доповненням загальнонаціональної стратегії соціальної стабілізації, яка орієнтована на євроінтеграційний вектор соціально-економічного поступу України. З огляду на це, як для України на загал, як і регіонів зокрема, надважливим завданням стає інтеграція в європейський економічний простір, коли одним з провідних напрямів реалізації цього завдання є забезпечення конвергенції в цілому соціальної системи та ринків, зокрема праці, з одного боку, а також стратегій та методів їх регулювання, з іншого боку, інституційного забезпечення цих процесів, підходів та засобів модернізації соціальної інфраструктури і, відповідно, досягнення на цих засадах сталого розвитку і безпеки. Активізації конвергентних процесів та їх інституційно-організаційного забезпечення слугуватиме створення і розвиток площадок комунікацій й співпраці партнерів з України та ЄС, у т. ч. для залучення необхідної підтримки і допомоги. Причому прикордонні з ЄС регіони можуть стати драйверами цих процесів, адже їх феномен в тому, що вони утворюють формальні і неформальні транскордонні системи у сфері торгівлі, логістики, міграції, культури і в інших видах активності. Саме на прикордонні найбільше відчутні нерівності соціально-економічного розвитку територій, і водночас процеси конвергенції можуть досягатися швидше. Збалансування нерівномірного розвитку регіонів завжди було пріоритетом державних стратегій України, однак механізми досягнення балансу різняться в залежності від чинників та умов, які впливають на формування міжрегіональних нерівностей.

Повноцінна й якісна реалізація заходів, а також досягнення мети та цільових орієнтирів політики подолання викликів соціальної вразливості населення Карпатського регіону України в умовах війни та повоєнного

відновлення потребує розуміння обсягів та джерел (обласні та місцеві бюджети; ресурси міжнародної технічної допомоги, суб'єктів господарювання; цільові фонди розвитку; альтернативні фінансові інструменти; громадська підтримка) формування її ресурсного, а також організаційного забезпечення, відповідальними за формування якого є обласні військові (державні) адміністрації та спеціально створені для реалізації Програми координаційні структури.

Невід'ємною в плані повноцінного функціоналу ефективної регіональної соціальної політики є функція контролю, реалізація якої потребує запровадження моніторингу індикаторів реалізації Програми та оцінки результатів її заходів, забезпечення внутрішнього фінансового контролю використаних фінансових ресурсів, а також звітування та громадського обговорення.

3.2. Удосконалення політики зайнятості та функціонування регіональних ринків праці

В умовах війни та її наслідків для ринку праці й сфери зайнятості областей Карпатського регіону України, органам державного управління та місцевого самоврядування слід активувати економічний інструментарій регулювання заради збереження ключових структурних характеристик ринку праці, існуючих робочих місць і можливостей для працевлаштування, самозайнятості, наявного людського і зокрема праце-ресурсного капіталу, однак і раціонального використання потенційно нових можливостей.

Стратегічними (орієнтирами) пріоритетами регіональної політики мають стати:

- вирівнювання дисбалансів регіональних ринків праці та стабілізація просторового розвитку економіки України;
- зниження рівня безробіття населення у регіонах із праценадлишковою кон'юнктурою;
- створення якісних безпечних робочих місць і залучення додаткових людських ресурсів у регіони із працедефіцитною кон'юнктурою;
- збалансування професійно-кваліфікаційних характеристик попиту і пропозиції праці;
- підвищення ефективності, безпечності та інклюзивності праці за рахунок забезпечення зайнятості та адаптації на ринку праці демобілізованих, ветеранів та інвалідів війни, осіб з інвалідністю, ВПО, зовнішніх реемігрантів;
- підвищення соціально-трудової захищеності найбільш вразливих категорій населення.

Інструментарій політики регулювання регіональних ринків праці і сфери зайнятості у контексті стабілізації просторового розвитку економіки України має орієнтуватися на подолання головних викликів, ризиків та загроз функціонування ринку праці і їх впливу на регіональну економіку. З такої

позиції інструменти регіональної політики доцільно формувати й реалізувати за напрямами:

1) *протидія наслідкам негативного впливу повномасштабної війни на ринок праці й сферу зайнятості*. Інструментами цього напряму слугують:

- створення нових робочих місць через поживлення місцевого економічного розвитку (засобами відкриття індустріальних парків, виробничо-складських та торговельних хабів; створення центрів акумуляції й ініціалізації нових бізнес-активностей, особливо у громадах віддалених від обласного центру та на сільських територіях);

- стимулювання дистанційних форм зайнятості з подальшим поверненням зовнішніх мігрантів (як умовних біженців від війни, так і трудових мігрантів) на попередні місця праці (через запуск механізмів реверсної трудової міграції та релокації бізнесу з-за кордону, розвиток сегменту ринку віртуальної і креативної зайнятості);

- посилення гнучкості ринку праці та оптимізація трудових відносин;

- стимулювання зайнятості ВПО (використання потенціалу ВПО та релокованого бізнесу через активізацію політики забезпечення ВПО зайнятістю, їх перекваліфікацію та адаптацію до місцевого ринку праці, підтримку в започаткуванні та розвитку власного мікро- та/чи малого бізнесу, зростання трудової мобільності ВПО);

- нарощення потенціалу саморегулювання ринку праці;

- ув'язка процесів релокації бізнесу та зайнятості на релокованих підприємствах;

- стимулювання поживлення економічної активності, розвиток малого бізнесу;

2) *формування потенціалу повоєнної відбудови регіональних ринків праці та створення нових можливостей для зайнятості і самозайнятості населення*. Інструментами цього напряму слугують:

- системна модернізація політики зайнятості населення та її економічного інструментарію (публічне та приватне інвестування у нові якісні робочі місця у стратегічних галузях і пріоритетних для місцевого (у т. ч. гірські, віддалені, сільські території) економічного розвитку видах економічної діяльності; державно-приватне партнерство в секторі розвитку інфраструктури; фінансово-податкові стимули для бізнесу при створенні нових робочих місць; розширення обсягів та можливостей регіональної й місцевої фінансово-кредитної підтримки соціально відповідального бізнесу (головно в частині державних гарантій за кредитами, пролонгування та/чи компенсації частини витрат на залучення фінансово-кредитного ресурсу); державні закупівлі; стимулювання імпортозаміщення та локалізації виробництва);

- проактивна економічна політика структурного реформування пропозиції праці (зі впровадженням економічних інструментів допомоги підприємствам у підвищенні кваліфікації професійно-технічного персоналу, використання можливостей та переваг, організаційно-управлінських засад колективно-договірного підходу для вирішення стратегічних завдань розвитку закладів та системи професійної (професійно-технічної) освіти (наглядові ради, громадські

формування, соціально-трудове та освітнє партнерство, залучення асоціацій роботодавців, використання інституту кваліфікацій, створення агентств координації і взаємодії, галузево-професійні експертні комісії, ради з розвитку кваліфікації та професійних навичок));

- пільгові умови зайнятості для найбільш постраждалих груп населення;

- покращення умов для відновлення економіки приймаючих громад;

- посилення інституційної спроможності ринку праці та соціального діалогу (формування засад та впровадження механізму функціонально-суб'єктної інтеграції його суб'єктів, як базових, так і залучення до цього процесу профспілок, бізнес-асоціацій, організацій роботодавців, профільних громадських організацій, наукових структур);

3) *подолання існуючих системних проблем і перешкод функціонування регіональних ринків праці.* Інструментами цього напрямку слугують:

- цифровізація СТВ, систем обліку і контролю (цифрова трансформація зайнятості і соціально-трудових відносин; перехід на електронні трудові книжки, ведення та зберігання електронної звітності в сфері зайнятості, оплати праці і т. п.);

- стимулювання переходу на формування гібридних робочих просторів та збільшення частки дистанційної зайнятості (організація і поширення таких практик в системі адміністративного персоналу, фахівців та службовців підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; надання ваучерів для суб'єктів господарювання, які залучають послуги консалтингу в сфері персонал-менеджменту; запровадження коефіцієнтів, понижуючих вартість комунальних, орендних та ін. послуг, у разі впровадження дистанційної зайнятості; підтримка діяльності бізнес-асоціацій та офісних центрів, які виділяють частину площ під коворкінги, мобільні робочі місця і т. п.);

- автоматизація виробництва, роботизація, діджиталізація зайнятості і СТВ (через розширення спектру та покращення доступності програм лізингу, зовнішньої технічної та фінансової допомоги, створення площадок (індустріальні парки, техніко-впроваджувальні промислові зони, кластери і т. п.) розміщення і розвитку роботизованих виробництв; покращення співпраці суб'єктів реального сектора регіональної економіки та ІТ-сфери (засобами створення венчурних фондів, фінансування стартапів, державно-приватного партнерства тощо);

- узгодження завдань та потенціалу розвитку ринку праці зі становленням Індустрії 5.0, смарторієнтованим регіональним розвитком (зі застосуванням можливостей регіональної інвестиційної, інноваційно-технологічної політики, модернізації регіональної промислової політики, реалізації програм смарторієнтованого регіонального та місцевого розвитку. У пріоритеті мають стати упровадження та розширення сфер застосування штучного інтелекту, машинного навчання, доповненої реальності, Інтернет-речей, сенсорів; практик активної підготовки фахівців таких професій, як тренери штучного інтелекту, дизайнери віртуальної та доповненої реальності, біо- та геноінженери, аналітики Інтернет-речей, розум-тренери і т. п.);

4) *нівелювання структурних асиметрій регіональних ринків праці.* Інструментами цього напрямку слугують:

- економічне стимулювання створення нових робочих місць, стандартизації їх якості та оплати праці узгодженої з її ефективністю;
- організаційно-економічні заходи з усунення асиметрій в системі колективно-договірного регулювання СТВ та розвитку ринку праці;
- стимулювання інклюзії бізнесу до розвитку системи підготовки фахівців, локальному рівні;
- подолання макроструктурних дивергенцій регіональних ринків праці України та ЄС, становлення і спільне регулювання розвитку транскордонного ринку праці.

3.3. Модернізація соціальної інфраструктури

Розвиток соціальної інфраструктури впродовж усіх років незалежно України відносили до пріоритетів державної і регіональної політики. Для його забезпечення, як правило, застосовувались програмно-цільові механізми та формувалось відповідне інституційно-правове середовище. Попри те, якість послуг інфраструктури залишалась низькою. Її розбудова супроводжувалась постійними порушеннями норм і стандартів. Як результат, будівництво великих інфраструктурних об'єктів та містобудування стали найбільш корумпованими сферами в Україні [58].

У Карпатському регіоні у політиці розвитку соціальної інфраструктури теж переважав програмно-цільовий підхід. На жаль, регіональний рівень не забезпечив прозорі механізми розвитку соціальної інфраструктури.

Суттєве зростання навантаження на всі сфери соціальної інфраструктури Карпатського регіону обумовлюють необхідність її модернізації. Пріоритети модернізації мають визначатись на основі *основних загроз і проблем розвитку соціальної інфраструктури регіону в умовах повномасштабної війни.* До них слід віднести:

- стрімко зростаючий попит на послуги соціальної інфраструктури в сегменті ринку нерухомості, що спричинило проблеми доступності житла для ВПО, мігрантів та постійного населення;
- високе навантаження на житлово-комунальне господарство і транспортну інфраструктуру, що призвело до зниження якості послуг для постійного населення;
- зростаюче навантаження на соціально-культурні об'єкти інфраструктури, зокрема освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, працевлаштування, що стало основним тягарем для персоналу в умовах збереження оплати праці на довоєнному рівні.

⁵⁸ Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України № 2322-IX від 20.06.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>

З іншого боку, такі зміни створили для регіону нові можливості. Карпатський регіон, попри виклики повномасштабної війни, отримав шанс стимулювати розвиток соціальної інфраструктури на новій якісній основі. Висока вартість оренди й купівлі житла в регіоні повинна відобразитись на розвитку інших сфер соціальної інфраструктури в умовах високого попиту на послуги. Тобто висока вартість житла має бути рушієм інфраструктурного розвитку навіть під час повномасштабної війни. Якщо військова ситуація не погіршиться, включно з ракетними обстрілами, то питання соціальної інфраструктури Карпатського регіону має бути головним об'єктом стратегування розвитку областей на коротко- і середньостроковий періоди. Карпатський регіон має стати прикладом впровадження прогресивних рішень розвитку інфраструктури, боротьби з корупцією, реалізації інфраструктурних проєктів громад та налагодження різних форм міжмуніципального співробітництва.

Пріоритети з модернізації соціальної інфраструктури Карпатського регіону, виходячи з тилкових можливостей та воєнного функціоналу, доцільно об'єднати за напрямками:

а) нормативно-правові вдосконалення:

- забезпечення прозорості реалізації регіональних програм розвитку інфраструктури шляхом опублікування їхнього змісту, паспортів бюджетної програми та звіту виконання на офіційних веб-сторінках;

- *активна участь у розробці Державної програми розвитку регіону Українських Карпат з врахуванням результатів досягнення Програми на 2020-2022 роки* [59], *включенням пріоритетів розвитку інфраструктури, що враховують специфіку високогірних (понад 600 м), гірських і низинних територій;*

- *активна участь у розробці макрорегіональної стратегії ЄС для Карпатського регіону з метою визначення пріоритетів розвитку інфраструктури гірських територій з важкою транспортною доступністю (відповідає цілям Державної програми розвитку регіону українських Карпат на 2020-2022 роки та Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки* [60]);

- *активна участь та взірцевий приклад щодо реалізації заходів Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки в частині захисту об'єктів культурної спадщини, адже регіон володіє значним історико-культурним потенціалом. Такими заходами згідно програми мають бути інвентаризація об'єктів культурної спадщини, забезпечення публічності електронного реєстру об'єктів культурної спадщини, розроблення історико-архітектурних опорних планів з межами використання зон охорони об'єктів культурної спадщини та ін.;*

⁵⁹ Про затвердження Державної програми розвитку регіону українських Карпат на 2020-2022 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 880 від 20.10.2019 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-rozvitku-regionu-ukrayinskih-karpat-na-20202022-roki-i201019>

⁶⁰ Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 408 від 14.04.2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-rozvitku-transkordonnogo-s140421>

- затвердження регіональних програм забезпечення антитерористичного та протидиверсійного захисту важливих державних об'єктів, місць масового перебування людей, об'єктів критичної й транспортної інфраструктури;

- перегляд регіональних програм підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» з додатковими можливостями для ВПО. У 2022 році в умовах воєнного стану було внесено зміни до програм у частині обсягів фінансування. ВПО визначено серед тих, хто може отримувати пільгові кредити на рівні з іншими групами населення. Натомість надання їм додаткових преференцій дозволить більше ефективно вирішувати проблему депопуляції сільських (у тому числі гірських) територій Карпат шляхом підтримки ВПО, які мають потенціал інтеграції;

- завершення розробки комплексних планів просторового розвитку територій громад як основи планування розвитку соціальної інфраструктури;

б) інституційні вдосконалення:

- активізація діяльності центрів стратегічного планування й розвитку міст – агенцій регіонального і місцевого економічного розвитку, громадських організацій загальнодержавного (Асоціація міст України, Українська асоціація районних та обласних рад, Асоціація просторових планувальників-Рада урбаністів Національної спілки архітекторів України та ін.), регіонального (Асоціація органів місцевого самоврядування «Євро регіон Карпати-Україна» та ін.) і місцевого (Інститут міста Львів та ін.) рівнів;

- підтримка ініціатив громадських організацій, що спрямовані на посилення співробітництва областей Карпатського регіону. Як приклад, проєкт «Сталий розвиток Українських Карпат» за ініціативи Української асоціації районних та обласних рад в рамках діяльності Ресурсного центру зі сталого місцевого розвитку у партнерстві з Польщею [61];

- стимулювання діяльності європейських об'єднань територіального співробітництва, що дозволить поєднати зусилля транскордонних громад у вирішенні проблем та розвитку інфраструктури (за прикладом об'єднання «Тиса», яке створене за участі громад Закарпаття 2015 року);

- забезпечення прозорості діяльності територіальних представництв Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України через утворення громадських рад;

- забезпечення прозорості діяльності управлінь Державної інспекції архітектури та містобудування України в областях (як нового «некорупційного» органу);

- посилення громадського контролю за природоохоронними заходами, техногенними впливами на екосистеми, наслідком чого є загрози інфраструктурним об'єктам (пріоритет – вирубка лісів);

в) розвиток інфраструктури воєнної економіки:

- створення мережі центрів ветеранського розвитку на базі закладів вищої освіти;

⁶¹ Сталий розвиток гірських територій Українських Карпат: Ресурсний центр зі сталого місцевого розвитку. URL: <https://rozvytok.in.ua/rozvytok-hirskykh-terytorii-ukrainskykh-karpat?lang=ukr&tip=osn&tipn=Page&page=1>

- підтримка громадських ініціатив допомоги ВПО. Наприклад, громадська ініціатива «Спадщина.UA», що передбачає викуплення старих будинків та їхню ревіталізацію;

- популяризація можливостей пільгового кредитування в рамках програми «ЄОселя», що реалізується в Україні з жовтня 2022 року. Станом на квітень 2023 року кількість виданих кредитів на Карпатський регіон складає менше 12 % з найнижчою кількістю для Чернівецької області – 7 кредитів (частка м. Київ та Київської області – майже 35 %) [62];

- активізація діяльності регіональних профспілкових організацій у представництві інтересів зайнятих сфер критичної і соціальної інфраструктури. Оголошення проблем має коруватись галузевими підрозділами обласних профспілок. Мотивація та належна оплата праці зайнятих у життєзабезпечуючих сферах під час війни та післявоєнної відбудови мають відповідати ролі даних сфер для суспільства й регіонів.

г) інформаційно-аналітичні вдосконалення:

- розробка методики оцінювання прозорості реалізації інфраструктурних проєктів з метою викорінення різних схем нецільового використання коштів;

- моніторинг інфраструктурної вразливості до природно-кліматичних впливів, особливо гірських громад, які потерпають від паводків й інших природних лих, та вироблення на цій основі регіональних планів інфраструктурної резилентності;

- моніторинг навантаження на соціальну інфраструктуру з врахуванням доступності послуг різним категоріям постійного населення (у тому числі особам з обмеженими можливостями) та з врахуванням додаткового навантаження з боку ВПО і туристів;

- моніторинг відповідності інфраструктури охорони здоров'я потребам воєнного часу, реабілітації військовослужбовців на засадах професіоналізму, гідності й поваги;

д) забезпечення інфраструктурної резилентності регіону:

- формування інфраструктурних резервів на випадок форс-мажорних обставин, наприклад, ліжкомісць у закладах охорони здоров'я при пандемії, необхідності надання послуг населенню з регіонів гірших безпекових умов;

- визначення додаткових заходів захисту населення та спеціальної соціальної інфраструктури в зонах спостереження (Бурштинська ТЕС і Калуська ТЕЦ Івано-Франківської області, Добротвірська ТЕС, Новороздільська ТЕЦ, Львівська ТЕЦ-1, Новояворівська ТЕЦ Львівської області, Дністровська ГАЕС і Дністровська ГЕС-1 Чернівецької області, Теремле-Ріцька ГЕС Закарпатської області, що входять до числа електростанцій України з найвищою потужністю).

Результативність регіональної політики щодо модернізації соціальної інфраструктури в значній мірі залежатиме від послідовності державної політики з постійним тиском з боку громадянського суспільства в реалізації потрібних реформ. Головні реформи полягають у боротьбі з корупційними практиками

⁶² «ЄОселя. URL: <https://ukrfinzhytlo.in.ua/>

розбудови соціальної інфраструктури, особливо в містобудуванні та будівельній сфері. Такими *пріоритетами національного рівня* мають бути:

- підтримка Громадської ініціативи «Rise» як новоутвореної коаліції міжнародних та громадських (як правило, антикорупційних) організацій, які готові включатись у процеси відбудови й модернізації України на засадах прозорості, конкуренції, сталості, координації, справедливості, інклюзивності, інформаційної публічності, нульової толерантності до корупції [63];

- створення *громадської антикорупційної ради при* Міністерстві розвитку громад, територій та інфраструктури України (за прикладом Міністерства оборони України, яке на тлі скандалів ініціювало даний процес у 2023 році з залученням представників різних громадських організацій);

- прийняття антикорупційної програми Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України;

- впровадження обов'язкової оцінки ефективності реалізації програм розвитку інфраструктури для подолання усталеної проблеми їхнього формалізму та непослідовності;

- реалізація проекту «Розроблення комплексної системи моніторингу післявоєнного відновлення на основі відкритих даних», який координує Міністерство цифрової трансформації України (проект Плану Відновлення України). У 2023 р. розпочалась робота над розробкою системи DREAM – екосистеми управління відбудовою інфраструктури (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management), яка поєднує інформацію Єдиного веб-порталу використання публічних коштів Spending, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, ДІА, Prozorro (вже функціонують), а також Реєстру пошкодженого та знищеного майна, Геоінформаційної системи, Галузевої системи управління відбудовою інфраструктури, які заплановано створити [64];

- забезпечення публічності інформації щодо витрат на інфраструктурні проекти на Єдиному веб-порталі використання публічних коштів [65]. У Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 роки передбачено такі заходи щодо інфраструктури доріг, відтак публікування інформації слід забезпечити для всіх проектів;

- удосконалення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва (ЄДЕССБ) з громадським контролем будівельної діяльності (передбачено в Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 рр.);

- відновлення роботи й публічності веб-ресурсу «Відкрите просторове планування» (pMap);

- *продовження роботи порталу Національної інфраструктури геопросторових даних, який наразі є в «пілотному статусі» через завершення реєстрації та внесення даних усіх територіальних громад України;*

- *введення в експлуатацію Єдиного електронного містобудівного кадастру (передбачено в Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 роки).*

⁶³ RISE Ukraine. URL: <https://www.rise.org.ua/ua#principles>

⁶⁴ DREAM. URL: <https://dream.gov.ua/>

⁶⁵ Єдиний веб-портал використання публічних коштів. URL: <https://spending.gov.ua/new/>

Заходи з цифровізації реєстрів, містобудівної документації, систем контролю й моніторингу забезпечать незворотній процес переходу державної політики в сфері розбудови інфраструктури на прозорі умови та сформує сприятливі засади для реалізації регіональної й місцевої політики зниження соціальної вразливості населення у проєкції якості соціальних послуг.

3.4. Засоби посилення демографічної стабільності

Російсько-українська війна спричинила значні зміни в усіх сферах життя країни, значно поглибивши існуючу демографічну кризу в Україні та її регіонах. Ефективним інструментом для стабілізації чисельності населення та формування стійких його демовідтворювальних та соціально-економічних структур має бути стратегічне планування демографічного розвитку регіонів України на засадах демографічної стійкості і соціальної резильєнтності. Розроблення й реалізація усього спектру заходів демографічної та соціально-економічної політики (економічних, адміністративно-правових, виховних, пропагандистських) повинні у тривалій перспективі забезпечити демографічно стійкий розвиток у напрямку стабільного населення, пом'якшення дисбалансів у статеві-віковій, соціально-економічній, територіальній структурах.

Чисельність наявного населення Карпатського регіону України на 01.01.2022 р. складала 5 965 тис. осіб (14,5 % населення України). Загалом демографічну ситуацію в регіоні до повномасштабного вторгнення росії можна охарактеризувати як відносно несприятливу, хоча в порівнянні з іншими макрорегіонами країни регіон мав кращі основні показники демовідтворення. Темпи скорочення чисельності населення регіону в 2015-2017 рр. були в 3-5 разів меншими за аналогічні темпи в країні загалом (0,07-0,14% та 0,39-0,47% відповідно) [66]. Однак у 2019–2021 рр. різниця суттєво зменшилась – до 1,5-1,7 разу.

Незначний природний приріст населення у Карпатському регіоні України на початку 2010-х рр. змінився у 2015 р. на постійно зростаюче природне скорочення – за останні 7 років сумарно на 141,8 тис. осіб, з яких половина – за 2020 і 2021 рр. Це скорочення не компенсовувалося міграційним приростом населення (офіційно зареєстрованих +16,8 тис. осіб за цей само період), а навпаки, посилювалося відтоком трудових та освітніх мігрантів, що попри свій сезонний і, здебільшого, циркуляційний характер з часом призводила до усталення економічних, трудових, родинних чи інших зв'язків та, як наслідок, еміграції.

Статеві-вікова піраміда населення регіону вказувала на те, що найближчими роками природне скорочення чисельності населення триватиме. Чисельність населення у старших вікових групах переважала над числами населення у молодшому працездатному (водночас дітородному) віці, та над числами дітей віком до 5 років. Процес старіння населення регіону є повільним,

⁶⁶ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

але незворотнім у найближчій та середній перспективі. В економічному сенсі це означає зростання демографічного навантаження працездатного населення людьми похилого віку.

Головною причиною скорочення населення було зменшення народжуваності. Сумарний коефіцієнт народжуваності за 2015-2021 рр. у регіоні різко впав з 1,6 до 1,3 народження в середньому на 1 жінку (для забезпечення простого відтворення населення потрібно, щоб цей показник був на рівні 2,15). Зменшився також показник чисельності дітей (у віці 0-14 рр.) у розрахунку на 100 осіб у віці 65 і старше – від 127 до 119.

Отже, до повномасштабного вторгнення головними проблемами демографічної стійкості Карпатського регіону України були збільшення темпів скорочення населення, стрімке зниження народжуваності, прискорення старіння населення, деформація його вікової структури, відповідно зменшення частки економічно активного населення, що створює ризики значного дефіциту робочої сили на ринку праці та загалом соціально-економічного розвитку регіону в середньо- та довгостроковій перспективі.

Повномасштабна війна Росії проти України зумовила нові та загострила існуючі виклики демографічного розвитку Карпатського регіону. Головним викликом демографічної стійкості є передусім спровокована війною *зовнішня міграція*. Попри розуміння відсутності прямої загрози вторгнення військ агресора на територію регіону, частина мігрантів з Карпатського регіону України утримуються від повернення додому через ризики ракетних обстрілів, блек-ауту та загалом післявоєнної соціально-економічної кризи. Важливими чинниками їхнього неповернення є наявність численних трудових мігрантів, що перебували там ще до повномасштабного вторгнення. Вони посилюють здатність новоприбулих швидко адаптуватися у приймаючій країні, покращують можливості їхньої зайнятості на ринку праці, навчання дітей у школах та інших закладах освіти. У випадку затяжної економічної кризи в країні за умов ймовірної повоєнної відкритості кордонів, зокрема з Польщею, іншим викликом демографічної стійкості в регіоні є *відтік* найбільш мобільної та підприємливої частини суспільства (*молоді та населення середніх вікових груп*, чисельність яких водночас безпосередньо формує рівень народжуваності). Зокрема, проблемою може бути повоєнне возз'єднання українських сімей не в Україні, а за кордоном. За такого сценарію значно загостриться проблема *старіння населення* та пов'язане з нею демографічне навантаження.

Іншим викликом для регіону є масштабна *вимушена внутрішня міграція*. Карпатський регіон відчув колосальний приплив внутрішньо переміщених осіб, що створило значний тиск та житлову сферу та соціальну інфраструктуру. Внаслідок виїзду більшості з них станом на 30 квітня 2023 р. зареєстровано 594,76 тис. ВПО⁶⁷, частина з яких внаслідок втрати житла та роботи після закінчення війни залишиться тут на постійне місце проживання. Для демографічної сфери регіону такий наслідок може оцінюватися як позитивний,

⁶⁷ Україна – Базове Територіальне Оцінювання Зареєстрованих ВПО (районний рівень) – Раунд 23 (April 2023). MOM: портал. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-bazove-teritorialne-ocinyuvannya-zareestrovanih-vpo-rayonniy-riven-raund-23-april>

однак він не може змінити тенденції погіршення процесів демовідтворення в регіоні. Наявність сотень тисяч ВПО зумовило зростання чисельності соціально вразливих верств населення.

Безпосередньо спровокованим війною викликом демографічної стійкості Карпатського регіону України є ситуативна *деформація статевої та шлюбної структури* населення працездатного (і репродуктивного) віку. Виїзд жінок та залученість здебільшого чоловіків до збройних сил посилюють темпи *зниження народжуваності*. Нормалізація цієї структури прямо пропорційно залежить від тривалості війни та темпів економічного відновлення.

Іншими викликами внаслідок війни є *зростання числа ветеранів війни*, збільшення чисельності *неповносправних* (з числа ветеранів та ВПО), зростання *кількості неповних сімей* (одиноких матерів чи батьків). Суттєвим є також вплив війни на *фізичний та психічний стан здоров'я населення*, що безпосередньо впливає на *рівень смертності* й, відповідно, чисельність населення регіону.

Загальна макроекономічна ситуація, втрата чи суттєве звуження джерел існування, інфляція, локальні секторальні кризи та інші чинники суттєво знизили якість життя в регіоні, а передусім соціально вразливих його верств – дітей, людей похилого віку, сімей з дітьми, неповносправних, самотніх, непрацездатних тощо. Більше того, військова ескалація зумовила перехід до категорії вразливих верств багатьох людей, котрі перед вторгненням росії до таких не належали. Це відбувається через загибель близьких родичів, зокрема, втрату годувальника сім'ї, каліцтво, погіршення здоров'я, втрату житла, всього майна чи значної його частини, втрату роботи, бізнесу, інші економічні збитки, неможливість повноцінного навчання, емоційно-психологічні порушення тощо.

Сучасна війна суттєво загострила демографічну кризу в регіоні, а викликаний нею комплекс наслідків збільшують чисельність різних вразливих у соціальному та економічному відношеннях категорій населення. В Україні на сьогодні залишається чинною розроблена ще у 2006 р. Стратегія демографічного розвитку до 2015 р. [68], основні положення якої не враховують сучасних викликів, а наявність у завданнях значної кількості пріоритетних напрямів фактично розпорошують зусилля центральних та регіональних органів влади.

Для досягнення позитивних змін у перебігу більшості демографічних процесів потрібна тривала дія відповідних чинників. Тому ефективність демографічної та соціально-економічної демографічно орієнтованої політики, виражена у поліпшенні певних демографічних показників, відчувається, як правило, у середньо- та довгостроковій перспективах. Можливості регіональної влади стосовно покращення демографічної стійкості регіону полягають передусім у поліпшенні середовища проживання населення, створення сприятливих соціально-економічних умов, відповідної житлової, соціальної (насамперед медичної та освітньої), транспортної інфраструктури, що

⁶⁸ Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. N 879. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF#Text>

стимулюватиме людський розвиток загалом, в т. ч. позитивно впливатиме на демографічну поведінку мешканців регіону, зокрема, в частині прийняття рішень про народження дітей.

На регіональному рівні у прийнятих у 2019-2020 рр. Стратегіях областей Карпатського регіону (на 2021-2027 рр.) [69] головними цілями є розвиток людського капіталу та поліпшення якості життя населення. В областях регіону діяла та діє низка комплексних галузевих програм, програм регіонального розвитку, розвитку освіти, підтримки молоді тощо. Основні заходи, що реалізовувалися за цими програмами, були спрямовані на покращення умов для людського розвитку: функціонування сфери охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, поліпшення інфраструктури, транспортної доступності.

Скорочення чисельності населення Карпатського регіону України має стійку тенденцію. Незворотнім є процес старіння населення, що в економічному сенсі, з-поміж іншого, означає скорочення частки працездатного населення за рахунок постійного переважаючого чисельності тих, хто виходить з працездатного віку над чисельністю тих, хто в нього входить. Враховуючи ці тенденції, стратегічною пріоритетною ціллю демографічної політики має бути підвищення народжуваності (пронаталістська політика). Підтримуючим чинником на регіональному рівні є створення умов для забезпечення двох базових потреб сім'ї – житла та зайнятості. У Карпатському регіоні України діють регіональні програми забезпечення житлом, однак вони стосуються лише окремих категорій населення та мають обмежені бюджети. Зокрема, у Львівській області діє Комплексна програма надання житлових кредитів окремим категоріям громадян у Львівській області на 2021–2025 роки (2021), в якій передбачено 2 напрямки: «Підтримка індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» і «Забезпечення молоді житлом у Львівській області». На 2021 р. за цими напрямками було виділено лише 4,573 млн грн, що повинно було забезпечити будівництво (чи його завершення) 13 будинків у селах та придбання 2 квартир. На 2022 р. було виділено 1,92 млн грн, а на 2023 – 1,215 млн [70].

За умови залучення більших ресурсів ця програма може бути ефективною, адже умови надання житлових кредитів мають чітко пронаталістський характер: позичальник, що має 1 дитину, звільняється від сплати відсотків за користування кредитом, позичальнику з 2 дітьми, крім цього, за рахунок бюджетних коштів погашається 25 % від суми зобов'язань за кредитом, з 3 і більше дітьми – 50 %. Відсотки за користування кредитом також

⁶⁹ Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021–2027 років. Затверджено рішенням обласної ради 20.12.2019 №1630 (зі змінами, внесеними рішенням обласної ради від 01.10.2020 № 1840). URL: <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/201001-1840p.pdf>; Стратегія розвитку Івано-Франківської області на 2021-2027 роки. Затверджена рішенням обласної ради від 21.02.2020 № 1381-34/2020. URL: <https://www.if.gov.ua/strategiya-rozvitku-ivano-frankivskoyi-oblasti>; Стратегія розвитку Львівської області на період 2021-2027 років. URL: <https://loda.gov.ua/documents/49999>; Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2027 року. 04.02.2020. URL: <https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/strategia-chernivetska-2027.pdf>

⁷⁰ Про внесення змін до Комплексної програми надання житлових кредитів окремим категоріям громадян у Львівській області на 2021 – 2025 роки. Додаток 4 до розпорядження начальника обласної військової адміністрації від 13.12.2022 № 719/0/5-22ВА. <https://loda.gov.ua/documents/49892>

не нараховуються учасникам АТО/ОСС, військовослужбовцям.

Схожа програма діяла в Закарпатській області, однак вона стосувалася лише окремих категорій населення – Комплексна соціально-економічна програма забезпечення молоді, учасників АТО/ООС та ВПО житлом у 2018-2022 роках. На її реалізацію у 2018 р. було виділено 19 млн грн, які спрямовувалися на житлове кредитування, зокрема, на оплату першого внеску, а також на виявлення придатних для будівництва житла земельних ділянок, завершення розпочатих будівництв, виявлення гуртожитків, що використовувалися не за призначенням.

Регіональна політика зайнятості здійснюється обласними та районними центрами зайнятості, однак важливими в цьому напрямі є ініціативи регіональної влади стосовно мікро-, малого та середнього підприємництва. Зокрема, йдеться про поширення практик сімейного фермерства, розвиток інституцій підтримки бізнесу, розширення мережі об'єктів ринкової, фінансової та інформаційної інфраструктури на сільських територіях, впровадження несільськогосподарських видів економічної діяльності на сільських та гірських територіях, що в сукупності дасть змогу запобігти скороченню там чисельності населення. Важливим пронаталістським напрямом у діючій Стратегії розвитку Львівської області є модернізація сімейної політики у напрямі створення сприятливих умов для поєднання зайнятості з народженням і вихованням дитини. Одним з важливих заходів було створення у дитячих закладах освіти груп з гнучким графіком роботи.

Окрема категорія регіональних програм орієнтована на вирішення проблем соціально вразливих верств населення: учасників (ветеранів) АТО/ООС та членів їхніх сімей, ВПО, малозабезпечених, осіб з інвалідністю, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Зокрема, стосовно учасників АТО/ООС на регіональному рівні проводилася їхня медико-психологічна реабілітація, надавалася фінансова підтримка, забезпечувалися друк та розповсюдження інформаційних матеріалів із переліком всіх послуг і допомог, гарантованих державою. Окремі заходи інформаційного характеру стосувалися сімейної та гендерної політики, протидії торгівлі людьми та домашньому насильству.

У сфері охорони здоров'я та освіти переважали заходи з покращення інфраструктури: будівництво та ремонт дитячих садків, ремонт шкіл, лікарняних закладів, закупівля нового обладнання тощо. Цікавою є спроба впровадження у Чернівецькій області т. зв. «університету третього віку», що покликаний підвищити рівень життєвих компетенцій людей літнього віку.

Загалом заходи регіональної політики, що можуть сприяти посиленню демографічної стійкості, спрямовувалися на вирішення поточних проблем окремих вразливих верств населення, що є важливим з погляду соціального розвитку та суспільного добробуту. Окремі напрями політики мають чіткий пронаталістський характер, однак їхня реалізація фактично не впливає на демографічну ситуацію, оскільки виділені кошти регіональних бюджетів дають змогу профінансувати лише незначну кількість таких заходів.

Першочерговим завданням є розробка нової Стратегії демографічного

розвитку України на середньо- та довгострокову перспективи з урахуванням воєнних та післявоєнних умов. На відміну від попередньої Стратегії, слід чітко визначити головну мету, на реалізацію якої повинні бути спрямовані усі заходи демографічної й демографічно орієнтованої соціально-економічної політики. Вагомі та стійкі результати можуть бути отримані за умов узгодженості та взаємодоповнення демографічної та соціально-економічної політики на державному, регіональному та місцевому рівнях у відповідних стратегічних та програмних документах. Тобто лише узгоджена діяльність державних і регіональних органів влади, місцевого самоврядування може забезпечити досягнення цілей поліпшення демографічної ситуації.

Головні ризики демографічної стійкості України та її регіонів – це падіння народжуваності та втрата населення через міграцію. Повернення вимушених мігрантів є радше операційною ціллю, зусилля для досягнення якої мають докладатися як у воєнний час, так і відразу після завершення війни. Оскільки деяка частина мігрантів не повернуться (можна припустити, що частка реемігрантів обернено пропорційно залежить від тривалості війни), фактично Україні не вдасться відновити ту чисельність населення, що була перед вторгненням 24.02.2022 р. Області Карпатського регіону теж відчули відтік мігрантів за кордон, проте кількісно це компенсувалося приїздом ВПО, що, однак, не впливає на перебіг процесів демовідтворення.

Демографічна стійкість у демовідтворювальних параметрах – це передусім стабільна чисельність населення (нульовий загальний приріст) та баланс статево-вікових структур. Враховуючи ситуативність міграційної компоненти формування чисельності населення, головною стратегічною ціллю демографічної політики України важливо визначити зростання народжуваності. Поліпшення демографічної ситуації не може бути здійснено у короткостроковій перспективі, це – довготривалий цілеспрямований процес зміни демографічної поведінки в частині збільшення народжень, що за умов зваженої міграційної політики у короткостроковій перспективі дасть змогу сповільнити темпи скорочення чисельності населення, а в середньо- та довгостроковій – може стабілізувати чисельність населення, збалансувати його вікову структуру, уникнути диспропорцій на ринку праці та, відповідно, підвищити соціальну резильєнтність. Тобто демографічна політика України та її регіонів передусім повинна бути *пронаталістською і просімейною*.

Тому головні зусилля демографічної політики вважаємо за потрібне спрямувати на підтримку сімей з метою збільшення народжуваності. Діючі в областях Карпатського регіону України програми підтримки сім'ї, не є комплексними та не стимулюють прийняття репродуктивних рішень. Найчастіше вони зосереджуються на підтримці сімей чи окремих категорій населення, що опинилися в скрутному становищі. Польський досвід свідчить, що така вибірковість є неефективною⁷¹. Підтримка передусім сімей з низькими доходами підштовхує їх до тіньової зайнятості чи відмови від пошуку роботи.

⁷¹ Światłowski, Bartosz. 6. Polityka demograficzna / Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – wybrane zagadnienia. С. 146–147. URL: <https://www.uj.edu.pl/documents/123362602/85075ad6-2438-467f-ba5c-6652695b20b4>

Внаслідок обмеженості ресурсів, регіональні та місцеві органи влади не можуть значним чином вплинути на поліпшення демографічних показників, багато заходів мають інформаційно-пропагандистський характер.

Прямі заходи стимулювання народжуваності (грошові виплати при народженні дитини) є важливим та дієвим інструментом, однак вони дають ефект передусім у нижчих дохідних групах суспільства, що загалом не сприяє підвищенню якості їхнього життя. Розмір такої допомоги повинен покривати передбачувані витрати, пов'язані з задоволенням потреб розвитку дітей (освітні, культурні, відпочинкові тощо).

Головною економічною перешкодою для народження дітей є ризик зниження добробуту сім'ї, а у випадку великої кількості дітей – ризик бідності. Поява дитини у сім'ї, особливо другої чи третьої, різко збільшує сімейні видатки при зменшенні доходів, як правило, в матері. Зростання витрат на утримання дитини не покривається відповідними соціальними виплатами. Також актуальним стає збільшення житлової площі. Тому першочерговими заходами просімейної політики є підтримка у вирішенні проблем з житлом та зайнятістю. Ця підтримка має переконати сім'ї в тому, що з народженням дитини якість їхнього життя не погіршиться.

Питання житла та зайнятості є ключовими для вирішення інших проблем демографічної стійкості – повернення вимушених мігрантів, інтеграція ВПО, забезпечення потреб військових та членів їхніх сімей. На сільських територіях ключовими заходами є розроблення чи удосконалення генеральних планів розвитку поселень та громад, упорядкування земельних ділянок, першочерговість розробки планів індивідуальної житлової забудови тощо.

Важливою є інституційна складова демографічної політики. Одночасна реалізація демографічної політики на рівні держави, регіонів і громад – це перевірений досвід держав ЄС. Реформа децентралізації в Україні довела, що регіональні органи влади та органи місцевого самоврядування здатні виконувати функції, які до цього були виключно повноваженнями центральних органів влади.

Можливості органів місцевого самоврядування передусім полягають у створенні сприятливого середовища людської життєдіяльності. В компетенцію влади на рівні громади входить багато питань, які впливають на формування сімей та їхні прагнення до народження дітей: охорона здоров'я, соціальна допомога, дошкільні початкові заклади, управління нерухомістю, управління земельними ресурсами, місцевий громадський транспорт, захист навколишнього середовища, комунальне житло, освіта й культура, заклади фізичної культури і туризму, у тому числі зони відпочинку та спортивні споруди, утримання об'єктів і споруд комунального призначення, адміністративних приміщень, реалізація програм стимулювання громадянської активності, співпраця та діяльність громадських організацій тощо. Рівень сприятливості середовища визначає демографічну привабливість громади для проживання, навчання і роботи, що в майбутньому може створити певну конкуренцію між громадами. Роль регіональної та місцевої влади полягає також у тому, щоб постійно вдосконалювати механізми співпраці з іншими

зацікавленими сторонами в регіоні, а також з сусідніми регіонами з метою виявлення та використання потенціалу розвитку.

Відповідно до бажаної стратегічної цілі регіональні стратегії та програми повинні мати чітку демографічну спрямованість і бути орієнтованими на підвищення демографічної привабливості регіону, збільшення кількості робочих місць, активізацію підприємництва мешканців регіону, адаптацію освітньої пропозиції до потреб ринку праці та вдосконалення практичних навичок учнів та студентів, розширення доступу до закладів дошкільної освіти, розвиток відповідної інфраструктури, створення умов для професійного та сімейного життя, протидію безробіттю та активізацію регіональних ринків праці. Прикладом такої програми може бути комплексна Програма особливої демографічної зони до 2020 р. «Опольське для сім'ї»⁷², що містить комплекс заходів, об'єднаних головною ціллю – зміцнення та використання демографічного потенціалу Опольського воєводства. Чотири тематичні пакети програми визначали її пріоритетні напрями: «Робота – безпечна сім'я», «Освіта і ринок праці», «Ясла та дошкільний заклад», «Золота осінь». З-поміж інших результатів, реалізація цієї програми сприяла збільшенню сумарного коефіцієнту народжуваності в Опольському повіті з 0,97 у 2011 р. до 1,6 у 2019 р. Досвід реалізації демографічної політики в Польщі вказує на доцільність залучення до діяльності місцевих громадських структур, неурядових організацій, громадських рухів, релігійних об'єднань, профспілок, роботодавців та їхніх об'єднань, наукових установ⁷³.

Довготривала та послідовна демографічна політика може уповільнити темпи скорочення чисельності населення, а в середньо- та довгостроковій перспективах сприятиме його стабілізації та структурному збалансуванню.

Програмно-цільовий підхід до реалізації окремих заходів демографічної політики стосується визначених верств населення, зокрема, найбільш соціально вразливих, тому вагомих результатів в частині зміцнення демографічної стійкості регіонів від них очікувати не варто. Однак з-поміж зазначених у стратегіях та програмах регіонального розвитку заходів є такі, що з огляду на свій просімейний та пронаталістський характер можуть бути перспективними у разі залучення більшого обсягу фінансування та створення накопичувального і відновлюваного інвестиційного ресурсу. Це напрям «Підтримка індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім».

Прямий та опосередкований вплив на демографічні процеси можуть мати проекти, спрямованих на покращення середовища людської життєдіяльності у різних регіонах і типах поселень. В ЄС добре розроблений механізм фінансування через європейські структурні фонди (ESI), зокрема Європейський соціальний фонд плюс (ESF+), Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільської місцевості (EAFRD) і т. д. З 2018 р. держави ЄС визначають необхідність посилення фінансування через ESI проєктів, спрямованих на вирішення демографічних проблем, а саме старіння і втрат населення,

⁷² Opolskie dla Rodziny. Program Specjalnej Strefy Demograficznej w województwie opolskim do 2020 roku. Opole, 2014. URL:

⁷³ Strategia Demograficzna 2040. C.66. <https://www.gov.pl/attachment/e3a903eb-b93d-47e2-8407-b819652795ea>

демографічного навантаження, нездатності окремих регіонів залучати та утримувати людський капітал, що затверджено в окремій резолюції при визначенні пріоритетів посилення економічної, соціальної і територіальної згуртованості ЄС⁷⁴.

Індикатори зміцнення демографічної стійкості залежать від стратегічної мети демографічної політики загалом (держави чи її регіонів). Загалом їх можна поділити на 2 групи: безпосередні індикатори демографічної стійкості (конкретні демографічні показники) й індикатори зміни середовища людської життєдіяльності, що сприяють демографічній стабільності.

Стосовно перших на сьогодні недоцільно встановлювати конкретні числові бажані значення. В умовах відсутності обліку демографічних процесів (з лютого 2022 р.) та розрахунку будь-яких показників (навіть чисельності населення), можна говорити лише про бажаний напрям їхньої динаміки. Результатом може бути позитивна динаміка показника або сповільнення темпів його зниження. Варто також пам'ятати, що більшість демографічних процесів, що фіксуються динамікою відповідних індикаторів, залежать від тривалого впливу різних чинників, тобто їхня зафіксована зміна не обов'язково буде зумовленою впливом проведених заходів. Про це свідчить наприклад, той факт, що одним із індикатором попередньої Стратегії розвитку Львівської області на період до 2020 року⁷⁵ було визначено рівень смертності населення, якого планувалося досягнути на рівні 11,7‰ у 2020 р., натомість, незважаючи на проведені заходи, смертність зросла до 13‰⁷⁶. В цьому випадку доцільне порівняння досягнутих результатів не стільки з попередніми (базовими), скільки з прогнозованими (якщо, звісно, такі є) на період фіксації цих результатів. Менш залежними від тривалості впливу можуть бути рівень народжуваності, міграційні індикатори, смертність від окремих хворіб тощо.

Головні індикатори, що можуть вказувати на траєкторію демографічної стабільності, такі: зниження темпів скорочення чисельності населення; збільшення сумарного коефіцієнту народжуваності; збільшення коефіцієнту природнього приросту; позитивне міграційне сальдо; збільшення очікуваної тривалості життя. Відслідковування динаміки цих показників є радше моніторинговою функцією, а не фіксацією впливу заходів на покращення конкретного демографічного показника.

До других індикаторів, що вказують на зміну середовища забезпечення демографічної стійкості, можна віднести: підвищення рівня охоплення дітей закладами дошкільної освіти (міська/сільська місцевість); зміна кількості сімей, що скористалася кредитними пропозиціями з будівництва та придбання житла; зміна кількості виділених земельних ділянок під забудову молодим сім'ям та сім'ям з дітьми; зміна частки побудованого житла, переданого молодим сім'ям

⁷⁴ Report on strengthening economic, social and territorial cohesion in the European Union: the 7th report of the European Commission. Committee on Regional Development. 5.4.2018 - (2017/2279(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0138_EN.html?redirect

⁷⁵ Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року. Затверджена рішенням обласної ради від 29.03.2016 № 146 .

⁷⁶ Стратегія Львівської області 2027. с. 77.

та сім'ям з дітьми; кількість створених нових робочих місць у регіоні (громаді); зміна кількості створених сімейних фермерських господарств; зміна кількості жінок, що мають дітей віком до 3 р., працюючих на умовах гнучкого робочого часу; зміна кількості груп в закладах дошкільної освіти з гнучкими графіками роботи.

Повномасштабна війна істотно загострила існуючі демографічні проблеми в Карпатському регіоні України. Головними викликами демографічної стійкості регіону є падіння народжуваності, вимушена міграція за кордон, прибуття в регіон близько 600 тис. ВПО, зростання числа ветеранів війни, старіння населення, ситуативна деформація статевої та шлюбної структури населення, зниження очікуваної тривалості життя.

Зважаючи на поглиблення демографічної кризи в країні та регіонах, нові спровоковані війною демографічні виклики, вкрай важливим є вироблення нової стратегії демографічної політики з пріоритетом збільшення народжуваності. Пронаталістська та просімейна політика повинна бути закріплена у стратегічних та програмних документах державного й регіонального рівня, що мають містити відповідні заходи, узгоджене виконання яких дасть змогу у короткостроковій перспективі уповільнити темпи скорочення чисельності населення, а в середньо- та довгостроковій – досягнути стабільного населення та посилити соціальну резильєнтність. Такі заходи повинні реалізовуватися передусім у напрямі усунення бар'єрів прийняття сім'єю рішень про народження дитини (дітей) та забезпечення їхніх потреб. Для цього має бути забезпечена підтримка у вирішенні житлових проблем, можливості поєднання роботи та виховання дітей, поширення гнучкої зайнятості, податкові пільги у житловому кредитуванні та навчанні дітей.

3.5. Інструменти послаблення соціальної вразливості ВПО

Міграційна криза в Україні 2022-2023 рр. характеризувалася високим рівнем невизначеності та хаотичними масштабними внутрішніми переміщеннями, а також посиленням соціальної вразливості ВПО. Місцеві органи влади стикнулися з викликом розробки та реалізації дієвого механізму вирішення найголовніших проблем ВПО. Зокрема, це працевлаштування ВПО, відновлення документів, вирішення житлових проблем, створення умов для перепідготовки фахівців, забезпечення соціального захисту ВПО, створення додаткових місць для дітей ВПО у закладах дошкільної освіти та школах, організації продовження навчання у ЗВО і ЗПТО, надання безоплатної медичної допомоги, створення умов для функціонування і розвитку релокованого бізнесу. Так, критичну ситуацію щодо соціального забезпечення ВПО, яка особливо спостерігалася у сільських громадах областей Карпатського регіону України, можна вважати потенційним тригером формування позитивних міграційних намірів серед ВПО. Значна частка ВПО сприймали перебування у громадах регіону як транзитну територію для подальшої зовнішньої міграції.

В існуючих умовах ВПО потребують значної підтримки з боку приймаючих громад. Водночас, ВПО подекуди спричинили значне соціально-економічне навантаження на приймаючі громади, що не могло не відобразитись на підходах до їх адаптації. Громади областей Карпатського регіону, долаючи нові виклики через посилення фінансових, житлових, соціальних, безпекових проблем, які вимагали негайного вирішення, самі потребували сприяння в пошуку ресурсів і належного фінансування з боку держави.

Громади областей Карпатського регіону України намагалися забезпечити ВПО основними соціальними послугами, у т.ч. послугами охорони здоров'я, освітніми та культурними, на високому квалітичному рівні. Переважна більшість громад не мали значних фінансово-економічних ресурсів для забезпечення достатньої кількості житла для ВПО чи приміщень для організації місць колективного проживання. Можливості пошуку житла «звужувалися» до купівлі, оренди або тимчасового проживання на умовах безоплатного проживання. Зростання чисельності мешканців у населених пунктах громад посилювали конкуренцію за робочі місця, житло, окремі соціальні послуги. Проживання у колективних закладах, хоча і стало своєрідною «панацеєю» у вирішенні питання тимчасового розміщення великої кількості ВПО, однак, поглиблення проблеми забезпечення ВПО безоплатним житлом на довготермінову перспективу стало викликом для громад областей Карпатського регіону України.

Ключовими орієнтирами зі послаблення соціальної вразливості ВПО в громадах Карпатського регіону України мають стати:

I. Здійснення комплексної інформаційно-просвітницької роботи щодо прав і можливостей ВПО у громадах Карпатського регіону, а також реалізація заходів щодо зменшення упередженого ставлення до ВПО, зменшення рівня конфліктності серед місцевого населення, ВПО і органів місцевого самоврядування.

Інструментами цього напряму є:

- 1) поширення практики застосування медіації – залучення професійного посередника з метою врегулювання проблемних і конфліктних ситуацій;
- 2) проведення тренінгів для ВПО та місцевого населення щодо набуття навиків уникнення, вирішення та управління конфліктами;
- 3) впровадження контролю за фінансово-матеріальною допомогою (волонтерською, міжнародною, державною та ін.), унеможливлення її розкрадання, корупції.

Реалізація окреслених інструментів дозволить зменшити конфліктність в громаді, сформуванню сприятливого, позитивного ставлення до ВПО серед місцевого населення.

II. Вирішення проблем зі житлом ВПО, враховуючи, що пріоритетною матеріальною допомогою для ВПО є *придбання власного житла*. Вирішення проблеми забезпечення житлом ВПО у громадах Карпатського регіону України можливе на основі трьох сценаріїв:

1. *Збільшення пропозиції доступного орендованого житла за власні кошти ВПО.*

2. Розширення житлового фонду для тимчасового проживання ВПО.

3. Розвиток житлового фонду соціального призначення.

Пріоритетними заходами є:

1) будівництво, реконструкція, капітальний ремонт об'єктів житлового фонду комунальної власності, в т. ч. об'єктів соціального призначення, для надання в тимчасове користування ВПО;

2) придбання у комунальну власність житла для надання в тимчасове користування ВПО;

3) отримання грантової підтримки щодо забезпечення житлом ВПО, фінансово-матеріальної допомоги міжнародних партнерів, фондів і програм;

4) формування запитів до Державного фонду молодіжного кредитування щодо купівлі житла для ВПО у громаді;

5) надання пільгового іпотечного кредитування (до 3 % річних) для ВПО.

Через повномасштабне вторгнення в Україні призупинили державні іпотечні програми. Однак, у травні 2022 р. один з проєктів, на який німецький банк розвитку KfW виділив 2,5 млн євро, відновили. Це кредити на квартири чи будинки для ВПО з першим внеском у розмірі 6 % і під 3 % річних. Взяти участь в програмі ВПО можуть, сформувавши заявку в порталі «Дія» або у регіональному відділенні «Держмолодьжитла».

Задля асиміляції ВПО у приймаючий соціум громад Карпатського регіону, раціонального та ефективного використання їхнього потенціалу перспективним може стати виділення (допомога в придбанні, оренда) *житла на території сільських поселень громади*. Таким чином можна знизити рівень навантаження на систему розміщення переселенців, покращити забезпеченість людським і кадровим ресурсом областей, диверсифікувати попит і пропозицію кадрового ресурсу в громадах Карпатського регіону.

III. Зменшення/подолання безробіття і посилення мотивації до праці ВПО. Важливо активізувати залучення ВПО до тренінгів і підвищення кваліфікації задля отримання додаткових навичок і вмій, організації підприємницької діяльності тощо. Ключовими інструментами у цьому напрямі є:

1) формування паспорту/переліку вакансій для ВПО з метою сприяння їх працевлаштуванню;

2) розширення пропозиції нових робочих місць для ВПО і забезпечення трудової мобільності через використання потенціалу релокованого бізнесу;

3) стимулювання місцевих роботодавців до працевлаштування ВПО методами зменшення розмірів відрахувань до соціальних фондів.

Навчання і перекваліфікація ВПО потребує також і здійснення заходів, орієнтованих на підтримку ЗВО та ЗПТО, які забезпечують підготовку ВПО у тих професіях, дефіцит на які гостро відчуває місцевий ринок праці (це психологи, вчителі, працівники дошкільних закладів освіти, будівельники, водії, електрики, енергетики та ін.).

Реалізація визначених заходів дозволить забезпечити швидшу інтеграцію ВПО у приймаючий соціум, у т.ч. на ринок праці; використовувати потенціал

ВПО у сфері місцевого економічного розвитку; зниження тиску на місцевий бюджет; вирівняти структурні дисбаланси та диспропорції на місцевому ринку праці.

IV. Підвищення доступності ВПО до безоплатних соціальних послуг (особливо сфери охорони здоров'я, реабілітації, юридичних консультацій та ін.). Цей напрям вимагає реалізації таких інструментів, як:

1) формування державно-приватного партнерства в сфері модернізації і розширення технологічних можливостей системи медичних послуг для ВПО;

2) надання консультацій, поширення інформації про можливості отримання безоплатних соціальних послуг ВПО;

3) дотримання принципу пріоритетності щодо окремих категорій осіб (вагітних жінок, дітей, інвалідів, осіб старшого віку);

4) покращення якості соціальних послуг для ВПО і місцевого населення, придбання комунальними закладами охорони здоров'я сучасного медико-діагностичного обладнання і устаткування, у т.ч. на засадах фінансового лізингу;

5) облаштування приміщень для надання послуг медичної і психологічної реабілітації для ВПО.

ВИСНОВКИ

Соціально-економічні, суспільно-політичні трансформації, а також повномасштабна війна РФ проти України зумовили загострення поточних і виникнення нових загроз для розвитку соціальної сфери Карпатського регіону України. Екзистенційними викликами для стійкості соціальної сфери регіону стали вимушена внутрішня міграція населення, критичне зменшення інтелектуально-кадрового потенціалу території, послаблення соціально-демографічної безпеки через масштабні та динамічні зовнішні міграційні процеси. Неконтрольоване зростання чисельності ВПО і неготовність громад забезпечувати їх потреби призвело до суттєвого збільшення соціально-економічної напруги в областях Карпатського регіону України, зокрема це поширення соціальної вразливості та бідності; незадовільний матеріальний стан ВПО; відсутність власного житла, фінансова неспроможність орендувати тимчасове житло, вимушеність проживати у родичах чи у місцевого населення; втрата роботи, неофіційна зайнятість ВПО на місцевому ринку праці, поширення прекаріату серед економічно активних ВПО; наявність гострої необхідності у підвищенні кваліфікації, навчанні та перекваліфікації ВПО; доступ до безоплатних медичних послуг; конфлікти з місцевим населенням, органами місцевої влади, упереджене ставлення до ВПО.

На основі використання мультиплікативного підходу здійснено оцінювання соціальної резильєнтності громад Львівської області у проекції їх вразливості (фінансова компонента). Встановлено, що ті громади, які у період війни демонстрували структурні зміни у видатковій частині місцевих бюджетів, зокрема збільшення видатків на соціальний захист місцевих жителів і ВПО, змогли забезпечити помірний рівень фінансово-матеріального добробуту населення. Водночас посилення фінансово-економічної стійкості громад стало базисом забезпечення економічної поступу території, а, відтак, створення нових робочих місць, розвитку соціальної інфраструктури, що у результаті сприяло формуванню належного рівня життя населення загалом, зменшенню соціальної уразливості всіх категорій населення, у т.ч. ВПО.

Розуміння соціальної резильєнтності як здатності системи забезпечувати динамічну рівновагу дозволило розрахувати емпіричні показники соціальної стійкості населення областей Карпатського регіону України в межах порогових (граничних і оптимальних) значень. Для кожного індикатора соціальної резильєнтності визначено вектори порогів (нижнє граничне – верхнє граничне; нижнє оптимальне – верхнє оптимальне). Доведено, що перетинання порогових точок не веде до порушення стану рівноваги, а дозволяє формувати відповідний запас стійкості регіону до опору зовнішнім чинникам. У 2010-2021 рр. області Карпатського регіону демонстрували критичну ситуацію соціальної уразливості населення із тенденцією наближення до граничного нижнього порогу (показник у Карпатському регіоні України становив 0,499). Основними тригерами поширення соціальної вразливості були зниження рівня життя, порушення

демографічного балансу та низька якість соціально-трудової сфери. У 2016 р. і 2018 р. у регіоні спостерігалися більші за значенням емпіричні показники соціальної вразливості у порівнянні з середньодержавним показником (4,0 в.п. і 3,3 в.п. відповідно).

За період лютого-квітня 2022 року близько 20 % населення країни стало внутрішньо переміщеними особами. З них від 6 до 18 % обрали місцем тимчасового перебування Карпатський регіон України. Висока концентрація переселенців в окремих населених пунктах, зокрема у великих містах, актуалізує питання регулювання навантажень на соціальну інфраструктуру та зниження напруги для місцевого населення. За різними оцінками частка внутрішньо переміщених осіб у м. Львів сягнула 28 % від постійного населення, м. Ужгород – 27 %, м. Івано-Франківськ – 18 %, м. Чернівці – 17 %. Невизначеність подальшого перебігу війни вимагає негайних управлінських рішень з метою стабілізації ситуації щодо внутрішніх вимушених переміщень, недопущення гуманітарної катастрофи та загроз національній єдності. Управлінські заходи центральних і регіональних органів державної влади мають бути спрямовані на вирішення проблем, пов'язаних з низьким рівнем захищеності внутрішньо переміщених осіб, їх високою фінансовою вразливістю, труднощами пошуку місця тимчасового перебування, зниження якості послуг соціальної інфраструктури через надмірні навантаження. Окремі заходи мають бути спрямовані на послаблення соціального напруження між постійним населенням і внутрішньо переміщеними особами. Пріоритетними заходами регулювання внутрішньої вимушеної міграції в Україні є облік переселенців з узагальненим оприлюдненням фактичних даних їх реєстрації і перебування, а також реалізація заходів стимулювання самозабезпечення внутрішньо переміщених осіб з можливістю їх адаптації до регіональних особливостей та умов нестабільності.

Українська міграційна криза стала однією із найбільш масштабних і найстрашніших у світовій новітній історії. За два місяці війни Україну покинуло більше 5 млн громадян, що становить більше 13 % її населення. Такі суттєві міграційні втрати є серйозним демографічним викликом для України, нехтування яким може поставити під загрозу подальший соціально-економічний розвиток держави та її існування загалом. Така ситуація вимагає адекватних урядових рішень. Очевидно, що в умовах активної фази війни потік емігрантів зупиняти чи сповільнювати неможливо і недоцільно, оскільки західні регіони країни вже досить проблемно справляються зі значним напливом втікачів. Важливо запровадити моніторингові дослідження не лише кількісних показників вимушеної міграції, а й вивчення актуальних проблем, потреб та намірів осіб, які стали її учасниками. Крім того, необхідно починати відновлення комунікації та інфраструктури, реконструкцію і відновлення житла, розробку програми повернення мігрантів, формувати моделі циркулярної міграції та механізми заохочення інвестицій мігрантів у розвиток рідної країни. Важливо, щоб Україна зуміла втримати позитивний імідж у світі, що не лише привабить іноземні інвестиції, допоможе стабілізувати післявоєнну соціально-економічну ситуацію, а й посилить патріотизм українців та їх

бажання працювати на благо своєї країни.

Функціонування ринку праці областей Карпатського регіону України в умовах війни супроводжується активізацією цілого комплексу ризиків і загроз, з-поміж яких ключовими є деформування кон'юнктурних характеристик регіональних ринків праці, послаблення кадрового потенціалу областей через «вимивання» інтелектуальних ресурсів, посилення навантаження на соціальну інфраструктуру тощо. З метою стабілізації внутрішнього ринку праці в умовах війни регіональним органам влади слід реалізувати низку заходів, орієнтованих на забезпечення зростання мобільності робочої сили, навчання найбільш конкурентним професіям внутрішньо переміщених осіб, запуск механізмів реверсної трудової міграції, виділення внутрішньо переміщеним особам житла на території сільських поселень, в малих містах, використання потенціалу бізнесу, який релокалізується, відкриття нових індустріальних парків з метою алокації нових бізнесів та зростання масштабів діяльності вже переміщених виробництв, активізації діяльності центрів підтримки підприємництва, надання консалтингової підтримки підприємницьких ініціатив внутрішньо переміщених осіб, започаткування ними власних приватних бізнесів, створення суб'єктів малого бізнесу, підтримку закладів вищої і професійної освіти, що забезпечують підготовку фахівців, потреба на які зростає у повоєнний час.

Одним з ключових аспектів формування, а в подальшому – реалізації державної політики є розробка концепції державного управління, що надалі втілюється у відповідну програму заходів. Саме концепція слугує вихідним і основоположним документом, положення якої визначають сукупність поглядів, бачення і розуміння того, як має розвиватися певна сфера, зокрема соціальна система, ті чи інші процеси, події, тенденції. У царині протидії проблематиці соціальної вразливості населення порівняно великої території, якою є Карпатський регіон України, й проявляється визначальна актуальність ухвалення Програми подолання викликів соціальної вразливості населення регіону в умовах війни та повоєнного відновлення. Базисними елементами Програми є (1) стан розвитку проблеми, (2) мета і завдання Програми, (3) напрями Програми, (4) фінансове забезпечення, (5) організація та контроль за виконанням заходів Програми, (6) реалізація Програми та очікувані результати. При тому, метою державної політики доцільно визначити формування середовища, по-перше, високого рівня соціальної резильєнтності; по-друге, самозабезпечення, соціального відтворення і розвитку суспільства; по-третє, стабільного функціонування та сталого поступу соціальної сфери регіону. Досягнення цієї мети опирається на вирішення стратегічних завдань зі: 1) стабілізації ринку праці, реалізації інтелектуально-кадрового потенціалу; 2) підвищення рівня та якості життя населення; 3) зростання рівня соціальної інклюзії в умовах нової структури соціуму; 4) досягнення демографічної стійкості; 5) забезпечення природно-техногенної та екологічної стабільності; 6) гарантування безпеки споживання.

Дієвий інструментарій подолання проблем соціальної вразливості населення Карпатського регіону України криється в удосконаленні політики зайнятості та функціонування регіональних ринків праці. Ключовим викликом

для ринку праці Карпатського регіону України у короткостроковому періоді є перш за все посилення дисбалансів через скорочення робочих місць, зростання безробіття, загострення соціальної вразливості, звуження трудового потенціалу через втрату людських ресурсів, однак на тлі ситуації дефіциту фахівців робітничих професій. У стратегічній перспективі надважливим завданням є забезпечення конкурентоспроможності регіонального ринку праці та посилення конвергенції системи його регулювання (з кращими європейськими практиками) в умовах політики євроінтеграції та нівелювання наслідків російського військового вторгнення в Україну. Ринок праці областей Карпатського регіону України, як прикордонний з ЄС, може стати драйвером таких процесів, а також з огляду на віддаленість від країни-агресора і наближеність транспортно-логістичної системи до країн ЄС, регіон має можливість стати центром промислового розвитку та локації стратегічних підприємств і галузей реального сектора національної економіки, що потребуватиме відповідних змін у структурі підготовки кадрів.

Аналіз тенденцій та проблем розвитку соціальної інфраструктури Карпатського регіону України з врахуванням його специфіки дозволив обґрунтувати пріоритети її модернізації, зокрема за напрямками: нормативно-правовий, інституційний, інформаційно-аналітичний. Окремим пріоритетом виділено розвиток інфраструктури воєнної економіки. Карпатський регіон як тилловий і відносно безпековий має ініціювати процеси створення мережі центрів ветеранського розвитку, впроваджувати проактивні практики забезпечення ВПО житлом (через ревіталізацію старих будинків у сільських поселеннях, пільгове кредитування за програмою «Оселя», ефективізацію реалізації обласних програм «Власний дім»). Окрема увага має бути зосереджена на якості послуг критичної та соціальної інфраструктури, які орієнтовані на задоволення базових потреб населення. У зв'язку з цим актуально моніторити умови та мотивацію праці зайнятих у життєзабезпечуючих сферах під час війни та післявоєнної відбудови з гідною оплатою праці та соціального захисту. В основі результативної регіональної політики розвитку соціальної інфраструктури мають бути якісні реформи макрорівня для унеможливлення корупційних практик при реалізації інфраструктурних проєктів. Мова йде про цифровізацію реєстрів, містобудівної документації, систем контролю й моніторингу. Першочерговим заходом має бути завершення розробки екосистеми управління відбудовою інфраструктури DREAM, що поєднає інформацію Єдиного веб-порталу використання публічних коштів Spending, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, ДІА, Prozorro, Реєстру пошкодженого та знищеного майна, Геоінформаційної системи, Галузевої системи управління відбудовою інфраструктури.

Повномасштабна війна зумовила нові та загострила існуючі виклики демографічного розвитку областей Карпатського регіону України. Головним з-поміж них є різке падіння народжуваності. Виїзд жінок та залученість здебільшого чоловіків до збройних сил прискорили темпи зниження народжуваності. Міграційний приріст населення за рахунок прибуття ВПО

певним чином стабілізує чисельність населення області, однак суттєво не змінює процеси його природного відтворення та статево-вікову структуру. Іншим демографічним викликом для регіону є прискорення старіння населення. Цей процес є повільним, але незворотнім у найближчій та середній перспективі. В економічному сенсі це означає зростання демографічного навантаження працездатного населення людьми похилого віку. Постійним викликом для регіону є міграція, вплив якої можна оцінити ризиками: неповернення зовнішніх мігрантів; повоєнної міграції населення середніх вікових груп, дітей, молоді; недостатнього забезпечення житлом та роботою ВПО. Безпосередньо зумовленим війною демографічним викликом для регіону залишається й деформація шлюбної та статевої (у репродуктивному віці) структур населення, нормалізація яких безпосередньо залежить від тривалості війни та темпів економічного відновлення. На подолання цих демографічних викликів слід у першу чергу спрямувати більш проактивну демографічну політику в Карпатському регіоні України.

Ключовими орієнтирами зі послаблення соціальної вразливості ВПО в громадах Карпатського регіону України мають стати: здійснення комплексної інформаційно-просвітницької роботи щодо прав і можливостей ВПО у громадах Карпатського регіону, а також реалізація заходів щодо зменшення упередженого ставлення до ВПО, зменшення рівня конфліктності серед місцевого населення, ВПО і органів місцевого самоврядування; вирішення проблем зі житлом ВПО, враховуючи, що пріоритетною матеріальною допомогою для ВПО є придбання власного житла; зменшення/подолання безробіття і посилення мотивації до праці ВПО; підвищення доступності ВПО до безоплатних соціальних послуг (особливо сфери охорони здоров'я, реабілітації, юридичних консультацій та ін.).

ДОДАТОК А

Вектори порогових значень індикаторів компонент соціальної вразливості

Таблиця А.1

Вектор порогових значень індикаторів якості соціально-трудових відносин

Індикатори	Вектор			
	Граничний		Оптимальний	
	Нижнє	Верхнє	Нижнє	Верхнє
Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, у % до всього населення відповідного віку	61,37	68,97	63,71	66,63
Рівень прийому працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників	31,52	48,63	36,79	43,37
Рівень звільнення працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників	18,42	15,01	17,37	16,06
Кількість фізичних осіб-підприємців, у розрахунку на 1 тис. населення	130,61	387,22	209,57	308,27
Рівень неформально зайнятого населення, у % до зайнятого населення	20,71	13,63	18,53	15,81
Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці (на кін. року), % до середньооблікової кількості штатних працівників	22,83	20,21	21,13	22,14
Рівень втрат робочого часу, %	14,20	6,63	12,20	9,29
Рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, %	39,06	67,72	47,88	58,90
Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб	10,65	1,44	7,51	3,58
Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	10,89	6,50	9,54	7,85
Рівень вимушеної неповної зайнятості, % до середньооблікової кількості штатних працівників	31,05	18,91	27,31	22,64
Компонентний показник порогових значень	0,602	1,000	0,690	0,819

Джерело: авторські розрахунки

Вектор порогових значень індикаторів рівня життя

Індикатори	Вектор			
	Граничний		Оптимальний	
	Нижнє	Верхнє	Нижнє	Верхнє
Середньомісячна номінальна заробітна плата, у середньому на одного штатного працівника, євро	2207,57	2909,96	2423,69	2693,84
Розмір пенсійного забезпечення, у розрахунку на 1 тис. євро ВРП	10,69	15,81	12,26	14,23
Найвищий дохід населення, у розрахунку на одну особу, євро	3419,28	4806,14	3846,01	4379,42
Індекс споживчих цін, % до попереднього року	111,91	77,39	101,29	88,01
Частка сукупних витрат домогосподарства на продукти харчування, у розрахунку на одне домогосподарство за місяць, %	19,37	15,20	18,09	16,48
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення	3,81	2,36	3,36	2,80
Ветхий житловий фонд, загальна площа житлових приміщень, м ² у розрахунку на 1 тис. населення	52,21	36,52	47,38	41,35
Охоплення населення послугами Інтернету, % до усього населення	82,50	97,20	86,40	91,40
Частка заробітної плати в загальному обсязі доходів населення, %	18,32	16,45	17,74	17,02
Співвідношення прожиткового мінімуму до середньомісячної заробітної плати	0,26	0,04	0,19	0,11
Середній розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, євро	456,18	795,26	560,51	690,92
Видатки з державного бюджету на сферу освіти, у розрахунку на одну особу, євро	101,64	560,42	235,56	419,26
Видатки з державного бюджету на сферу охорону здоров'я, у розрахунку на одну особу, євро	91,19	199,14	175,66	184,69
Видатки з державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, у розрахунку на одну особу, євро	272,09	583,49	367,91	487,68
Середній розмір пільг і субсидій (безготівкові) на оплату ЖКГ, електроенергії, палива, у розрахунку на одне домогосподарство, євро	24,60	27,65	25,54	26,71
Допомога по безробіттю, у розрахунку на одну особу, євро	277,12	471,28	336,86	411,54
Середній розмір призначеної місячної пенсії усіх категорій пенсіонерів, євро	264,48	1372,42	709,58	1049,14
Сума заборгованості з виплати заробітної плати, у розрахунку на одного штатного працівника, євро	17,41	0,12	12,09	5,44
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму, у % до загальної чисельності населення	10,30	7,46	9,42	8,33
Співвідношення середньомісячної пенсії до зарплати, %	28,91	70,55	42,08	62,57
Компонентний показник порогових значень	0,675	1,000	0,748	0,857

Джерело: авторські розрахунки

Вектор порогових значень індикаторів якості життя

Індикатори	Вектор			
	Граничний		Оптимальний	
	Нижнє	Верхнє	Нижнє	Верхнє
Кількість виявлених злочинів, у розрахунку на 1 тис. населення, од.	16,71	5,28	13,19	8,80
Охоплення дітей закладами дошкільної освіти, у % до кількості дітей відповідного віку	78,71	92,50	82,40	89,50
Захворюваність населення, кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 1 тис. населення	792,26	514,04	706,65	599,65
Частка домогосподарств, де немає працюючих, %	25,53	32,21	27,58	30,15
Кількість лікарняних ліжок, у розрахунку на 1 тис. населення, од.	4,72	11,08	6,67	9,12
Кількість відвідувань за зміну амбулаторно-поліклінічних закладів, у розрахунку на 10 тис. населення	193,33	248,92	210,44	231,82
Забезпеченість населення медичним персоналом, у розрахунку на 100 тис. осіб	879,60	1794,20	1161,01	1512,78
Кількість місць у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, у розрахунку на 100 тис. населення, од.	100,51	144,81	114,14	131,18
Кількість закладів загальної середньої освіти, у розрахунку на 100 тис. осіб, од.	29,27	51,40	36,08	44,59
Кількість закладів вищої освіти, у розрахунку на 100 тис. населення, од.	0,83	2,34	1,29	1,88
Житловий фонд, у розрахунку на одну особу, м ² загальної площі	34,02	42,51	37,24	39,90
Кількість викладачів ЗВО 3 і 4 рівня акредитації, у розрахунку на 1 тис. студентів	79,57	154,25	102,55	131,27
Кількість науково-педагогічних працівників із науковим ступенем кандидата та доктора наук, у розрахунку на 100 аспірантів	201,74	347,13	246,48	302,40
Частка населення, яке живе у перенаселеному житлі, %	47,00	60,16	51,05	56,11
Частка домогосподарств, житло яких обладнане водопроводом та каналізацією, %	67,00	90,31	74,18	83,14
Частка домогосподарств, які мають зручний доступ до громадського транспорту, %	78,05	94,78	88,31	89,61
Частка населення у віці від 6 років, які мають вищу освіту, %	35,31	49,79	39,77	45,34
Компонентний показник порогових значень	0,611	1,000	0,717	0,861

Джерело: авторські розрахунки

Таблиця А.4

Вектор порогових значень індикаторів демографічної безпеки

Індикатори	Вектор			
	Граничний		Оптимальний	
	Нижнє	Верхнє	Нижнє	Верхнє
Кількість дітей, у розрахунку на 1 тис. населення	214,28	227,29	218,29	223,29
Кількість осіб похилого віку, у розрахунку на 1 тис. населення	251,39	204,82	237,06	219,15
Коефіцієнт демографічного навантаження працездатного населення непрацездатним, %	55,95	45,81	52,83	48,93
Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,56	2,89	2,55	2,68
Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року, на 1 тис. новонароджених	8,33	5,02	7,31	6,04
Середня очікувана тривалості життя при народженні, роки	77,96	82,15	79,25	80,86
Кількість вибулих, у розрахунку на 10 тис. населення	127,73	34,36	99,00	63,09
Загальний коефіцієнт шлюбності, у розрахунку на 1 тис. населення	4,19	8,65	5,56	7,27
Частка неповних сімей з дітьми, %	11,58	2,60	7,72	5,30
Коефіцієнт несталості шлюбів, %	61,28	25,75	50,35	36,68
Кількість інвалідів, у розрахунку на 10 тис. населення	470,88	401,49	449,53	422,84
Частка домогосподарств, які мають 3 і більше дітей, %	2,48	6,06	3,58	4,95
Компонентний показник порогових значень	0,629	1,000	0,723	0,829

Джерело: авторські розрахунки

Таблиця А.5

Вектор порогових значень індикаторів екологічної безпеки

Індикатори	Вектор			
	Граничний		Оптимальний	
	Нижнє	Верхнє	Нижнє	Верхнє
Забір води зі природних водних об'єктів, м ³ на 1 особу	37,в 40	59,42	44,17	52,64
Використання свіжої води, м ³ на 1 особу	22,88	44,22	29,45	37,65
Загальне водовідведення, м ³ на 1 особу	33,50	53,41	39,63	47,28
Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, м ³ на 1 особу	6,07	1,04	3,03	2,08
Потужність очисних споруд, м ³ на 1 особу	38,04	56,36	43,68	50,72
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, т на 1 тис. осіб	10,72	2,00	6,37	3,65
Утворення відходів, у розрахунку на 1 особу, т	9,31	3,65	7,57	5,39
Коефіцієнт утилізації відходів	0,22	0,52	0,31	0,43
Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, у розрахунку на одну особу, євро	12,15	48,82	23,43	37,54
Частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у валовому регіональному продукті, %	0,23	0,89	0,43	0,69

Індикатори	Вектор			
	Граничний		Оптимальний	
	Нижнє	Верхнє	Нижнє	Верхнє
Частка поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища у валовому регіональному продукті, %	0,69	1,77	1,02	1,44
Частка земель природно-заповідного фонду, %	2,49	5,69	3,48	4,71
Частка забудованих земель, %	3,92	10,87	6,06	8,73
Частка площі сільсько-господарських угідь, %	73,54	79,08	75,24	77,38
Компонентний показник порогових значень	0,410	1,00	0,564	0,766

Джерело: авторські розрахунки

Таблиця А.6

Вектор порогових значень індикаторів продовольчої безпеки

Індикатори	Вектор			
	Граничний		Оптимальний	
	Нижнє	Верхнє	Нижнє	Верхнє
Співвідношення добової калорійності споживання до добової норми	0,70	1,00	0,80	0,90
Частка населення у віці від 18 років з пониженою масою тіла, %	2,03	0,90	1,68	1,25
Споживання у співвідношенні до норми, у розрахунку на 1 особу:				
✓ м'яса	0,70	1,00	0,80	0,90
✓ молока та молочних продуктів	0,70	1,00	0,80	0,90
✓ яєць	0,70	1,00	0,80	0,90
✓ риби та рибопродуктів	0,70	1,00	0,80	0,90
✓ цукру	0,70	1,00	0,80	0,90
✓ олії	0,70	1,00	0,80	0,90
✓ картоплі	0,70	1,00	0,80	0,90
✓ овочів	0,70	1,00	0,80	0,90
✓ фруктів та ягід	0,70	1,00	0,80	0,90
✓ хліба та хлібопродуктів	0,70	1,00	0,80	0,90
Компонентний показник порогових значень	0,677	1,000	0,776	0,884

Джерело: авторські розрахунки